

Frugali

ANNO 85

9930

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

- 1 - Յ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ . . . . . Կախման կետեր...
- 11 - Ք . . . . . Նաուկատիֆ
- 4 - Ջ . . . . . Ճառագայթային միջօրէին
- 6 - Յ . . . . . Յայգալուսային
- 8 - Ջ . . . . . Sophia
-
- 12 - Ն. ՊԵՇԻԿՅԱՆՆԱՆ . . . . . Միֆրոսեգիա
-
- 31 - Փ. ՃԵՐԱՆԵԱՆ . . . . . Աղամարդու կուրծքին մերքեւ
- 31 - Ջ . . . . . Հիմա որ չկաս
-
- 32 - Բ. ՔԵՊԱՊՈՆԵԱՆ . . . . . Դիմաց
-
- 37 - Ծ. ԿԱՓՓԻ . . . . . Հարցագրոյց՝ Կոմէն Եանեսայի հետ
(Հայացոյց՝ Յ. Պերոյերեան)
-
- 52 - Օ. ՖԻԼԻՓ . . . . . Անրնդիստուրիւնը խոչընդոտներով
(Հայացոյց՝ Լ. Մկրտչեան)
-
- 66 - Կ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ . . . . . Նշմարներ քանարուեստի մէջ
յանձնառութեամբ հարցի մասին
-
- 72 - Մ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ . . . . . Հրաչեայ Անստեանի մամակները
Վիեննայի միֆթաքեաններուն
-
- 73 - * * * . . . . . Ըշակութային լուրեր

Բարձր

ԱՄՍԱԳԻՐ ԳՐԱԳԱՆՈՒԹԵԱՆ և ԱՐՈՒԵՍԻ

ԻՂ. ՅԱՐԻ. ԲԻՒՅ. ՕԳՐԱԾԱՄ 1965 ՎԵՐԱԻՐ

Յ. Մ Ա Ն Ո Ւ Կ Ե Ա Ն

Կախման կետեր...

Եթե երբեք զգայիր,
 գէթ վայրկեանի մը համար,
 թէ ցնորհներն ունին սկիզբ ու վախճան.
 թէ մթնաշոգ տեսիլները օրերուդ
 կ'ընդելուզուին վաղ կամ ուշ
 այգարացի կաթնածաղիկ հմայքին,
 շունչն առտուան պիտի թուէր
 բոքր տարփանք մը պարմանութեան.
 արտարուրէ՛ր քաղցրութիւններ հոգեթով
 եւ վերածէր թովանքը քաւ հեռայուշ,
 դիցարնակ պարտեզներուն ծլարմակ՝
 կախարդ երգին առասպելի...

Եթե երբեք հաւատայիր,
 գէթ վայրկեանի մը համար,
 թէ ամէն երգ
 զգայնութիւնն է հնչում
 հոգեդաշտի մը բոցում.
 թէ ամէն սէր

10096 ր

digitised by

տուայտանքն է ոգեյայտ,
ներանձնաշիք ճառագայթով սեւեռուած՝
երազի մը անհերքելի գոյութեան.
պիտի երբեք չդառնայիր,
Երազ իմ,
անհունատեմէ խոկումներու կէտը կախման.
չդառնայիր գոյակերպը տենչայոյց՝
նոր խոհերու կախման բազում կէտերում...

Ո՛ւր կը տանին մեզ արդեօք
ցնորակոծ ստուերները կասկածներու,
որ մեր կեանքի ուղիներուն
կը խուզարկե՛ն մեզ յանախ,
կը բաճաղքեմ մեր սպրումներն հոգեգրու,
թալանելով մինչեւ խորշերը յետին,
դիտանկիւնը մինչեւ հուսկ՝
մեր էութեան խոհակառոյց միջնաբերդին...

Ո՛ւր կը տանին
հոգմագալար արձագանգներն աստուանքի,
ինն զոյումի մրմունջները մեմագար
եւ մորմոխումն աղեխարշ
վազուց հանգչած ձայներու,
որ մերթ կ'անցնին կածաններէն մեր յոյսերուն,
ճակատագրի անգուգահեռ ընթացքով.
լուս կառչելով նայումներով յետադարձ՝
հեքիաթայուշ բաղձանքներու
անհոգեվարժ արշալոյսին...

Ո՛ւր կը տանին
բազմագանակ վանկերն անդուլ
բարբառներու անդրագոյն
եւ հարցերու խնդրակամ,
որ կը յանձնեն մեր միտքն յաւէտ՝
աններթափանց վիճակներու գիտակցութեան...

Եթէ դուն իմ ճակատագիրն ըլլայիր,
ժամանակը չէր բարբառեր ինձի հետ
սփինգսներու գաղտնախորհուրդ լուսեամբ,
եւ չէր եղծանէր ոգի՛ն անեղծ
ինն տենչերուս մշտնջահուս հովուերգներում՝
թալուսակի վշտակեղեք հեծութեամբ...

Ունկ տուր հեռացող վայրկեաններու շշուկին,
 որ կը մեկնին դիմաշրջումն արարելու
 նակատագրի եւ կեանքի
 աններդաշնակ գոյակցութեան.
 տարերքին մէջ կեանքի կախման կէտերուն
 վերծանելու ինքնութիւնը ծածկագիր՝
 անխորագիր քաթիժներուդ...

Նաւակատիք

Այ՛ ճերբագատ քու յղացէդ նախակերպ՝
 օրհտի կանգնիս կամարակերպ վեհութեամբ,
 ծիրանեփառ հաւատքի մը հիմներուն,
 իբրեւ ծնունդ հարագատ
 ոգերարբառ այն երգերու,
 որ դուրս չեկան հին ցաւերու կալանէէն
 եւ ոգեշունչ այն իզձերու,
 որ մնացին խուլ յանկերգին անձնատուր՝
 մահացնոր կանչերու...

Կը պարուրեն զիս արդէն
 աստուածարեալ էութենէդ արտահնչող
 վարարումներ օրհնասաց,
 որ կը ձուլեն համակ խոհերն իմ անցեալ՝
 նոր երգերուդ իմաստութեան...

Կ'ոգեդիմես զիս արդէն
 հին յոյսերուս հոգեխանդը վերստեղծող՝
 հոգեփոխման գերք կենսալուր մեղեդի
 եւ աներիչ քնայններու դէմ ծաւալող՝
 իբրեւ շարժում հակադարձ...

Ես կը տեսնեմ հաշեացփոյ մէջ խոհալոյս՝
 դարձն իզձերուս կարուսեալ,
 որ ժամտառու յորձանուտին մէջ կեանքին,
 գէթ հոգեվայր չունեցան.

Եւ դեռ կը գգամ արեւելումը պայծառ
խռովներու տանջանք,
որ կ'ընդգրկեն վերացումներդ խնկաբեւ՝
ցաւի եւ հոգեմտաման...

Դուն, սրբագործ յայտնութիւն,
քու երկնագոր ներգործութեամբ կ'ընդելուզես
սարակոյսն իմ՝
համայնայտի հշմարտութեանդ հանգամակին:

Պիտի կանգնես ամայֆին մէջ քնաշխարհիս
եւ ծոցիդ մէջ երկնագեղ՝
վերագտնե՛մ ձայնանիշերը համակ
ծիծայներու սարասփիւռ.
անդռեանֆի բորաններէն յօշոտում՝
երանարոյր աղապատանքն օրերուս,
գգամ պա՛հը գերագոյն՝
սիրոյ եւ ինքնանմանչման...

Դուն, հարսնացման խորհրդակերպ կաթողիկէ,
թող խոհերն իմ հարսնամային
կամարներուն տակ նորակերտ տաճարիդ...

Հառազայթային միջօրէին

Ես գիտեմ,
թէ միջօրէն օրերուս
պիտի օր մը մերկանայ
շքեղանքէն իր հրազգեստ
եւ բնագեղ կախարդանքէն իրերու՝
պիտի մնաս դո՛ւն միայն,
մայրամուտի խորհուրդներով երանգում՝
հոգեբեմին վրայ կեանքիս,
միջօրէիս յուսարակէն վերապրած,
էութիւնն իմ իր էութեամբ զերմացնող՝
անանց յայտի կենսահամարոյր իբրեւ շող...

Ըմբռշխնեցինք արփիակէզ նոյն ակունքին
տառապամբի քաղցրութիւնը դառնահամ,
ընկրկումներ հոգեկան,
եւ մերք գրոհն անայրօքս՝
ըմբռնումի գոյապաշտ
եւ տնդերու կենսակայծ:

Ըմբռնեցինք արփիաշունչ նոյն ակունքին
խայտարդէտ գգայնութեամբ պեկոծ՝
նեքանճնային տագնապները մարդկութեան,
խայտամամուկ սաղրանքներով պիտան՝
անբարեմիտ խղճմտամբը դեռ մարդոց
եւ մարդկային ապաշնորհ գիտակցութեամբ:

Ընկալեցինք արփիաշող նոյն ակներուն,
խտէական դրսեւորումը մեծութեան
եւ մեծախոտ տառապանքով երկնուող՝
շնչաւորումն անայգարաց երգերու...

Պիտի մնաս դո՛ւն միայն,
երբ հոգեբեմը կեանքիս
շամանդազուի վերջալոյսի խոհերով,
ուր ճեզմէ գաս
ու՛չ մէկ գրգամք պիտի հոգիս սփռիլ՝
կարեկցութեամբ հեղանիւք:

Պիտի մնաս ինձի հետ՝
ազուալոյսին մէջ մտքիս.
արեւային ապրումներէս փոխանցում՝
անկորգելի իբրեւ ժառանգ,
անդաւադիր իբրեւ սէր...

Ես կը բողձամ,
որ կազմալոյծ գարուններու ուղեկցող՝
դառնաս հայեացք գտաբքում,
երբ դալկաշունչ գիշերին
կենսակոչուի վերջին բաղէն փոխանցում՝
էացումէ անէացում...

Շնչե՛ս իմ մէջ միանձնացումը իբրեւ՝
 իմ գոյութեան մասնիկներուն տարանջատու-
 շողա՛ս իմ մէջ աննիւթացումը իբրեւ՝
 անվերափոխ սխրանքներուն բնութեան-
 ցովա՛ս իմ մէջ սրբակերտումը իբրեւ՝
 իմ անցեալի պատրանայեղց խնդութեան...

Մայրամտի՛մ քու ժպիտով մահամերձ,
 որ դէպի կեանք խոստում մըն է վերադարձի-
 վերածնի՛մ համայնասփիւռ քու լոյսով,
 շողարձակուի՛մ բաւիղներովդ երկնահոս,
 տառապակոծ մարդոց վիշտը քարեխառնող՝
 իբրեւ ճահանջ բերկրատու
 եւ լուսախայտ մտապատկեր...

Ցայգալուսային

Այն պահն է, երբ
 կ'ուրուագծուի լուսաշաւիղն առաւօտեան՝
 երազամայն ուլորտներուն դէմ մտփիլդ
 եւ տառապանքն իր մերկութիւնը կը ծածկէ՝
 կաթնամշուշ խանձարուրով:

Այն պահն է, երբ
 կը թեւածեն յայտնութիւններ մարմնագեղ՝
 ստուերական իրենց կեանքէն այլակերպ,
 ուր արթնութիւնն իրերու
 գոյաչափն է
 երազներու յարակցական մտերմութեան
 եւ ուղեգիծը անշեղ՝
 հողմակորոյս երազներու վերադարձին:

Այն պահն է, երբ
 դուն կը դառնաս ենթաշխարհիդ ավերէն
 եւ կ'ողջունես հանդիսութեամբ վերակոչ՝
 ողջ դրութիւնն անցեալիդ,
 համադրոյթն իսկ անանցեալ նշմարութեանց:

Կը մտնես դուն բեզի
 եւ տեսլայայտ իրազութեան դուռներում՝
 կը ձեռնարկես հաւատախոս հոր իզձերուդ
 կենսագործման արարքին,
 ուր Մտածումն իր խորութիւնը կը չափէ՝
 անկերպարան քարանձառին մէջ հաւատքիդ...

Կ'ապրիս քու մէջ,
 իբրեւ տագնապն յարակից՝
 քու գոյութեանդ խոհազգեստ.
 Կ'ապրիս խռովքն էակից՝
 գիտակցական արթնութեանդ:

Եւ կ'ընթանաս արթնութենէ արթնութիւն՝
 ժամանակի ստուերագիծ հետքերով,
 ուր խոհարարն տեսնուր ձայնիդ՝
 շեղում մըն է դէպի պայքար,
 գայարում մը դէպի երկունք
 եւ մղում մը դէպի ծնունդ:

Կը վերապրիս հագեծումնդն աւանդներուդ՝
 ձեռնախոյանն յորձագալար արարներով
 եւ ձայնիդ մէջ՝
 կ'անհագնանայ տարերքն ամբողջ
 ձգտումներուդ երկնածից.
 Կը խոյանաս տեսլադաշտէ տեսլադաշտ
 եւ յարսիտի երազանքէ երազանք,
 անկորութեան բացատները բովանդակող
 գոյակցական գերթ խոհաշարժ դրութիւն,
 եթերասոյլ ինչպէս թռիչքը մտքի՝
 ընդմէջ երկրի եւ երկնի...

S o p h i a

Կարծես մեռած էիր դու
 եւ աչքերուդ լոյսն էր ծածկած՝
 անպիտանին յիշատակի:

Կարծես մեկնած էիր դու
 եւ երկնային մանապարհիդ՝
 իջած էր մուծը մոռացման:

Կը դեզերիս արդ կրկին
 շէնքերու տակ կիսաւեր,
 ուր երկիզուած գարնանային միջօրէն
 կ'արտաշնչէ մոխիրներու բայրը ժամս՝
 հրահանդերն մարմններով անթելուած...

Շուրջդ՝ օրհաս եւ արին,
 շուրջդ՝ գոհեր անդամբան.
 Կ'իրիկնանայ յոյս մը կրկին՝
 հին յոյսերուդ դամբաններուն մամռապատ:

Աչքերուդ՝ ցօղ ու մշուշ,
 խոհերուդ՝ յայդ ու քաշիծ.
 Կ'իրիկնանայ իզն մը կրկին՝
 անդոհանքի յիշողութեամբ շամանդադուած...

Խայտամբ մըն եւ թեւաբեկ
 եւ հողմաափիւռ կախարդանքը այն Լոյսին,
 որուն ցոլերն հեռաւոյգ
 իրենց սժգոյն ինքնութիւնը կը փնտռեն՝
 հողակոյտէ հողակոյտ...

Դուն, խորհուրդն եւ անարեկ
 օրհնանքներուդ մոխրակորոյս տաճարին,
 որուն ներքեւ
 իմացութեանդ երգեհոնը
 եզերերգն իր կ'արտասուէ...

Թախիծներու տարածութեան դէմ բացուած՝
կը մտորին աչքերդ ներուռն,
զերք՝ ներասոյց տուայտանք.
մերք՝ կը աուգուին կարեկցութեամբ մը խոհուն՝
ամայաստուեր երդիւքներու հայեացքին...

Եւ կը զգամ շունչդ հեւքոտ,
որ հեծճն է խոր քիազարտի՝ տանջանքիդ,
գոր չկրցաւ ամոքել
ո՛չ մէկ դիպուած յուսազեղ...

Եզերասփիւռ ամէն մէկ ցայգ
խոցն է սրտիդ.
եզերաստուեր ամէն մէկ յուշ՝
բոցն է վերքիդ:

Կ'իրիկնանան սէր ու բերկրանք,
կ'իրիկնանան հոգ ու երազ
եւ շէնքերու ճայուածքին տակ շիրմաստուեր՝
դեռ մարդկային բնագոյր խուլ
կը յօրինէ իբր նուագը գեհեմահունչ
եւ կը ձազկէ իմաստութիւնդ երկնաւանդ՝
յիմարութեամբ անյարիբ...

***

Ո՞ւր է կարկաչը ձայնիդ,
որ սազմնաւոր երկունքի պէս կը մտծուէր
ստեղծներուն ժամանակի,
գուգորդելով դարերու երթը գիծով՝
իբր խոհալուր հմայքին:

Առանց ձայնիդ
հովերն հիմա լկանք են խօլ,
ջարդ ու կռիւնչ.
հովերն համակ ծէ՛ս են քաղման
եւ շիրմահունչ հանդիսութիւն:

Քու խոհականչ ճայնէդ հեռու,
 մենք կ'ընթանանք
 կեանքի եւ մահուան կարօտախտէն տարուքեր՝
 գերք միջանկեալ տառապանք
 եւ միջանկեալ գոյութիւն.
 Քողած ետին՝
 ոսկեք-ախիժ յիշատակի քափօրներ,
 հին աղօթքի ոգերարբառ մրմունջներ,
 դեռ շնորհներն անդիմակերպ՝
 երազներու անձնունդ...

Քու խոհականչ ճայնէդ հեռու,
 մենք կ'ընթանանք
 մոլեգնութեան համբաներէն փնայտոյգ.
 ներդաշնութեան իր լարերէն արտախտած՝
 ինչպէս երգի տարահնչուն արձագանգ.
 խորհուրդներուդ ենթահողէն ախորաւած՝
 գերք մոլորեալ մեկնակէտ
 եւ կենսախայտ իր գայներէն տարագրուած՝
 խոհեմութեան գերք անհանաչ դիմաստուեր:

Ո՛վ է արդեօք,
 որ մեր կեանքի ճանապարհին
 կը թախծերգէ մեղեդիներ հանգստեան,
 արարելով պահն այն տխուր,
 ուր տարօրէն կը գուգակցինք
 եզկ սխրանքին երկունքի մը անհեթեթ...
 Ո՛վ է արդեօք,
 որ կ'անցատէ մեր հոգին
 գոյաշխարհէն մեր բնութեան,
 մեզ մատնելով կործանարար իրադրութեանց
 ոգեպատիր ցանկութեան...

Մահուան հետ վարժ
 եւ մահածիր սահմաններով փակագծուած
 մեր էութեամբ
 եւ մեր ցաւով միջանկեալ՝
 մենք կը թուենք շրջանցումէ շրջանցում,
 մահուան ժահրտ շարքերէն
 ճայներանգներ կորզելով՝
 երաշտ հողի կատաղութեամբ ծարափ...

Ո՞վ կը մեզ մեզ արդեօք,
 որ այստազին պակուցումով կենսագործենք
 հանգանակը մահաձնունդ մշմարտութեան
 եւ մահացած արժիւնքու ճանապարհին,
 կարապաճայն յոյճերով,
 մտաբերենք մեղեդիներ համգտեան,
 փորձաքարի ենթարկելով
 զգայնութիւնն այստավարակ՝
 մեր մահազգաց երկիւղանքին հաւատաւոր...

Ձայն խոհական,
 այլասերած շառաիղն ենք
 աստուածամերձ իմաստութեանդ,
 գոր խոհերգակ դարերը մեզ կտակեցին,
 իբրեւ ուխտի տապանակ:

Կը սնանինք
 էու եղծանուած տանդներուդ երգերով,
 բռնած ուղին՝
 անգիտութեան եւ բնազդի:
 Գօտեպնդէ՛ մեզ կրկին,
 փարատելով գոյավիճակն այս դժխեմ.
 խոհակերպէ՛ մեզ այնպէս,
 որ խոհաբիր սեւտումով ընկալենք
 համակ ընթացքը կեանքի,
 անանձնական հանգիտութեամբ վարարում՝
 նման սիրոյդ համայնական,
 նման յոյսիդ արարչալոյս...

ՅԱԿՈՒ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ

Ն. ՊԵՇԻԿՔԱՇԼԵԱՆ

Մ Ի Բ Բ Ո Ն Ե Ջ Ի Ա

(ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ԵՐԵՎ ԱՐԱՐՈՎ)

ԵՐՐՈՐԴ ԱՐԱՐ

(Նայմ տեսարանը: Սեզանը մէրտնդ բերուած է):
(Ներկայ են Բրլանթի, Նարեան Պարոյր եւ Ճանիկ):

1

ԲՐԼԱՆԹԻ — Ջարմանալի է, պարոն Պարոյր, որ երեկոյթէն ի վեր օրեր անցած են, ու դուք չէք այցելած Շահասպրամին: Կը կարծէի, թէ անմիջապէս մտերմութիւն պիտի մշակէիք անոր հետ. միևնչեւ դուք մտոցաք Շահասպրամը:

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ինչպէ՞ս դիտէք, որ չեմ այցելած Շահասպրամին:
ԲՐԼԱՆԹԻ — Օ՛, մեր քաղաքը պզտիկ է եւ հայերը ամենատես են: Անոնց աչքէն ճանճ չի փախչիր, ո՛ւր մնաց Ձեզի պէս մենծ մարդ մը ու անոր պէս կարկառուն կէն մը:

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Գիտեմ, որ այս հայնոցը փոքրաթիւ է, սակայն իր լրտեսները բազմաթիւ են:

ՃԱՆԻԿ — Լրտեսապետն այլ պարոն Գեղեցիկն է, որ իր անունէն զատ ո՛ւ մէկ Գեղեցիկ բան ունի:

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ձլրտեսուելու լաւագոյն միջոցն է՝ լրտես զատնալը:
ՃԱՆԻԿ — Լրտեսութեան մէջ ալ անհարակ է:

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Շէյլոքը եղած է Շերլոք:
ԲՐԼԱՆԹԻ — Պարոն Ճանիկ, մի՛ մոռնաք, որ կիրթ եւ հմուտ անձ մըն է պարոն Գեղեցիկը: Ձկայ նիւթ մը, որ անոր անծանօթ ըլլայ, ի՞ր դարձադրամը բազմակողմանի է ու հիացում կը պատճառէ:

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Հմուտ է մեծամտութեան: Ամէն նիւթի վրայ կը թառի ճանճի պէս: Ամէն ճիւղի վրայ մակարոյն է:

ՃԱՆԻԿ — Գրականագէտ է, գեղեցկագէտ է, քաղաքագէտ է, պատմագէտ է, ամենագէտ է:

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Եթէ ուշադրութիւն ընէք, պիտի տեսնէք, որ վիճարանութեան մը ընթացքին Գեղեցիկը երկարօրէն կը լսէ: Աղուէտի լրտեսութիւն մըն է այդ: Որովհետեւ ոչինչ պիտի խօսուած նիւթի մասին: Ի վերջոյ, խօսուածներէն տեղեկութիւններ քաղած՝ սաքով-զլխով եւ հեղինակաբար կը նետուի վիճարանութեան մէջ, արձակելով վրձերներ:

ԲՐԱՆՔԻ — Օ՞, երկուքդ ալ կը շարախօսէք: Անվիճելի է իր հմտութիւնը:
 ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Յուշափեղկ մըն է, որուն մէջ գտնուող սարսնքները
 իրը չեն: Յուշափեղկին ետեւն ալ պարտաւ է: Իրական հմտւոր համեստ
 կ'ըլլայ: Իսկ ա՛ն, որ կը թամթամէ իր թանկարժէքները, ունի փոքրիկ
 զանձաւորուն մը՝ զոգօններով կազմուած:

ԲՐԱՆՔԻ — Երբ մարդիկ կ'ուրանան իր արժանիքները, պարոն Գեղեցիկը
 կը պարտաւորուի զգացնել իր հմտութիւնը:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Այս ձեռով կարելի պիտի ըլլայ տարճածոզել Ջեզ:
 Կարծե՞մ ո՛ւր որ է՝ հոս պիտի ըլլայ պարոն Գեղեցիկը:

ԲՐԱՆՔԻ — Մինչև հիմա պէտք է եկած ըլլար:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Տաղանդաւոր մարդիկ ուշ կ'երթան իրենց ժամադրո-
 թեան, ըստած է: Հմտաները քիչ մը աւելի ուշ կ'երթան: Տիկին Բըր-
 րանթի, փոքրիկ խաղ մը պիտի սարքենք ձանկիւր եւ ես: Այդ խաղով՝
 մէջտեղ պիտի ելլէ պարոն Գեղեցիկին հմտութեան իրական պատկերը:
 Բայց մինչև խաղին վերջը, կը խոստանա՞ք բացարձակ լռութիւն պա-
 փել:

ԲՐԱՆՔԻ — Կը խոստանամ, որովհետև վստահ եմ, որ խաղը պիտի կոր-
 սընցնէք:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Եթէ կ'ուզէք այս անգամ ինծի՛ հետ պլտի բռնուցէք:

ԲՐԱՆՔԻ — Ինչի՞նչ...

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Վեց զոյգ կանացի նիւն գուլպայի:

ԲՐԱՆՔԻ — Եթէ չա՛հէ՞ք՝ Եսահայրամա՛հ՝ պիտի տաք գուլպաները:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ո՛չ:

ԲՐԱՆՔԻ — Հապա որո՞ւս:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ելպիսին պիտի տամ:

ԲՐԱՆՔԻ — Հոգ չէ, շատ լաւ:

ՃԱՆԻԿ — Սա սարքուելէք խաղը ըսէիք, ինչպէս նաև իմ կատարելիք մասս:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ահա՛. անմիջապէս, որ Գեղեցիկը զուտը գարնէ, մենք
 երկուքս պիտի սկսինք առջատք վիճարանի: Եւ ահապիկ վիճա-
 րանութեան նիւթը — Բանակուք մը տեղի պիտի ունենայ մեր մէջ
 գերման փրիխտփայի մը մասին, որ զոյութիւն չունի: Այդ անոյց գեր-
 ման փրիխտփայն պիտի կոչուի Հերման Փոն Մօօր Ելայիէնպէրկ: Ես
 պիտի պաշտպանեմ այդ զոյութիւն չունեցող գերման իմաստասէրին
 տեսութիւնները, իսկ զուն բուն կերպով պիտի ընդդիմաբօսեմ՝ զայն
 հարուածելով ու զետնէ զետին զարնելով: Այդ փրիխտփայն իրը թէ
 ունի բազմաթիւ հատորներ եւ Երկրորդ Համաշխարհային պատերազ-
 մէն առաջ ալ, Մորպոնի մէջ, ստուած է գոսախօսութիւն մը: Գերդ զիւ-
 բրին է:

ՃԱՆԻԿ — Լաւ կը կատարեմ, անհոգ ելիք: Բայց ի՛նչ էր փրիխտփային ա-
 նունը...

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Անո՞ւնը... (Փնտռելով): Հա՛, Հերման Փոն Մօօր
 Ելայիէնպէրկ: Վիճարանութեան ընթացքին, նա միշտ անունը կը
 կրկնեմ, որպէսզի ես չմոռնամ ու զուն յիշես: Հերման Փոն Մօօր Ելայ-
 իէնպուրկ:

ՃԱՆԻԿ — Ելայիէնպէ՛րկ թէ Ելայիէնպուրկ:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Գէրկ, Գէրկ, Ելայիէնպէրկ: Ուրեմն՝ Հերման Փոն
 Մօօր Ելայիէնպէրկ:

ՃԱՆԻԿ — Հերման Փոն Մօօր Ելայիէնպէրկ:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ճի՛շտ այդպէս: Ես երկինք պիտի բարձրացնեմ փրի-

ստփան, իսկ դուն պիտի Հասնիս, պիտի բռնես փելխոսփան եւ գլխովայր անդունդ մը պիտի գլտորես :

ԲՐԱՆՔԻ — Եթէ ա՛յդ է ձեր սարքելիք խողը, վստահ եմ, որ դուք ձեր լաբան ֆուղակին մէջ ծիծաղելի վիճակով պիտի բռնուիք: Ասղը կորաքնցուցան էք, երբ մա՛նտանդ խնդիրը փելխոսփայութեան մասին է: Այդ ճիւղին, այդ ճամբուն վրայ անծանօթ ոչինչ գոյութիւն ունի պարուն Գեղեցիկին Համար: Եւ դուք կը յուսաք, որ պարուն Գեղեցիկը վըճիռնե՛ր պիտի աքմակէ գոյութիւն չունեցող գերման փելխոսփայի մը մասին: Եստ միամիտ էք...

ՃԱՆԻԿ — Կրնա՞յ ըլլալ, որ խայտառակուինք:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ի՞նչ յետոյ յայտնի պիտի ըլլայ՝ թէ ո՛վ պիտի խայտառակուի: Տիկին Բրլանթի, չմոռնաք Ձեր խոստումը, — բացարձակ լուսթիւն: Նաեւ մեր պէտք՝ վից զոյգ կանացի զուլպայ: Բակ դուն, ձանիկ, պէտք է ըլլաս ընդդիմախօս մը մուշկին, բուռն, կատաղի:

ՃԱՆԻԿ (ըտրկացած կը պառայ) — Հերման Փոն Մօօր Ելայիէնպէրկ... չոր չորթ մը, իմաստակ մը, ոչնչութիւն մը: Դեռ անկէ ալ վար... Մտքի մակարոյծ մը, այլասերած մը, խաւարաբնակ խայտառակ մը, որ կ'ուզէ բարոյականութեան Հիմերը քանդել...: Կրնա՞մ զիչ մըն ալ քեզ նախատել...:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Այդպէս տաքցի՛ր, բարկացի՛ր, բորբոքէ՛ եւ նախատէ՛ զիս...

ՃԱՆԻԿ — Իսկ դուն, Պարոյր, որ կը հիանաս Հերման Փոն Մօօր Ելայիէնպէրկի վրայ, սնամիտ մըն ես, սնույ մըն ես, սրբապիղծ մըն ես...

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ապրի՛ս. այդպէս: Նախատէ, հայհոյէ, բանազրէ թէ՛ Ելայիէնպէրկը, թէ՛ զիս օ:

ՃԱՆԻԿ — Սխալ. Ելայիէնպէրկ:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Եթէ մենէ մէկը պզկրկը պարկոյ ընէ, միւսը կրնայ ըսել — Անունը անգամ շիտակ չես գիտեր: Ձանիկ, այնպէս ձեւացուր, որ կարողացած ես Ելայիէնպէրկի բոլոր գերքերը:

ՃԱՆԻԿ — Անշուշտ. նայիսկ իր անտիղ զործերուն ծանօթ եմ պրնթէ:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Բայց մի՛ չափազանցեր:

ՃԱՆԻԿ — Ի՞նչ չափազանցել: Գերման մտքի կանդիտարանը եղող «Ալկիմա» յայթաւնից՝ ամսաթերթին մէջ, իր անտիղ զործերէն մէջբերումներ Հրատարակուեցան, յիսուն էջի չափ: Անոնց Փրանսերէն թարգմանութիւնը կարդացի: Հաւանաբար, դուն չկարդացիր:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Լաւ է: Տաղանդաւոր փշող կ'երեւես:

ՃԱՆԻԿ — Բարեկամ, ես ալ Հարազատ Հայրդի եմ. մասնագէտ փշող, նաեւ փշուածը պայթեցնող ու պարպող:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ձանիկ, վիճարանութեան ընթացքին մի՛ մոռնար յիչիչ նիցչէի ու Եոփէնհաուէրի անունները:

ՃԱՆԻԿ — Այդ երկուքին ծանօթ եմ անունով:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ուրեմն՝ Նիցչէ, Եոփէնհաուէր, Ելայիէնպէրկ:

ՃԱՆԻԿ (մէկը կատաղօրէմ չախելու պէս) — Հերման Փոն Մօօր Ելայիէնպէրկ: (Ձանգակ):

ՃԱՆԻԿ — Ա՛ն է:

ՆՈՒՐԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ելայիէնպէրկուգիտութեան մեծ մասնագէտը: (Բըրլանթիին, որ ասէի իյած է ու կը պատրաստուի դուռը թափուլու): Տիկին Բրլանթի, բան մը չգիտես:

ԲՐԱՆՔԻ — Պատուոյ խօսք: (Կ'երթայ):

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Պատուոյ խօսք առաւ տիկինը :

ՃԱՆԻԿ — Տէ՛ր է :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Կարելի է խօսքին տէրն է : Բայց գործի : (Բարձրաձայն)՝ Մերելի ձանկը, չի բաւեր կարգացած ըլլալ Հերման ֆոն Մօօր Շլայխենպէրկի գործերը : Պէտք է ըմբռնել, մարտի իր մտքերը, անոնց խորքին մէջ մտնել ու խորհրդածել : Երբեմն կը յայտնէ մտածում մը, որուն վրայ մարդ կը ստիպուի ամբողջ օր մը խոկալ : Իսկ դուն, ինչպէս բացորոշ կերպով կ'երեւի, Շլայխենպէրկի գործերը կարգացած եւ այնպէս՝ ինչպէս մարդիկ կը կարդան վէպեր :

2

(Կը մտնեն Բրլանթի ու Գեղեցիկ) :

Գեղեցիկ — Բարեւ ձեզ :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Բարեւ, պարոն Գեղեցիկ :

(Մտնողները կը ըստին) :

ՃԱՆԻԿ — Կը կարծեմ, թէ կարգացած ըմբռնելու լավ կարողութիւն ունիմ : Հակառակ պարագային, պիտի չշարունակէի ընթերցումը : Այս պարագան կ'ընդդէմ, առանց յաւակնութեան : Հերման ֆոն Մօօր Շլայխենպէրկի տասնչորս հաստագորհ հատորներն ալ, թարգմանուած Կաթին Կառտոնի կողմէ, մեն համբերութեամբ, ուշի ուշով, դանդաղօրէն, ծայրէ ծայր կարգացած եմ, եւ իւրաքանչիւրը երկուքական անգամ : Յաճախ, երկարօրէն կանգ առած եմ ու, գլուխս ձեռքերուս մէջ՝ սկսած եմ խորհրդածել : Բարեկամ, այդ չփիլիսոփան պարզապէս լիակ մը, շարունակէ՛ք, որ կը յանդիման անբարոյականութիւն քարոզել : Յուսահատութեան եւ յուսահատութեան ջատագովն է : Վիեննայի մէջ քարկոծուած է, Միւնիխի մէջ խայտառակուած է, Հայտնաբերի մէջ անարդութեան սիւնին դամուած է, իսկ պատերազմէն առաջ ալ, Փարիզ, Սորբոնի մէջ, դալթանութեան փոթորիկ մը պայթելու պատճառ եղած է :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Կը մտնաս, որ Հերման ֆոն Մօօր Շլայխենպէրկը եւրոպական բոլոր երկիրներու մէջ ունի հիացողներ, որոնք կը բաղկանան մտաւորական ընտրանիքն :

ՃԱՆԻԿ — Նոյնքան եւ աւելի ունի ջննադատներ, դարձեալ ընտրանիքն :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Որոնք լոյսին յորդութենէն կուրացած են :

ՃԱՆԻԿ — Ի՞նչ լոյս... վրան մտախուզ, ներքեւ խաւար ու երկուքին մէջ տեղ՝ սեւ մտքերու ամպեր : Գառ՛ս...

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Չափազանց դժուար է սուղուել իր բարձր մտածումներու մէջ ու հասնել յատկաւ Յատուութիւնը յատուկին յատուկ է :

ՃԱՆԻԿ — Թոյլ տուր, որ ծիծաղեմ... ընդհատակեայ յատուկութեան վրայ :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Մի՛ վերաւորուիր, երբ ըսեմ, թէ մտքը որոշ պատրաստութիւն պէտք է ունենայ՝ ճշգրտօրէն կերպով թափանցելու համար իր հանճարէն ժայթքան լոյսերուն :

ՃԱՆԻԿ — Դուն ալ մի՛ վերաւորուիր, երբ ըսեմ, թէ իր գործին ընթերցումէն աւելի՝ Շլայխենպէրկի դովը ընող գրիչներէն ազդուած ես :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ես իմ կարծիքս կազմելէ յետոյ է, որ կարդացի այդ ներքողները : Եւ հպարտութեամբ տեսայ, որ ճիշդ էի ըմբռնած :

ձԱՆԻԿ.— Վերջի վերջոյ, Շլայխենպէրկը Շոփէնհաուէ՞ր մըն է, թէ Նիցշէ :
ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Ելի՛ր, ելի՛ր, աւելի վեր : Եթէ Նիցշէն հա Շոփէնհաուէր
զագագիւր են, Շլայխենպէրկը, իբրեւ փիլիսոփայ, արդէ իմաստաստի-
րութեան աստղն է : Միակը, մեծագոյնը :

ձԱՆԻԿ.— Ես ալ իմ կարգիս կարգացած եմ ինծի պէս մտածող զննազատե-
րու կուս ուսումնասիրութիւնները : Անոնք կը հաստատեն, որ Շլայ-
խենպէրկի փիլիսոփայութիւնը անբարոյականութիւն է : Ինչը անամօթ
մըն է : Նոյնպէս իր պաշտպանները, որոնք կամ զիտակցարար կը նը-
ւիրադրեն անբարոյականութիւնը եւ կամ նորութեան սիրահար
սնուկներ են :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Այդ մտածումներով կը յայտնես զու մտքիդ սնամէջ
ըլլալը : Շլայխենպէրկ արդէ իմաստաստիութեան ընծայեց մեծ անկէ-
նադարձ մը :

ձԱՆԻԿ.— Այո՛, դէպի խաւար ու խորխորատ :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Կարճամիտներուն համար :

ձԱՆԻԿ.— Կարճամիտներէն աւելի դէշերը կան, — անմիտները... :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Անմիտները... Ինչպէս լէոնար Շուլթը, Մանպրուշ
Տրանցը, Աէպսթիէն Րընարը, Սովատը, Քուլցը, Վանկէնհայմը ու,
մանաւանդ՝ Զիմար Ծակէլհայմանը, որոնք մտքի հսկաներ են ու հի-
ցողներ Շլայխենպէրկի :

ձԱՆԻԿ.— Իսկ ի՞նչ կ'ըսես ժակոբ Փուլմանի, Հիւկ Բուպէնպէրի, Քլարք Եմի-
թի, Անթոնի Վայրարէզոյի կծու զննազատութիւններուն : Անոնք մտքի
զաճածներ են... :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Բոլորն ալ տափակ պահպանողականներ :

ձԱՆԻԿ.— Որոնք, սակայն, հարթեցին զու Շլայխենպէրկը :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Իմ Շլայխենպէրկս նոր դարազրուի մը քացաւ ու նոր
թուիչ մը տուաւ զբխտոնէական բարոյականին :

ձԱՆԻԿ.— Կը հայոյնես :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Իսկ դուն՝ ուրացող մըն ես, կարճատեսութեան պատ-
ճառով : Դուն ո՛չ միայն չես, ո՛չ աչք : Քիթ մըն ես միայն :

ձԱՆԻԿ.— Հապա դուն ի՞նչ ես. ճոճուն մտաբան մը, որ կը դառնայ, ի
փաստ Շլայխենպէրկի : Երբ այդ անբարոյականը կը դրէ — «Հազուէիլը
անբարոյականութիւն է» : Ի՞նչ կը հասկնաս դուն : Նոր մերկայագո՛ւշա
մըն է... :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Միայն այդ խօսքը ըմբռնելու համար, օրերով պէտք
է խօսիս : Իսկ դուն անընդունակ ես խօսումի :

ՅԾՂԵՑԻԿ (պարփրմով ու պռապով).— Կեցէ՛ք, պարոն Ճանիկ, ե՛ս պի-
տի խօսիմ... :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Հրամայէ՛ք, արտայայտուեցէ՛ք, ուրախ կ'ըլլամ :

ՅԾՂԵՑԻԿ.— Ես կը ձայնակցիմ ձանիկին ու կը յայտարարեմ, որ Շլայխեն-
պէրկը անբարոյական մըն է, իբրեւ փիլիսոփայ : Իր խայտառակ խոր-
հրդածութիւնները դասափետուած են : Վերջերս, անոր անձուանալի
զատ մը տուաւ սպանիացի իմաստասէրը՝ Անտիմօ Մարիօ Վարկաս :
Լախտի հարուած մըն էր, յօգուած մը ըլլալէ աւելի :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Իր բոլոր գործերը կարդացած էք :

ՅԾՂԵՑԻԿ.— Աւելորդ հարցում : Իր բոլոր երկերը ունիմ գրողարանիս մէջ.
Վայրոյթս զսպելով կարդացած եմ : Լուսանցքները լեցուցած եմ զի-
տազութիւններովս : Այդ զիտազութիւններս կարգաւով՝ Կայիմար հրա-

տարակշիշական ստանձնողները առաջարկեց, որ հատորով մը հանդէս գամ Շլայխէնպֆրիդի դէմ :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Ուրեմն՝ իր բոլոր գործերուն ծանօթ էք :

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Կը կարծեմ, թէ հայոց մէջ առաջինը եղած եմ, որ սկիզբէն հետեւած է իր ստորին տեսակէտներուն :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Եւ սենիք իր բոլոր գործերը, անտարակոյտ :

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Ուրեմն, բայց առաջին առթիւ պետի ծախեմ, որովհետեւ չեմ ուզեր պղծել մատենագրանս :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Իր գործերը սպառած են, ու յիմարութիւնը մի՛ գործէք ծախելու :

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Պետի ծախեմ անկապաշտ իմաստասիրութեան պարագլուխին գարշելի դերքերը :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Հաւանարար, կարդացած էք նաեւ իր մտքին թեր ու դէմ գրուած ուսումնասիրութիւնները :

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Բոլորն ալ, տակաւին Ձեր չկարդացածներն ալ: Նոյնիսկ Սորպոնի իր դասախօսութեան եղած եմ ներկայ :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Ես ալ ներկայ էի. զարմանալի բան, որ Ձեզ չտեսայ :

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Դուք ո՛րք նստած էիք...

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Ետեւները :

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Իսկ ես նստած էի առաջին կարգին վրայ, Պէրկոսին ու Ժորժ Բուսոններն ձեջ :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Եւ ի՞նչ եղաւ Ձեր արարութիւնը :

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Ուզեցի դատք տալ իրեն: Աւարակէն յետոյ, ներկայացայ իրեն ու անսակցութիւն մը ուզեցի՝ քանի մը հարցումներ ուղղելու համար: Անտափեցաւ ժամադրուելէ՝ ստորկելով, որ հետեւեալ օրն իսկ պետի մեկնի: Ապա, իմացայ, որ շարաթ մը մնացած է Փարիզ: Սուտ խօսած էր՝ խուսափելու համար հարցումներէս: Կուսեց պիտու գալիքը :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Դուք սուտ չէ՞ք խօսիր...

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Ինչո՞ւ սուտ խօսիմ, երբ զրահուած եմ ճշմարտութեամբ :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Հարցում մը եւս :

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Հրամայէք :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Շլայխէնպֆրիդի հասկնալ կարծող ու ոչինչ բժրոնող ու սխալ մեկնաբանողներուն մտքին շահեկան գրութիւն մը ստորագրած էր Վլատիմիր Տոտտուկինը: Կարգացի՞ք...

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Անշուշտ: Ես վաղը միւս օր պէտք եղած դատք պետի տամ թէ՛ Շլայխէնպֆրիդին, թէ՛ իր թմբկահարներուն: Գիշ մը համբերեցէք :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Կը զարմանամ ու կը զարհուրեմ...

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Ինչո՞ւ... Ինչո՞ւ համար...

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Ձեր վրայ...

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Եւ ինչո՞ւ...

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Որովհետեւ Ձեզի պէս խայտառակ, Ձեզի չափ անստոյթ ստախօսի մը չեմ հանդիպած :

ԳԵՂԵՑԻԿ (նստի).— Պարո՛ն, ապացոյց կ'ուզեմ. թէ չէ՞ հոտ առէք ձեր խօսքը :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Բացարձակապէս այլանդակ ստախօս մըն էք: Կը կրկնեմ, կը հաստատեմ, կը վաւերացնեմ... Այնպէ՛ս է, ճանիկ...

ՃԱՆԻԿ.— Ես ալ կը վկայեմ պարոն Գեղեցիկին ճշմարիտ... ստախօս մը ըլլալը :

- Գեղեցիկ — Բայց ատունք օդին մէջ խօսքեր են: Ապացոյց... եւ, ձանձկ,
 քո՛ւք ալ կը միանաք անոր...
 ձԱՆԻԿ — Բնականաբար, եղբայր:
- Գեղեցիկ — Բայց ինչո՞ւ:
- ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Տխմարօրէն ստախօս:
- Գեղեցիկ — Պարո՞ն:
- ձԱՆԻԿ — Ձեր բանպիտութիւնը, հմտութիւնը եթէ աս է, զէրոյէն ալ գէշ է:
 Աժօ՞թ:
- Գեղեցիկ — Բայց բան չեմ հասկնար: Դուք ալ Շլայխէնպէրկէն ոչէ՞մ կ'ար-
 տայալուէ՞ք:
- ձԱՆԻԿ — Ո՞վ է այդ Շլայխէնպէրկը...
 Գեղեցիկ — Փխիտփան:
- ձԱՆԻԿ — Աժօ՞թ, Հազար աժօթ:
- ԲՐԷԱՆՔԻ — Ի ո՞հր Ատուածոյ, ա՛լ վերջացուցէ՛ք:
- ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Այո՛, այո՛, պէտք է վերջացնել:
- Գեղեցիկ — Արդէն վերջացած է իմ տուած լախտի հարուածոյս: Նախա-
 տինքները փաստի սովէ յառաջ կու գան, ըսուած է: Արդէն ես այնքան
 վերն եմ, որ ձեր արձակած ցեխերը ինծի չեն կրնար հասնիլ:
- ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Տեկին Բրլանթի, ո՞վ կերաւ լախտի հարուածը:
 ԲՐԷԱՆՔԻ — Օ՛ր, չեմ գիտեր:
- ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ձանձկ, ո՞վ կերաւ լախտի հարուածը:
- ձԱՆԻԿ — Անշուշտ պարոն Գեղեցիկը: Կերաւ եւ լուր ալ չունի:
- Գեղեցիկ — Ինչպէ՞ս թէ կերայ հարուածը:
- ձԱՆԻԿ — Շլայխէնպէրկով...
 Գեղեցիկ — Այսինքն...
 ձԱՆԻԿ — Որովհետեւ ատունկ գերման փխիտփայ մը գոյութիւն չունի:
 ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Այո՛, գոյութիւն չունի: Ձանձկը ու ես վիճարանական
 մարդանք մը կ'ընէինք...: Այնպէս չէ՞, ախկին Բրլանթի...
 ԲՐԷԱՆՔԻ — Ձե՞մ գիտեր:
- ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Բայց անշուշտ գիտէք, որ վեց գոյգ կանացի գուլպայ
 կորսնցուցիք... Գեղեցիկին պատճառով:
- Գեղեցիկ — Եւ դուք կ'ըսէք, թէ Շլայխէնպէրկի անուն փխիտփայ մը գո-
 յութիւն չունի...
 ձԱՆԻԿ — Բացարձակապէս գոյութիւն չունի: Եւ յիշեցէք Ձեր ըսածները ու
 հասեցէք կարճրիլ: Յիշեցէք Ձեր բոլոր ըսածները... Շլայխէնպէրկի
 մասին:

(Լաուփիւն):

Գեղեցիկ — Գերման փխիտփայ Շլայխէնպէրկը գոյութիւն ունի:
 (Պարոյր ու ձանձկի կը սկսին ծիծաղիլ):

- Գեղեցիկ — Բայց...
- ԲՐԷԱՆՔԻ (Գեղեցիկին): — Ա՛լ բաւական է: Մի՛ խօսիք այդ մասին:
- Գեղեցիկ — Բայց ես ճանչցած եմ Շլայխէնպէրկը:
- ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Դուք խենթեցած էք ու կ'ուզէք, որ մե՞նք ալ խելա-
 գարինք:
- ձԱՆԻԿ — Դե՞ռ կը պնդէ՞ք, եւ լրջօրէ՞ն:
- Գեղեցիկ (ձանձկը սեղանին վարմելով) — Շլայխէնպէրկը գոյութիւն ունի:

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ (ժպտում) — Ե՛րբ ծնած է, ո՛ւր ծնած է, հայրը ո՛վ է, մայրը ո՛վ է...

ՃԱՆԻԿ — Պարոն Գեղեցիկ, եթէ տիկին Բըլանթիէն ամչնալու համար կը պնդէք, աւելի ամօթահար կը դառնաք: Տիկին Բըլանթիէն դիտէ, որ Շլայխէնպէրի անունով փիլիսոփայ դոկտորին շունի:

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Եւ տիկին Բըլանթիէն Ձե՛ր պատճառով կորսնցուց վեց զոյգ կանացի դուլպայ:

ՃԱՆԻԿ — Երբոր Ձեր հմտութիւնը կուսկածի տակ առինք, տիկինը չհաստատաց մեր ըսածներուն: Մենք ալ շլայխէնպէրիկեան որոզայթը լարեցինք:

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ձեր հմտութեան հեղաթ ըլլալը հաստատեցինք ու շահեցանք վեց զոյգ դուլպայ:

ՃԱՆԻԿ — Անշուշտ դի՛նք դ՛աք կը վճարէք:

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Վեց զոյգ դուլպան ալ պիտի նուերուի...

ԳԵՂԵՑԻԿ — Տիկին Եանասպրամին:

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Կը սպասէի, որ այդպէս կարծէիք: Ո՛չ, ուրիշէ մը: Տիկինը դիտէ:

ՃԱՆԻԿ — Ուրեմն՝ անցած ըլլալ, պարոն Գեղեցիկ:

ԳԵՂԵՑԻԿ — Ուրեմն՝ ծուղակ լարողներ էք...

ՃԱՆԻԿ — Ու մեր բռնածը կենդանի մը չէր...

ԳԵՂԵՑԻԿ — Հապա՞...

ՃԱՆԻԿ — Մեռած անձա՞ մը:

(Քանգակ: Բըլանթի կ'երթայ բաճալու դուռը: Կը մտնէ Վարդանի կետ, որ կատարած է ու կը ամպէ Գեղեցիկին առջև):

3

ՎԱՐԴԱՆ — Տօ՛ դեպքս, պաշտպանութի՛ր:

ԳԵՂԵՑԻԿ — Ինչո՞ւ պաշտպանութի՞մ... որի՞ դէմ...

ՎԱՐԴԱՆ — Ի՛մ դէմ:

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ի՞նչ կայ, Վարդան: Գեղեցիկը ինքզինքին պաշտպանը չէ: Բարոյական փիլիսոփայութեան պաշտպանն է:

ՃԱՆԻԿ — Բայց ի՞նչ է պատահած:

ՎԱՐԴԱՆ — Ատու՛մ հմ, պաշտպանութի՛ր:

ԳԵՂԵՑԻԿ — Այս մարդը տեսորիտ է:

ԲՐԱԿԵՐ — Վարդան, ի՞նչ կ'ըլլաս, չափը դիտցիր:

ՎԱՐԴԱՆ — Երբորդ անգամ ատու՛մ հմ, պաշտպանութի՛ր:

ԳԵՂԵՑԻԿ — Պաշտպանեցէք զիս: Կը սպաննայ...

ՎԱՐԴԱՆ (կ'ապուակէ) — Էս մէկը՝ մէկ:

ԲՐԱԿԵՐ — Դուն խենթեցա՞մ հս:

ՎԱՐԴԱՆ (բառնցք մը տալով) — Էս մէկը՝ երկուս:

ԳԵՂԵՑԻԿ — Պաշտպանեցէ՛ք զիս:

ՎԱՐԴԱՆ — Բանաստեղծութեան պրոֆեսոր, պաշտպանութի՛ր...

ՃԱՆԻԿ — Կը թաւէ: Վարդան: (Կ'անցնի երկուքին միջև: Վարդան կը շարունակէ կոփահարել, սակայն ձանկիմ է, որ կը տտանայ հարուածները):

ՎԱՐԴԱՆ — Պաշտպանութի՛ր է՛...

ՃԱՆԻԿ — Ան պաշտպանուած է. հ'ա է որ անպաշտպան էմ:

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Ճանիկ, եթէ ես ալ զեզ պաշտպանեմ, զիս ո՞վ պիտի պաշտպանէ :

ՃԱՆԻԿ.— Գեզ ալ Աստուած պաշտպանէ :

ՎԱՐԳԱՆ.— Պաշտպանութի՛ր, զեալլակէօղ... :

ԲՐԱՆԹԻ.— Վարդան, կորսուէ՛ր այստեղէն : Ի՞նչ յանդգնութիւն : Տանս մէջ հիւրս ծեծեն... :

ՎԱՐԳԱՆ (միշտ հարուածել ցանալով).— Դա հիւր չի, դա մակարոյժ ա, ախրին զո՛ւ պարագիւս... :

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Լաւ պաշտպանեցէ՞ք զիս :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Ճանիկ, լաւ պաշտպանէ հժտութիւնը, հանճարը, քաղաքակրթութիւնը եւ քաղաքավարութիւնը : Լաւ պաշտպանէ Պէրկոտնի բարեկամը եւ Շլալիսէնպէրկի ընդդէմադիրը : Ապագայ հեղինակը :

ՎԱՐԳԱՆ (միշտ կը դառնամ երեւոյն սեղանին շուրջը : Վարդան մերթ կը յաջողի հարուածել Գեղեցիկը, բայց յաճախ հարուածները կ'իյնան ձա՞նիկին վրայ, որ զո՛ւ չի հաղադակէ).— Ա՛... ա՛... ա՛... :

ԲՐԱՆԹԻ.— Վարդան, վայրենի՞ր ես դուն... :

ՎԱՐԳԱՆ.— Ա՛... :

ՃԱՆԻԿ.— Պարոն Գեղեցիկ, մեր շարժուն դիրքերը փոխենք : Գիշ մըն ալ դո՛ւք պաշտպանեցէ՞ք զիս :

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Դիրք մի՛ փոխէք... դաւանանքութիւն է... :

ԲՐԱՆԹԻ.— Վարդան, կորսուէ՛ր ըսի :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Բայց ի՞նչ է պատահած... կաթիլ մը մե՞զը գողցած է Գեղեցիկը... :

ՃԱՆԻԿ.— Ուրեմն վերաւորուի՞ք մեր դիրքին վրայ :

ՎԱՐԳԱՆ (միշտ կը դառնամ).— Ես դիտի :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ (դիտելով երեւ գարնանը).— Կը դիտեմ աշխարհը ու կեանքը : Աշխարհը կը լոր է ու կը դառնայ, իսկ կեանքը կոխու է եւ ունի հարուածող, հարուածեալ ու չէզոք : Եւ կը մտածեմ.— Ես ալ մտնե՞մ աշխարհ՝ հարուածելով հերոսանալու կամ հարուածուելով մարտիրոսանալու եւ կամ չէզոքութեամբ էլ նահատակ դառնալու համար :

ՃԱՆԻԿ.— Ինձի պէտ :

ԲՐԱՆԹԻ.— Ճանիկ, զոսկէ սա կատողածը :

ՃԱՆԻԿ (կը գրկէ Վարդանը).— Խնայէ ա՛լ, ո՞վ զաղը :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Ես այս զիջողանկան կոխիկն պատմադիրը կ'ըլլամ : ՎԱՐԳԱՆ.— Խանչալս ո՞րտեղ ա : Ուզում եմ որս պաղ արիւնը խմել, որպէս սառը ջուր : Ես պաղ մարդը ուզում եմ պաղ զէնքով ուղարկել էն միւս կողմը :

ԲՐԱՆԹԻ.— Տեսէ՞ք ինչե՞ր կ'ըսէ : Ոճիր պիտի գործէ... :

ՃԱՆԻԿ (որ ձգած է Վարդանը).— Վարդանին սուր-կայծակին երեւակայա-կան է :

ԲՐԱՆԹԻ.— Բայց զաշխի խօսք կ'ընէ : Երբեմն Օհանեանը գտնեմ, աք սա դազանը զոսկէ :

ԳԵՂԵՑԻԿ.— Զիս հետերնիկ տարէք, տիկին Բլանթի :

ՎԱՐԳԱՆ.— Ի՞նչան էլ վատ : Ուզում ա կոնջ փէշէ սակ մտնի :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Բայց, վերջապէս, ի՞նչ է պատահած : Ես իբրեւ այս կոխիկն ապագայ պատմադիրը պէտք է դիտեմ, թէ քախուսը ի՞նչ բանէ ծագում առած է :

ՎԱՐԳԱՆ.— Ես դիտի :

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Նա Հմուտ, ամենողէտ մարդ է: Ինքը հարկաւ գիտէ: Բայց միշտ մեծ է, որ բան մը չենք գիտեր:

ՎԱՐԳԱՆ — Գուշ էլ էսօր էդուց կը հասկանաք, թէ բանը ինչո՞ւնն ա:

ԲՐԱՆԹԻ — Ի՞նչ կայ, որ ի՞նչ հասկնան: Ով գիտէ, ի՞նչ ապուշ կասկածով բորբոքած ես...: Պարոն Գեղեցիկ, երթանք: Պարոն ձանձիկ, ընկերացէք մեզի:

ՃԱՆԻԿ — Լա՛ւ, էլլիկաք տեսնեմ ու լուր տամ՝ վից դուլպայ շահած ըլլալը, շնորհիւ պարոն Գեղեցիկին:

ՎԱՐԳԱՆ (առիթիւն օգտուելով բռնուցք մը եւս կ'իջեցնէ Գեղեցիկին) — Ա՛ն, այսօրուայ վերջերս:

Գեղեցիկ — Ապրիտս, անուպայ, ապուշիայ...:

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Այդպէս: զբարար հայտնեցէք:

ՎԱՐԳԱՆ — Քեզ քսանչորս ժամ եմ տայիս, որպէս պայմանաժամ կը քաղաքից հեռանալու: Թէ չէ...:

Գեղեցիկ (ստիպումով) — Մահուան սպառնալիք ըրաւ ինձի: Գուշ վկաներս էք: Պիտի գիտեմ ոստիկանութեան: Կանխամտածուած ոճիք...:

ԲՐԱՆԹԻ — Ատկա ծառայող չէ, փորձանք է:

ՎԱՐԳԱՆ — Տիկին, իսկական ծառայողը կը լինի ե՛ւ թիկնապա՛ւ, ե՛ւ ճակատապա՛ւ, ե՛ւ պատուապա՛ւ: Կապիտի մի աննաժուար ստուկացնելը ամենամեծ ծառայութիւնն ա: Ախր ո՞ր կորել ա խանջալս...:

" (Բրնամբի ճշմ կ'ընէ, ու կը մեկնի Գեղեցիկին ա ձանձիկն հետ):

4

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ի՞նչ պատահած է, Վարդան:

ՎԱՐԳԱՆ — Աստուած վկայ, հայրիկ հազարի հինգհարիւրի խելքը ծռել ա, իսկ միւս հինգհարիւրն էլ խելք չունի, որ ծռուի...: Էսպէս որ դիւայ, կարգին մարդ լինելով ե՛ս եմ մնալու: Ախր, ես խենթանցի անօրէ՛ն եմ, թէ հակիչ...: Իմ կեանքի միտքն էր ա: Հայրը մի բարեխաղան Բարեկենդան են սարքել: Բոլորը դիմակաւոր են դարձել: Մէկը պատեհապաշտ, այսինքն՝ օպորտիւնիստ, միւսը՝ անպատիւ, այսինքն՝ աննաժուար: մի ուրիշը՝ խափանարար, այսինքն՝ սարսթէօր: ու դեռ օլինքազներ, քեռլակէօզներ, խուլիզաններ, գուռնաչիներ, վնդրաճիւներ: բարձրացել են լարերի վրայ...:

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ճառք աւարտեցա՞ւ, այսինքն՝ տիպաւրդ: Բայց լըսե՛ս, թէ ի՞նչ է պատահած:

ՎԱՐԳԱՆ — Գեշ ի՛նչ ուզում ես, օր պատահի: Մեր տիկինը ու Գեղեցիկը մի քանի օր ա սիլիբիլի են անում: Տիկինը ամէն օր դնում ա Գեղեցիկի հիւրանոցը, դահլիճում նստում են ու (ծաղրամիտ) բանաստեղծութեան դաս ա տայիս մէկը ու միւսը աչակերտութիւն է անում:

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Բայց պէտք է շնորհաւորել թէ՛ ուսուցիչը, թէ՛ աշակերտուհին: Ազգային յոռաշիտութիւն է այդ:

ՎԱՐԳԱՆ — Նրանց նպատակը ուրիշ ա: Նրանք ուզում են բանաստեղծութիւնը ապրել:

ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Որպէսզի ապրուած բանաստեղծութիւններ գրեն: Նըպատակը միջոցը կ'արդարացնէ:

ՎԱՐԳԱՆ — Եթէ մաքուր մարդ ա, ինչի՞ իմ առաջ մէկ փոխուեց: Տօ՛, ես

որ օրուայ ասլանն եմ, եթէ էդ մկի կեղտոտ արիւնը չթափեմ: Էդ մուկը ուզում ա ուրիշի պանիրը կրծոտել, եւ օրը ցերեկով:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Բայց այդ ենթադրութիւն է, կասկած է:

ՎԱՐԴԱՆ — Ո՛չ. հիւրանոցում ծառայող կիծը իմ բարեկամուհին ա: Նա ասաց ինձ, ես էլ առի Օհանճանին:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Փոխանակ Օհանճանին բսելու, ինձի բսելու էիր:

ՎԱՐԴԱՆ — Ձէի ուզում, որ դու խառնուես ճահիճի գործերի մէջ:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Օհանճանը ի՞նչ կ'ըսէ, ի՞նչ կ'ընէ, տեսնելով, որ իր ծրարերին համամայն, այս քաղաքը սկսած է դառնալ մտաւորական կեդրոն:

ՎԱՐԴԱՆ — Էսոր Երկուշարթի լինելով ազատ ա: Նա չի հաւատում իմ ասածին: Բայց դեռաց ու նստեց հիւրանոցի գիմաց գտնուող սրահարանում, որ իրա աչքով տեսնի Բըլանթիի պանդոկից ներս մտնելը: Օհանճանը չի հաւատում իմ բարեկամուհի մաղամ Մարի-Ռոզին:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Մարի-Ռոզը ի՞նչ տեսած է, ի՞նչ լսած է...

ՎԱՐԴԱՆ — Նա փորձառու կին ա: Նա դիտել ա, լսել ա... Ինքը իսկական զաղտնի ոտտիկան ա, իրա կոչումով, ուզում եմ ասել վաճախանով:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Բայց հայերէն դիտէ՞:

ՎԱՐԴԱՆ — Կարիք չկայ հայերէն իմանալու: Մարի-Ռոզը խօսակցութիւնը հոտոտում ա. ձեւերը, Բպիտները, վերաբերմունքը Թարգմանում ա: Նա Փրանսիերէնից զատ, ուրիշ ոչ մի լեզու չգիտի, բայց բոլոր լեզուները հասկանում ա: Նա զէմքերը կարգում ու Թարգմանում ա: Եւ դա՛ է իսկական լեզուադիտութիւնը:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Մարի-Ռոզը պարկե՛շտ կին է:

ՎԱՐԴԱՆ — Նա վերին աստիճանի պատուաւոր կին ա. էսքան տարի ա՛ իմ ռեփական բարեկամուհին ա:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Միշտ այդպէս է: Կին մը, Երբ մեզի հետ ըլլայ, պատուաւոր կը դառնայ: Նոյնիսկ պատիւը կ'աւելնայ:

ՎԱՐԴԱՆ — Հա՛ւ որ ինքը ես ասում:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ուրեմն՝ պատուաւոր է: Գեղեցի՛կ ալ է:

ՎԱՐԴԱՆ — Ճիշդ ու ճիշդ թաղուհու նման ա, Կ'ասես կողկասեան մարալ լինի:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Տեսա՞՞ծ ես թամար Թաղուհին:

ՎԱՐԴԱՆ — Ճիշդն ասած՝ ես չեմ տեսած: Բայց երևի իմ մեծ զոյրը տեսած կը լինի, որովհետեւ երբ Մարի-Ռոզի տիպով մի գողալի էր պատահում, ասում էր.— Թամար Թաղուհու նման ա:

(Զանգակ: Վարդան կը քանայ դուռը: Կը մտնէ Արիկ):

5

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ա, դո՛ւն ես, բանաստեղծ բարեկամ: Ահաւասիկ անտիպերու տեսքակա: (Կու տայ):

ԱՐԻԿ — Խնդրած էի, որ Ձեր չհաւնած քերթուածներուն վրայ՝ խալ մը դրնէիք: Խնդրած էի նաեւ, որ հատորիս կնքահայրը ըլլայիք: Երբորդ՝ Բնդրածք մըն ալ ունէի. յառաջարան մը: Զորբորդ՝ դրախօսական-զնահատական մը:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Հարիւր երեսուն ոտանաւորներդ ալ համբերութեամբ

կարդացի եւ ամէնուն վրայ ուլ հաւատարմութիւն խաչ ժը անկեցի: Եւ աչքս, եղայ նաեւ կեանայր: Հատորդ կը կոչուի Վերնգլխաւոր: Այդ ստանաւորները քու գաւազներդ են, որոնք ծնած են, որոնք ծնած են կաղ, կոյր, կուշ, անհոգի, մեռեալ: Թորին ցաւակցութիւններս յայտնելով՝ կը յանձնարարեմ, որ հրաժարիս յոտաշորանէ եւ վերջարանի համար դիմես քահանայ հօր մը:

ԱՌԻԿ.— Եսա խիստ էք, շատ անխղճ, պարոն Պարոյր: **ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ** — Ճշմարտութիւնը միշտ խիստ է եղած, նոյնիսկ ամէնէն փոփոկ քանի, այսինքն՝ բանաստեղծութեան մասին:

ԱՌԻԿ — Կը ներէք երբ ըսեմ, թէ Ձեռնէ յուսախար եղայ: **ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ** — Եթէ սահելով գովէի՝ դարձեալ յուսախար պիտի ըլլայիր: Անշուշտ յուսախարութիւնդ պիտի ըլլար տարբեր տեսակի: Արեւտադէտէն ամէն մարդ յուսախար կ'ըլլայ: Միայն կուռքերն են, որոնք յուսախարութիւն չեն պատճառեր: Բայց ես կուռք չեմ. ես մարդ եմ:

ԱՌԻԿ — Իմ բանաստեղծութիւններս, Ձեռնէ առաջ, պարոն Գեղեցիկը կարդաց ու գնահատեց:

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ուրեմն՝ դուն տը իր գնահատութիւնը գնահատէ, եւ նոյնիսկ իրեն նուիրէ հատորդ: Ան սա միջոցին գերեզմանի պէտք ունի: **ՎԱՐԳԱՆ (Արիկիմ)** — Ասում ես, որ Գեղեցիկը հաւանք է ա զո բանաստեղծութիւններին: Ուրեմն՝ զո բանաստեղծութիւնները փուն բաներ են:

(Զանգակ: Վարդան կը բաճայ դուր: Կը մտնէ Ծարամ, որ խելագար մըն է, պատկառելի արտաքինով: Աստու մագերայ աղբրիկ: Նման է գիտունի):

6

ՇԱՐԱՄ — Պարոն Նուրահ Պարոյրը կը փոփազէի աեսնէլ ու տեսակցէլ սոր հետ:

ՎԱՐԳԱՆ — Ահա՛, սա է, Տե՛ս ու տեսակցի՛ր:

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Հրաժեցէք, նստէք:

ՎԱՐԳԱՆ — Ես գնացի: Գնանք, Արիկ: Քիչ յետոյ կը դամ: Իսկ դու, ընկեր Պարոյր, զգուշացիր ինձանից: (Ծարամը ցոյց կու տայ գաղտնիք: Կ'երբամ):

ՇԱՐԱՄ — Ներկայացնեմ ինքզինքս: Ծարամ Ծմաւոնեան: Իմ անունս բան մը կ'ըսէ՞ Ձեզի:

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ծա՛տ բան:

ՇԱՐԱՄ — Ի՞նչ:

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ամէն ինչ, որ վե՛հ է ու վա՛հ եւ վատակաւոր:

ՇԱՐԱՄ — Լա՛ւ, Ես, Ծարամ Ծմաւոնեանս, օրինակելի համեստութեամբ Ձեր սաքը եկայ, որովհետեւ, (խիստ) որովհետեւ Դուք չեկաք ինձի:

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Յանցանքս զործուած է ակամայ: Ձէի գիտեր, որ այս քաղաքը հաստատուած էք:

ՇԱՐԱՄ — Ուրեմն՝ կը ներեմ: Եւ, ուրեմն, պի՛նդ գո՛հ եմ եւ յոյժ ուրախ՝ Ձեզ անձամբ ճանչնալուս: (Կ'ելլէ: Կը տեղով ձեռքը, կը կիմ կը նստի): Ես ինքս ալ մտաւորական մըն եմ, բայց մեծ մտաւորական մը, միջադատին մասշտապով մտաւորական մը. կը հասկնաք, չէ՞...

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — digested by A.R.A.R.©

- ՇԱՐԱՄ — Հա՛ւ: Ըսեմ այցելուի՞նքնս պատճառը:
- ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Մտիկ կ'ընեմ:
- ՇԱՐԱՄ — Առէ՞ք սա տեսրակը: (հաշար ու կազմուած տետրակ մը կու տայ):
Բացէ՛ք: Պիտի կարգաք գլխադիրով հարցումներ. անմիջապէս պատաս-
խանեցէ՛ք գրուոր:
- ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ (սեղանիմ վրայ կը դնէ տետրակը ու կը հաճէ ինքնահաս
գրիչը) — Մկոխ՛մ:
- ՇԱՐԱՄ — Անտարակոյտ, եւ շուտ: Եստ տրամադրելի ժամանակ չունիմ ես:
- ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ (կարդալով) — Մարդ ի՞նչ տեսակ մէկը պէտք է ըլլայ,
որ ջուրը նետէ ինքզինքը: (Պահ մը մտածելէ յետոյ)՝ Կը կարծեմ, թէ
մարդու մը սիրտը շատ ալրած պէտք է ըլլայ, որ ջուրը նետէ ինք-
զինքը:
- ՇԱՐԱՄ — Գրեցէ՛ք: (Պարտք կը գրէ): Հիանալի է, համոզիչ է, համաձայն
եմ, Գրեցէ՛ք, գրեցէ՛ք, Գրեցէ՛ք...
- ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ (կասկածոտ նայումովներ կ'ազդէ Եարամիմ ու կը գը-
րէ) — Ահաւասիկ լրացաւ:
- ՇԱՐԱՄ — Մի՛ ստորապրէք. կարգացէ՛ք երկրորդ հարցումը:
- ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ (կարդալով) — Վարդ ի՞նչ տեսակ մէկը պէտք է ըլլայ,
որ գլխատէ ինքզինքը:
- ՇԱՐԱՄ — Այո՛, ի՞նչ տեսակ մէկը... Այո մէկը բաւական բարդ հարցում
է: Ի՞նչ կը խորհէք, մարդ ի՞նչ տեսակ մէկը պէտք է ըլլայ, որ գը-
լխատէ ինքզինքը:
- ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ (կը գրէ) — Եւ ահա:
- ՇԱՐԱՄ — Ի՞նչ գրեցիք, ի՞նչ պատասխանեցիք, կարդացէ՛ք, շո՛ւտ, շո՛ւտ,
անհամբեր եմ, հետաքրքիր եմ, շո՛ւտ..
- ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ (կարդալով) — Վարդ ի՛ր գլուխը կորսնցուցած պէտք
է ըլլայ, որ գլխատէ ինքզինքը:
- ՇԱՐԱՄ — Ճշմարիտ է ու սրամիտ է:
- ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Կը չսիրանցէք:
- ՇԱՐԱՄ (բարկուքեամբ) — Ես դիտեմ չափս ու կշիռս: Մի՛ ընդդիմախօսէք:
Ըսի ու կ'ըսեմ — Ճշմարիտ ու սրամիտ եւ երկասլիւսմիտ: Եարունա-
կեցէ՛ք, շո՛ւտ: Կարդացէ՛ք երրորդ հարցումը:
- ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ (կարդալով) — Վարդ ի՞նչ տեսակ մէկը պէտք է ըլլայ,
որ ատրճանակի հարուածով սպաննէ ինքզինքը:
- ՇԱՐԱՄ — Պատասխանը. շո՛ւտ:
- ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ (կը գրէ) — Եղաւ:
- ՇԱՐԱՄ — Կարդացէ՛ք:
- ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Վարդ ինքզինքը շատ լաւ նանչած պէտք է ըլլայ,
որ պէտքի ատրճանակի հարուածով սպաննէ ինքզինքը:
- ՇԱՐԱՄ — Զհասկցայ: (տխտ) Բացատրեցէ՛ք: Ե՛՛՛ւտ:
- ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ամէն մէկ մարդ՝ մեծագոյն թշնամին է ինքզինքին:
Բնական բան է, որ մարդ իր մահացու թշնամին, այսինքն՝ ինքզինքը
սպաննէ, յանուն ինքնապաշտպանութեան:
- ՇԱՐԱՄ — Հա՛ւ: Վերջին հարցում մըն ալ, որուն պէտք է պատասխանէք բե-
րանցիկ:
- ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Հրամայէ՛ք, հարցուցէ՛ք:
- ՇԱՐԱՄ — Ո՞րն է աւելի զօրաւորը. մի՞տքը թէ՛ մամոնան...
- ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Երկուքն ալ զօրաւոր են: Մէկը միւսէն զօրաւոր: Միտ-
քը սատանայ է, մամոնան՝ կուտք: Մէկը միւսը կընայ փոխարինել:

Միտքը մտածոնային տեղը կը բռնէ, իսկ մտածոնան ալ մտքին տեղը կ'անցնի :

ՇԱՐԱՄ — Եարունակեցէ՛ք :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Մէկը հայր է, միւրը՝ որդի : Յաճախ որդին գերադասուցած է հայրը, իր հեղինակութեամբ կամ հրամաններով :

ՇԱՐԱՄ — Դուք ո՞ր մէկը կը նախընտրէք : Ըսէ՛ք, առանց վարանումի : Ո՞ր մէկը ունենալ կը... կը... կը... տենչաք :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Մամոնան :

ՇԱՐԱՄ — Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ Շուտ ըսէ՛ք, ապա թէ ոչ... :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ապա թէ ոչ... ի՞նչ... :

ՇԱՐԱՄ — Կը սպաննեմ. կը կախեմ. ո՛չ. կը կոխկոտեմ. ո՛չ, կը խեղճուգի՞մ... ո՛չ. չեմ ուզեր մեղքը մտնել : Ըսէ՛ք :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Կը նախընտրեմ մամոնան :

ՇԱՐԱՄ — Ինչո՞ւ :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Որովհետեւ չունիմ, բնաւ չունիմ :

ՇԱՐԱՄ — Իսկ միտք ունի՞ք... :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Քիչ մը : Ու կը դրահանամ քիչով : Կամ Զեմէ փոխ կ'անենեմ :

ՇԱՐԱՄ — Իսկ ո՞վ է ան, որ թէ՛ միտք ունի, թէ՛ մամոնայ :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Անպատճառ Դուք :

ՇԱՐԱՄ — Ուրեմն՝ ունիք միտք, բայց չունիք մամոնայ : Զըլլայ, որ մամոնայ ալ ունենաք : Պէտք չէ հաւասարիք խնդրի :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ոչ մէկ հաւանականութիւն կայ մամոնայ ունենալու : Քանի որ հայ գրող եմ :

ՇԱՐԱՄ — Հայ գրող... Ատ ի՞նչ է, ո՞վ է, առանկ բա՛ն ալ կայ... :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Դեռ կայ... Տակաւին մտայած է... Անտիպիեր ալ կան եւ շատ կան :

ՇԱՐԱՄ — Հայ գրող ըսուածը հայերէ՛ն կը գրէ... :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Բարեկերէն գրող՝ հայ գրողներ ալ կան :

ՇԱՐԱՄ — Ուրեմն՝ միայն երկու լեզու :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Քանի մը հոգի են հայերէն գրողները : Միւս հայ գրողները կը գրեն բարեկերէն :

ՇԱՐԱՄ — Յաւալի, յոյժ ցաւալի : Մինչդեռ ես կը գրեմ չորս լեզուով... :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Կը խօսի՞ք ալ... :

ՇԱՐԱՄ — Կը խօսիմ ութ լեզուով :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Զեք բերնին մէջ ինչպէ՞ս աղմուկեցած էք ութ հատ լեզու :

ՇԱՐԱՄ — Լեզուները մտքիս մէջ են : Ուզածս բերնիս մէջ կը բերեմ : Գլուխս մեծ է, տես, տատը լեզու կը սեղմուի :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Որո՞նք են այն չորս լեզուները, որոնցմով կը գրէք... :

ՇԱՐԱՄ — Անգլերէն, գերմաներէն, ֆրանսերէն եւ շարամերէն :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Եարամերէն :

ՇԱՐԱՄ — Ի՞մ ատեղծած լեզուս է : Միայն ես գիտեմ, Անունովս կը կոչուի շարամերէն :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Կ'ուզէի սորվիլ այդ լեզուն :

ՇԱՐԱՄ — Արդիւ՞րեւած է :

ՆՈՒՐԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ինչո՞ւ :

ՇԱՐԱՄ — Երկու հազար թուականէն յետոյ միայն թոյլատրած եմ, որ մը-տաւարականները սորվին շարամերէնը ու կարդան երկասիրութիւնե-

ընս : Եարածերէնի գաղտնի գերականութիւնը պահուած է նոստորի մը
 դրամարկղին մէջ : Կտակիս մէջ դրած եմ ամէն ինչ :

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Կտակ : Ձեզի պէս մէկը կը մեռնի : Անկարելի է :

ՇԱՐԱՄ (ստի . յուզուած) .— Գիտէ՞ք . . .

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Ի՞նչ բան . . .

ՇԱՐԱՄ (քարկացած) .— Գիտէ՞ք կեանքիս գաղտնիքը . . .

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Ոչինչ գիտեմ :

ՇԱՐԱՄ .— Հապա ինչպէ՞ս ըտէք , թէ ինծի պէս մէկուն մահը անկարելի է :

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Ըտի այնպէս . . . Հոգիէս բիծեցաւ . . .

ՇԱՐԱՄ .— Ապրի՛ք : Ձեր հոգին մարգարէական է :

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Ինչո՞ւ . . .

ՇԱՐԱՄ .— Որովհետեւ ես կ'երթամ ու կու գամ եւ կու գամ ու կ'երթամ . . .

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Բայց ուրի՞նչ ուր :

ՇԱՐԱՄ .— Հոսկէ անդին , անդիէն հոս : Նորէն անդին , նորէն հոս :

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Ուրեմն՝ քանի մը անգամ դացած-եկած էք :

ՇԱՐԱՄ .— Դեռ շատ պիտի երթամ ու գամ :

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Ինչպէ՞ս է անդիի կողմը :

ՇԱՐԱՄ (կը թտի . լուրքնձէ մը յիտոյ , խորհրդաւորութեամբ) .— Ինչպէս
 որ է : Ամէն հոգի թաղաւոր է հոգաւակ :

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Դրախտ , դժոխք կա՞ն . . .

ՇԱՐԱՄ .— Ո՛չ : Միայն քաւարան կայ :

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Ես ալ կը կարծէի , թէ քաւարան չկայ :

ՇԱՐԱՄ .— Հերեւեկոս : Քաւարան , միայն քաւարան , որ ունի իր դասա-
 բանները :

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Հետաքրքրական է . ի՞նչ կ'ընեն քաւարանին մէջ գլու-
 նըող հոգիները :

ՇԱՐԱՄ .— Կը սրբազրուին :

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Ուրի՛շ . . . կ'աղօթե՞ն . . .

ՇԱՐԱՄ .— Պարտաւորիչ չէ : Լաւազոյն ազօթքը զընումն է , տակաւին ապառ-
 իարանքը , ինչպէս նաեւ լուացուիլը լոյսով :

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Ուրեմն՝ չկան սատանաներ ու հրեշտակներ :

ՇԱՐԱՄ .— Անոնք հո՛ս են : Սատանաները բազմաթիւ ու հրեշտակները այն-
 քա՛ն սակաւաթիւ են , որ դարձած են հազուադիւրս : Քանզի հո՛ս է թէ՛
 դժոխքը , թէ՛ արքայութիւնը : Դժոխքը՝ մարդոց ստեղծած կեանքն է ,
 իսկ արքայութիւնը՝ Աստուծոյ ստեղծած աշխարհը : Ձգո՛յ՛լ սատա-
 նաներէն . մա՛նսաւանդ այն սատանաներէն , որոնք բարի կը ձեւանան՝
 շարագործելու համար :

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Եւ զուեն կ'երթան ու կու գան՝ երթուղարձի արսո-
 նութեամբ :

ՇԱՐԱՄ .— Այդպէս է :

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Ուրի՛շներ ալ կա՞ն Ձեզի պէս դացող-եկող :

ՇԱՐԱՄ .— Հաւանաբար :

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Ի՞նչ նպատակով կու գաք ու կ'երթաք :

ՇԱՐԱՄ .— Մեծ նպատակները անծանօթ կ'ըլլան միշտ :

ՆՈՒՐ ԶԱՆ ՊԱՐՈՅՐ .— Բայց բանի մը պէտք է վերադրել Ձեր ճամբորդու-
 թիւնը :

ՇԱՐԱՄ .— Վստահութեան եւ վարձաւորութեան (կիստ)՝ Առաջին անգամն
 է , որ կը խօսիմ այս մասին : Ոչ ոքի խօսած եմ մինչեւ հիմա , ո՛չ մէկ
 մարդու :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Բայց ահա յայտնեցիք էնծի:
 ԾԱՐԱՄ.— Բայց Դուք հայ գրող էք:
 ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Այսինքն...
 ԾԱՐԱՄ.— Հայ գրողը մա՞րդ է...
 ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ (գլուխը կը կախտու և կը լռէ. ապա, մեծաթուստի աղէտ).—
 Ըստած է իրաւամբ.— Ճշմարտութիւնը պէտք է լսել մանուկներուն
 կամ խենթերուն բերնէն: (Խօսքը ուղղելով Շարամին): Եթէ հայ գրող
 չը մարդ չէ, է՞նչ է հասկա...
 ԾԱՐԱՄ.— Նաև անապատի: Աւղտ: Ծածո: Աւղտ՝ հիւլէական դարուն մէջ:
 ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Եւ Դուք եկաք՝ ուղտին ուղղելու հարցումներ:
 ԾԱՐԱՄ.— Փորձեցի:
 ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Եւ Ձեր եղբայրացութիւնը...
 ԾԱՐԱՄ.— Աւղտը պիտէ ուղիղ խօսել, բայց չի պիտէր ուղիղ ընթանալ: Աւղ-
 տը պիտի չհասնի սվասիտի:
 ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Ո՞ւր կրնայ հասնիլ:
 ԾԱՐԱՄ.— Փոքր անուի մը: Աւ պիտի մնայ Երասիի եւ անօթի: Պիտի տա-
 րասպի ըմպելիի սովէ, անունդի սովէ, սիրոյ սովէ:
 ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Ճշմարտութիւնը պէտք է լսել մանուկներուն ու խեն-
 թերուն բերնէն:
 ԾԱՐԱՄ.— Ես խե՛նթ եմ, թէ մանուկ:
 ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Օ՛, Դուք... Դուք, օ՛... Դուք նման չէք ո՛ր մէկ բա-
 նի...: Ձի Դուք առաջին մարդն էք զայցող ու դարձող...: Աւելի քան
 շուշափելի անմահ, շատ աւելի քան դերմարդ...: Դուք Զարադուստրան
 էք, որ կը խօսի ճշմարտութիւնը...
 ԾԱՐԱՄ.— Ես Զարադուստրան չեմ, որովհետեւ ես հայ եմ:
 ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Հայ մը, որ կը ճամբորդէ ասոնականէն անդենա-
 կան...: Ունի՞ք հպատակութիւն մը...
 ԾԱՐԱՄ.— Ո՛չ: Հայ զաղթական եմ:
 ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Ամէն անգամ Ձեր աշխարհ գալուն, իրրեւ հա՞յ կու
 դաք, եւ իրրեւ գաղթական...
 ԾԱՐԱՄ.— Յաւէ՛տ: Ազգութեանցութիւնը կամ կրօնափոխութիւնը մեղքեր են
 մահացու:
 ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Հրաշալի է...: Հայ զաղթական մը, որ կրնայ ճամ-
 բորդել ասոնականէն անդենական եւ անդենականէն ասոնական...
 մինչդեռ երկրի վրայ, դիւններուն ճամբորդելու գիւրտութիւնն անգամ
 չունի տարազիւր հայը...
 ԾԱՐԱՄ.— Բայց ահա Դուք ճամբորդեցիք, Դուք՝ որ Միջբրմէկան էք, հայ
 գրող Միջբրմէկա՞նք, որ անապատէն եկած է Միջբրմեղիս...
 ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Այստեղ Միջբրմեղիս է...
 ԾԱՐԱՄ.— Ամէն մէկ հայնոց՝ հաւնոց մըն է, աջորհներով լի, եւ անմիջա-
 պէս յետոյ, զոսքիկ մարդոցմով շինուած Միջբրմեղիս, Բուլինեղիս
 կամ Մայեղիս...
 ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Դուք ճշմարտութիւնը կը խօսէք:
 ԾԱՐԱՄ.— Իսկ խե՛նթն ու մանուկը:
 ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Անոնք ալ կը լսեն ճշմարտութիւնը, առանց սարսա-
 փելու կամ խրտչելու:
 ԾԱՐԱՄ.— Աւղտը ուղիղ խօսեցաւ: (Ժամացոյցը Յայելով)՝ Ձեզի պիտի ուղ-
 գեմ ամենալիերջին հարցում մը:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Նախ քան Ձեր հարցում ուղղելը, թոյլ տուէ՛ք, որ ե՛ս Ձեզի բան մը հարցնեմ :

ՇԱՐԱՄ.— Լա՛ւ : Թոյլ տուէ՛ք :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Դուք զիս նմանցիցիք ուղտի : Հապա Դուք Ձեզ՝ ի՞նչ անասունի կը նմանցնէ՛ք :

ՇԱՐԱՄ.— Նախ, մարդ ինքզինքը անասունի չի նմանցներ, բայց տու՛նէ կամ արծիւնէ : Բայց ես ըսեմ իբրիւ անասուն ի՛նչ ըլլալու : Գիտցիր, որ ամէն մարդու մէջ կայ անասուն մը, որուն դէմքը՝ մարդուն դէմքէն կ'երևի : Ես, պարոն հայ գրող, ես, պարոն ուղտ, ես (յանկարծ, արքայափեղեկ ձայնով ա. ձեռով)՝ փի՛ղ եմ : (Նայնալէս) : Էլէ՛Քան... :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— «Փիղ»ին ի՞նչ կ'ըսեն շարմերէն :

ՇԱՐԱՄ.— Կը կոչուի անունովս.— Եարամ : Հիմա պիտի պատասխանէք ըսելիք հարցումիս :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Պիտի պատասխանեմ մտնաւոր Հանոյցով :

ՇԱՐԱՄ.— Զուիցեբրիացի գիտնական մը, Յրէշէրիք Նէրկըրուս, փայտը միտի վերածած է՝ պանիրի համով : Ի՞նչ կը մտածէք այս կրկնակ հրաշքի մասին : Փայտը վերածել միտի՝ համովը պանիրի :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Այդ ո՛չ նորութիւն է, ոչ ալ հրաշք : Աւելի դժայտացունցները դիտեմ ես :

ՇԱՐԱՄ.— Ըսէ՛ք, տեսնեմ :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Մարդիկ կան, որոնք կհանքը վերածած են թոյնի, դղումի համով : Ահաւարիկ պատասխանեցի Ձեր ամենափերջին հարցումին : Կարծեմ երթալիք տեղ մը ունիք, չուշանաք :

ՇԱՐԱՄ.— Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք... : Կը համբէ՞ք զիս... : Ինչպէ՞ս կը համարձակիք (ստէր, ճապարի մէջ) վրձնող ինծի պէս անձնաւորութիւն մը, որ տեսակցած ու թղթակցած է Կանտին հետ, Այնըլթայնին հետ, Թակորին հետ, Երևայցիներին հետ, Նեկիւսին հետ : Ե՛ս, Ե՛ս, Ե՛ս անէք Ձեր խօսքը, խնդրեցէ՛ք ներողութիւն, խնայահեցէ՛ք, սեղմեցէ՛ք ձեռքերս : Տակաւին մազերս համրեցէ՛ք եւ թելիւրուն թիւին շափ թողութիւն խնդրեցէ՛ք... : (Կը ցցուի, կը ցնցուի, կը շոյզայ) : Մե՛զք որ պատիւը բրած եմ Ձեզի՝ Ձեր մէկ գէրքը ծայրէ ի ծայր կարդալու... : Հիմա կը զոջամ...

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Ուրկէ՞ գնած ու կարդացած էք...

ՇԱՐԱՄ.— Ձեմ գնած, չեմ գնէր : Ես մտաւորական եմ : (Այլամը կ'առնէ) : Բարեկամէ՛ք մը տաի :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Որքան կը պարտիմ Ձեզի՝ գիրքս կարդացած ըլլալուդ համար : Վճարեմ ու փակենք հաշիւը :

ՇԱՐԱՄ.— Դուք ո՞վ էք, որ ինծի վճարէք : Ես Ձեր պայառնեա՞ն եմ... : Քայտասակ... թո՛ւ... : (Թե՛նելու պէս կ'ընէ աւ կ'երթայ) :

7.

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ (միմակ) — Փա՞ռք Աստուծոյ, կարծեմ աժան ազատեցայ :

ՇԱՀԱՊՊՐԱՄ (Մոնեելով) — Դուռը բաց էր... Եարամը հոս էր :

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Այո՛ : Հազիւ ազատեցայ ձեռքէն :

ՇԱՀԱՊՊՐԱՄ — Պէտք է հետը անուշ վարուիլ : Ամէն անգամ գի՛նքը տեսնելուս՝ կը խոնարհիմ իր առջեւ : Գո՛հ կը մնայ : Եստ զարդացած է :

- Միշտ կարգալուով ու բնաւ շարժելուն ասանկ եղաւ: Ետտ կարգալը լաւ չէ:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Բայց նստէ՛: Ետտ սիրելին ալ լաւ չէ. ան ալ կը խենթեցնէ:
- ԵԱՀԱՍՊՐԱՄ — Նստելու եկած չեմ: Կարգալով խենթեցողները չեն բժշկուել:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Կ'երեւի, դուն ալ Ետտմին պէս հարցումներ ընելու եկած ես: Հարցումներ՝ սիրոյ մասին:
- ԵԱՀԱՍՊՐԱՄ — Հարցումներ քրաւ...: Գիտե՞ք, քանի մը անգամ դացած եկած է... սիրոյ պակասէն:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ո՛ւր:
- ԵԱՀԱՍՊՐԱՄ — Խենթանոց:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Սանկ ըսէ՛: Կը լսեմ հարցումդ:
- ԵԱՀԱՍՊՐԱՄ — Աս ինչե՛ր կը խօսին դուք... մե՛ք մասին:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Աս իրիկունքնի կու գամ ու կը խօսինք դուքու մեր մասին խօսուածներուն մասին:
- ԵԱՀԱՍՊՐԱՄ — Քեզի պէս գրող-կարգացող մարդուն համար՝ իմ դուռս միշտ բաց է:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Քու գրատունիդ հասցէն կը բարեհաճե՞ս ասալ:
- ԵԱՀԱՍՊՐԱՄ — Իմ տունս գրատուն չէ:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Միայն ըսէ՛՜ մտանձառուն է:
- ԵԱՀԱՍՊՐԱՄ (պայուսակի՛ն այցախարս մը տալով) — Ա՛ն:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Rue Des Cochons, թիւ՝ եօթնուկէս: Աս ի՞նչպէ՞ս կ'ըլլայ...:
- ԵԱՀԱՍՊՐԱՄ — Թիւ եօթը տուն մը կայ, թիւ եօթը եւս տուն մըն ալ զիջ մը անդին կայ: Երկուքին միջեւ պարտէզ մը կար: Ողորմած հողի ամուսինս զնեց աստ պարտէզը ու վրան պզտիկ, կոկիկ տուն մը շինել տուաւ: Թիւը դրինք եօթնուկէս: Ետքն ալ հիւանդացաւ եւ զիս տրիթողուց ու գնաց:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Վա՛ր եմ ըսեր: Ով գիտէ ի՛նչ արարեթեամբ կ'ապրիս: Գոնէ տանդ գոյնը զուա՞րթ է:
- ԵԱՀԱՍՊՐԱՄ — Ներսով-զուրսով վարդագոյն է: Հօգիտս գոյնը:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Բանաստեղծական գոյնի մը մէջ ես: Ու բոյրի:
- ԵԱՀԱՍՊՐԱՄ — Եթէ մարդկութիւն գիտցող ես, քանի մը ոտանաւոր դրիլու ես վրաս: Մէկը կայ, որ հարիւրներով ոտանաւոր գրած է զբոլս վրայ:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ես ալ քու վրայ վէպ մը կը գրեմ: Ա՛յ հապուստի տեղ, վէպ կը հաղնիս:
- ԵԱՀԱՍՊՐԱՄ — Վէպ ըսածդ ռամա՞նն է:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ռոման ըսածդ վէպն է:
- ԵԱՀԱՍՊՐԱՄ — Ես բանաստեղծութիւնը կը սիրեմ:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Նմանը նմանը կը սիրէ:
- ԵԱՀԱՍՊՐԱՄ — Ուրեմն՝ ասանկ:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Այո՛, ասանկ:
- ԵԱՀԱՍՊՐԱՄ — Գիտե՞ս, իմ մասին շատ խօսած են: Հիմա նորէն սկսած են բամբասեղ՝ հինը նորին խառնելով: Աստեղի էրիկմարդիկը կ'իներէն աւելի պզտիկ են, կ'իները ըսես՝ կատուներէն ալ պզտիկ են: Երթալով ալ կը պզտիկնան: Ես պատիւս մարդու չեմ տուած: Ես մարդու բան չեմ տուած:
- ՆՈՒՐ ՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ — Ես տիպար բարերար քեզի կ'ըսեմ, որ կու տաս ու

կ'ըսես՝ բան մը չեմ բրած, բան մը չեմ առած: Աւրիշներ, առանց տալու, կը պարծենան, որ բարեբարութիւն ըրած են: Հազար ապրիս:

ՇԱՀԱՊՊՐԱՄ.— Գուն ալ ապրէ: Մէկտեղ ապրինք: Մեռնիլ կայ:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Մահը մեզի ուտելէ առաջ, մենք ալ կ'եանքէն պարբարս պատանոնք ուտենք:

ՇԱՀԱՊՊՐԱՄ.— Ուրեմն՝ մնաս բարով եւ ցտեսութիւն: (Մեկնելու շարժում):

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Երթաս բարով եւ ցտեսութիւն:

ՇԱՀԱՊՊՐԱՄ.— Ուրեմն՝ այս իրիկուն, ժամը եօթնին:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Եօթնին...:

ՇԱՀԱՊՊՐԱՄ.— Կ'երեւայ, որ շատ անհամբեր ես: Ժամը վեցին:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Մինչեւ վեց՝ համբոյր մը:

ՇԱՀԱՊՊՐԱՄ (անմիջապէս կը համբուրուի).— Այս համբոյրով համբերէ՛ մինչեւ ժամը հինգը:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Սիրոյ մէջ ամէնէն իմաստուն կէտը համբոյրն է:

ՇԱՀԱՊՊՐԱՄ.— Ինչո՞ւ:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Որովհետեւ համբոյրի ատեն սիրահարին ու սիրուհիին բերանները կը դոցուին եւ ա՛լ ապուշութիւններ չեն ըսեր:

ՇԱՀԱՊՊՐԱՄ.— Ուրեմն՝ այս գիշեր կը դոցեմ բերանդ: Կը բաւէ որքան խօսած ես:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Այո՛, կը բաւէ որքան խօսած ու զրած եմ: Քիչ մըն ալ լռեմ: Լռութիւնը ոտկի է, կ'ըսեն: Իսկ համբոյրով լռութիւնը ոտկերածակ մը մեղք է:

ՇԱՀԱՊՊՐԱՄ.— Յտեսութիւն, պարոն անհամբեր: Ժամը չորսին:

ՆՈՒՐՀԱՆ ՊԱՐՈՅՐ.— Յտեսութիւն, տիկին համբերութիւն:

(Շահապարս ժպտում կը մեկնի):

ՆՇԱՆ ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ

(Շար. 6)

ԱԳԱՄՈՐԿՈՒ

ԳՈՒՐԾՔԻՆ ՆԵՐՔԵՒ

Կար ժամանակ
 Քարը սիրտ էր .
 Կը տրափէր
 Հագար ու մէկ սիրտերով .
 Եւ որպէսզի,
 Իր քարեղէն հանգրձանէն
 Ձերբազատուի պահ մը գէշ՝
 Ան ճգնեցաւ
 Ազամարզու կոյրծփն մերձեւ,
 Հոն, քարերու կենսագրութիւն գրելու:

Դարեր անցան:
 Սրտէ դատարկ՝ իմա քաղաք մը կայ հոն,
 Ուր ծագիկները ճմրան՝
 Գաղթականի այգիներուն մէջ
 Կը մսին:
 Մինչ ծիծեռնակը անբոյն,
 Քարման ամէն երեկոյ՝
 Քարերու կենսագրութեան ընդմէջէն
 Սրտի հետքեր կ'որոնէ:

Հիմա որ չկաս,
 Ու պիտ' չըլլաս այսուհետեւ,
 Հարկաւոր է
 Որ մքաղմեմ՝ աշման երեկոներս
 Աչքերուդ գոյնով,
 Որպէսզի
 Քուչումներու մահէն առաջ
 Վերադառնաս պահ մը գէշ՝
 Ու ծառին տակ
 Որ երբեմնի մեր միանայլ ստուերի՞ն
 Տերեւ-տերեւ կը տրափէր,
 Իմանաս՝
 Թէ անաւարտ ամբասներու ատրտին,
 Իրենց փոշոտ ստուերներուն դեռ կառչած՝
 Վարդերն ինչու
 Կարմիր-կարմիր
 Կը նային:

ՓՆՆՄ ՃԵՐԱՆԾԱՆ

digitised by A.R.A.R.@

Բ. Գ Ի Պ Ա Պ Յ Ե Ա Ն

Գ Ի Մ Ա Ց

Իր սովորական երազն էր: Առանձին տեղ մը կը կենար, անորոշ տեղ մը: Ծուր- ջը մուս-մուս էր, բայց նոյն տունն լուսաւոր: Այնպիսի լոյս մը, որուն մասին կարելի չէր ըսել, թէ ուրիշ կու գար: Կը նայէր իր շուրջը, կը փնտռէր այդ լոյսին ազդիւրը, բայց ի զուր: Լուսնին լոյսը կը յիշցնէր, սովորականէն աւելի ու- ժով լուսին մը, բայց երկինքը լուսին չը- կար: Կը կենար՝ երկինքը զիտելով: Յան- կարծ դասց, որ ստեղծը կը շարժէին: Կը քալէր, հակառակ անոր, որ քալել չէր ուզէր: Փորձեց ստեղծուն շարժումը կա- սեցնել: Փոխանակ կենալու՝ անոնք աւե- լի արագ շարժիլ սկսան: Կը վազէր: Սխա- լել կարելի չէր, իսկապէ՛ս կը վազէր: Ատենով հասկցաւ ուր գտնուիլը, աւելի շիտակը՝ տեսաւ, թէ ինչ կար իր շուրջը: Պատեր էին անոնք, շիփ-շիտակ պատեր՝ ահռելի բարձրութեամբ: Ձանաց տեսնել, թէ մինչև ո՛ւր կը հասնին անոնք, որ- քան ալ դժուար ըլլար վազած տանն վեր նայիլը: Զիրցաւ տեսնել, բայց զոյսացաւ իր մէջ այն տպաւորութիւնը, թէ անոնք մինչև երկինք կ'երկարէին, թէ այդ վե- բինը իսկապէս երկինքն էր: Սեփ-սեւ քա- րէ շինուած էին անոնք: Տարօրինակ քա- ընդ պէտք է ըլլային, որովհետեւ որմէ ճեղք կարելի չէր տեսնել: Իրականու- թեան մէջ՝ շատ աւելի վերջը նշմարեց այս մէկը: Նստի կը կարծէր, թէ հրապա- րակի մը վրայ կը գտնուէր, վազքի ըն- թացքին տեսած էր պատերը եւ հնթազո- րած, որ այս անպամ փողոցի մը մէջ կը գտնուէր, որքան ալ ճամբուն երկու կող- մի պատերը հեռու էին շէնքերու պատեր ըլլալէ, քանի որ ո՛չ պատուհան կարելի էր տեսնել եւ ոչ ո՛ւր գտնուէր Տարօրինակ

ուրիշ բան մը նստի վար: Իրեն այնպէս թուեցաւ, որ պատերը անընդհատ իրեն կը մօտենային: Պիտի ճզմուիմ, խորհե- ցաւ: Փորձեց կենալ: Ոտքերը իրեն չէին հնազանդէր: Պատերը, այդ սեփ-սեւ պա- տերը կը շարունակէին մօտենալ: Արհիւ անգամ չ'փորձեց, այնքան մեծ էր վախը: Բայց տանն մը վերջ հասկցաւ, որ չէր ճզմուած, հակառակ անոր, որ դեռ կը վազէր եւ պատերը հեռակետէ աւելի կը մօտենային իրեն: Զիրցաւ ճշգիւ, թէ որ- քան տանն է վեր կը տեսէր այս վիճակը, միայն դիտէր, թէ կացութիւնը անտա- նելի էր: Լաւազոյնը, խորհեցաւ, լաւա- զոյնը վերջապէս ճզմուիլն է: Ծզմուէր եւ այս տակաւ վիճակը վերջ մը գտնէր: Արթնցաւ:

Պէտք է տեսարեք: Անցաւ խոհա- նոց, որ շափէն աւելի պղտիկ էր եւ որուն մէկ անկիւնը սեղմած էր պղտիկ սեղան մը: Սովորաբար հոն կը նստանայէր, հոն կը ճաշէր ու կ'ընթերէր, հոն կը կար- դար թերթերը: Հակառակ անոր, որ հա- մեզ էր իր հացը — խորոված էր զայն եւ վրան դրած էր պանիրի հաստիկն կտոր մը — չունէր այն սխորժակին նշոյն իսկ, որ ունեցած էր որսի ելած տաննը: Ախոր- ժակ մը, որ կայ չունէր ուտելիքի հետ: Իրեւ որսորդ կը դաւար ինքզինք, հակա- ռակ անոր, որ անզէն էր, կամ իր գէնքը սովորական գէնքի չէր նմաներ, եւ գի- տէր, թէ ընաւ կարելի պիտի չըլլար բըւ- նել իր գոհը: Կարճամորթի մը ճարպի- կութեամբ, անձայն ու անչունկ, կը սո- ղար զիւղաքաղաքին փողոցներն ի վար՝ դէպի գոհին բնակավայրը: Իրականու- թեան մէջ կը քալէր, թերեւ սովորակա- նէն քիչ մը աւելի գոհը, մերթ աջ ու ձախ նայելով: Ընդհանրապէս իրեն նայող չէր ըլլար: Արտասովորը արդէն այս չէր, ոչ մէկուն ուշադրութիւնը կը զբաւէր իր քալիլը, այնպէս որ՝ կարճամորթի երե- ւակայտուած ճարպիկութիւնը բոլորովին աւելորդ էր հոս եւ անօգուտ հոն՝ ուր պէտք ունէր անոր, գոհին բնակավայրը: Պարտեցի մը տղու կենալ եւ գլուխը թու- փերէն ներս խոթելով նայլ: Այս էր ան- սովորը: Թէեւ պարտեցը փողոցի մը վը-

բայ կը գտնուէր, բայց չէին պակսեր ան-
ցորդները: Ոչ ոք իրեն բան մը հարցուց,
միայն ոճանք գլուխին ճօնեցին: Հիմա
պէտք ունէր ճարպիկութեան - ձեռով մը
անտեսանելի դառնալ՝ ըմբռնելու հա-
մար այն աղջկան դեղնակաթիւնը, որ
պարտէզին մէկ անկիւնը երկնցած՝ դիրք
մը կը կարդար, Կը հեռանար հոնկէ, երբ
տնեցիներէն մէկը կու գար գէպի գուռը:
Կը հեռանար հոպակցող, շտենտելու
համար: Երբեմն — քանի մը շաբաթ վերջ
էր — կը խորհէր, թէ մի՞թէ նշմարած
էին գինը: Քանի մը անգամ աղջիկը տա-
րեց կնոջ մը հետ խօսած էր եւ իրենց խօ-
սակցութեան ընթացքին թուփերուն կող-
մը նայած էին Պատահական երեւոյթ մը
չէր օսիկա: Կրցաւ ըմբռնել այսքանը,
որքան ալ հարաւին տօթը դրեթէ թմրե-
ցուցած ըլլար ուղեղը: Յառաջիկային ա-
ւելի ուշադիր պէտք է ըլլար՝ չբռնուելու
համար: Տարիներ ետք, երեսուսուրդ աղ-
ջկան հանդէպ իր տեսողութեամբ հետաքրքրու-
թիւնը ան վերապահ էր շատ չէզոք կեր-
պով հորձոնային խանգարումի մը, որ
բնորոշ էր իր տարիքին համար: Յետոյ,
շարունակած էր իր ինքնարդարացումը,
զոր ոչ ոք պահանջած էր իրմէ: Աղջկան
սրունքները հեռու էին բարձու ըլլալէ եւ
երեսը աւելի կոշտ էր, քան նուրբ:

Ձեռքէն ձեռք նախանային հասցը, ոտ-
քի ելաւ եւ անցաւ հիւրասենեակ, որ
ճամբուն վրայ կը նայէր: Վարազոյրները
քիչ մը բաց էին եւ կարելի կ'ըլլար դիմա-
ւի տունը տեսնել: Ատանց հոն նայելու —
աւելի շիտակը՝ դիտակցաբար անդին նա-
յելով — քաշեց վարազոյրները եւ գոցեց
զանոնք:

Հակառակ անոր, որ առաւօտ էր, սեն-
եակը մութ էր: Միայն ճերմակ լաթերը,
որոնցմով կարասիները ծածկուած էին,
կը ցոլացնէին լույսի նշոյլները, ստեղծե-
լով այն տպաւորութիւնը, թէ վարազոյր-
ները դեռ քիչ մը բաց են: Վերաստին քրե-
նեց. կասկածելի կարելի չէր. գոց էին ա-
նոնք: Խոհանոց անցաւ, հասցը իրեն կը
սպասէր: Ախորժակ չուներ այլեւս, մը-
դեց հասցը այնպէս՝ ինչպէս որ էր եւ ան-
ցաւ միւս սենեակը, որ ներկայիս թէ՛
հիւրասենեակ էր եւ թէ՛ ննջասենեակ:

Ժամացոյցին նայեցաւ: Ուշ ժնացած էր,
պէտք է շուտ մը հագուէր, որպէսզի կա-
րենար հասնել կառախումբին, որ գինք
քաղաք պիտի տանէր: Թեթեւ — ո՛չ ըս-
տոյզ — ստիպուած պիտի ըլլար վազել:
Միշտ չէր վազած դէպի կայարան: Ընդ-
հուկաւտին, պէտք եղածէն աւելի կանուխ
ճամբայ ելած էր ընդհանրապէս, մա՛նա-
ւանդ ու մարելէ ետք, որ աղջիկը սրտը
ժամերուն քաղաք կ'երթար: Ստիպուած
էր այսպէս շարժիլ: Պարտէզին առջեւ
կենտրոն եւ գլուխը թուփերէն ներս խո-
թելը իրեն վտանգաւոր երեւցած էր,
մա՛նաւանդ՝ որ տնեցիները հետզհետէ ա-
ւելի յանախ կու գային դէպի գուռ: Հի-
մա, կը սպասէր տնկիւն մը՝ աղջկան դա-
լուն: Յետոյ կը սկսէր հետապնդել, երե-
սին կարելի եղածին շափ չէզոք արտա-
բայտութիւն մը տալով: Ո՛չ, ան հասա-
րակ մէկն էր, որ պարզապէս կայարան
երթալ կ'ուզէր, այսքան, ուրիշ ոչինչ:
Շեշտու համար այս տպաւորութիւնը,
կը նայէր ալ ու ձախ, այնքան շատ եւ
շեշտակի, որ դժուար կ'ըլլար հաւատալ
իր անմեղութեան: Իսկ ան կը ջղոջտնտր,
սրովհետեւ իր այս միջոցառումները կը
նուազեցնէին իր բուն հաճոյքը, որ աղջի-
կը ինքն էր՝ անոր մարմինը: Հակառակ
անոր, որ հիմա շատ աւելի քիչ բան կը
տեսնէր, քան թէ պարտէզին մէջը, իր
երեսակայութիւնը կը հնարէր անթիւ տե-
սիւներ, որոնք գոյութիւն ունէին փէշէն
անդին: Տարիներ ետք անգամ այս հետա-
պնդումները կը վերականգնանային եւ
ան գարմանքով կը հաստատէր, թէ անոնք
ոչինչ կորսնցուցած էին իրենց թարմու-
թենէն: Չգուշութիւնը շատ կարեւոր էր,
ոչ ոք պէտք է գուշակէր իր բուն նպատա-
կը: Որպէսզի ալ աւելի կատարեալ ըլլայ
այս տպաւորութիւնը, որոշած էր մօտե-
նալ աղջկան եւ նոյնիսկ առաջ տնեցիլ՝
սովորական մէկու մը պէս, որ ժամ առաջ
կայարան հասնել կ'ուզէր: Յաւալի էր
այս սրտուժը, քանի որ անկէ ետք պիտի
չկարենար տեսնել աղջիկը: Բայց առիկա
ունէր նաեւ միտքարական կողմ մը,
եթէ կարելի էր գործածել հոս Վիտիթա-
րական» բառը. շատ մօտէն պիտի կարե-
նար տեսնել զինք: Բնաւ չկրցաւ դարձնել
գլուխը քովէն անցած ատենը, վիզին մը-

կանները չհնազանդեցան իրեն: Կը սու-
 չէր միշտ իբրև թէ գուարթ մեղեդի մը,
 հակառակ անոր, որ մուկ չէր դուքսը եւ
 չէր անցներ անտառէ մը: Կը վախճա՞ր:
 Շատ խորհած էր ասոր մասին եւ չէր կըր-
 ցած պատասխանել հարցումին: Իր հե-
 տապնդումները վերջ գասն իրենց սկսա-
 ծին պէս: Օր մը — այդ օրը չէր կրնար
 մտնալ — աղջկան քովէն անցած պահուն
 տեսաւ շուք մը, որ դուրս ելաւ տունի մը
 մուտքէն, լսեց ձայն մը, որ պարզապէս
 կը գոտար. «Ե՞րբ հանգիստ պիտի ձգես
 դուստրս, անպիտա՞ն»:

Փայտած էր՝ առանց ետեւը նայելու,
 անցնելով կայարանին առջեւէն, շխորհե-
 լով կտախտաբերին մասին, որ այդ պա-
 հուն ներս կը մտնէր կայարանէն: Ամէն
 ինչ մէջտեղ ելած էր, պարզուած էր նաեւ
 իր տխրամտութիւնը, թափանցկութիւնը
 իր միջոցառումներուն: Հիմա, որ նոյն
 ճամբաներէն կ'անցնէր, յիշեց այդ օրը
 եւ դուրսը ակամայ դէպի ձախ դարձուց,
 ուր տանին յիշեալ տունը կը կենար:
 Փլչուցած էին զայն եւ տեղը շինել տուած
 էին բազմաշարէ շէնք մը, որուն զետեա-
 յարկը խանութներով լեցուն էր, որոնք
 օրուան զրեթէ բոլոր ժամերուն պարապ
 էին, Կայարան մտնելով՝ թերթ մը գնեց:
 Վերնագիրները, ինչպէս միշտ, շատ խո-
 շոր էին, եւ քովանդակութիւնը՝ անկա-
 բեւոր: Ապրուստի սղութիւնը կը շարու-
 նակէր սուրալ դէպի վեր եւ երկրին ա-
 պագան, ինչպէս միշտ, պայծառ էր:
 Հակասութիւնը նշմարել անգամ չուզեց:
 Ի՞նչ պիտի փոխուէր նշմարելով: Ոչինչ:
 Թերթերը պիտի շարունակէին գրել նոյն
 բաները: Թերթը ծալեց եւ բաճկոնին դըր-
 պանը դրաւ: Եթէ չզնէր զայն՝ որեւէ պա-
 կաս մը պիտի չունենար, բայց եւ այն-
 պէս կը հնազանդէր տարիներու սովորու-
 թեան մը: Կտախտաբէր լեցուն էր: Ան-
 տանելի տաք էր ներսը: Աննշմարիտի ձեռ-
 քի շարժումով մը բացաւ օձիքին կոճակը,
 թուլցուց փողկապը, որ դիմըր պիտի խեղ-
 զէր: Տարուան բոլոր եղանակներուն չէր
 բաժնուեր իր շապիկէն, փողկապէն եւ
 բաճկոնէն: Սովորութիւն մը եւս:

Աղմուկը բաւական մեծ պէտք է եղած

ըլլար գիւղաքաղաքին մէջ, հակառակ ա-
 նոր, որ ոչ ոք իրեն բուն մը չէր գլացու-
 ցած: Երբն մը կարծած էր ծիծաղի նըշ-
 մարներ տեսնել բոլորին մօտ, աւելի հա-
 րը՝ կարեւորութիւն չէր տուած ասոր:
 Միայն հայրը յանդիմանած էր դիմք, Լն-
 տանիքին պատիւը եւ ասոր նման բաներ
 ըսած էր, զորս նախընտրած էր շուտ մը
 մոռնալ: Պիտուի մը պէս քաշուած էր իր
 տունէն ներս եւ խլած իր յարաբերութիւն-
 ները կիներուն հետ, որոնք տրէն պոյու-
 թիւն շունէլին: Պարտութիւնը չէր կրցած
 մարտել: Տարիներ հետք, իր ծնողքին ճըն-
 շումներուն տեղի տալով, ընդունած էր
 երթալ աղջիկտեան: Կ'ատէր այդ բառը:
 Ծնողքը համոզուած էր, որ պէտք կար
 ժառանգ կոչուած մէկու մը, որուն պար-
 տականութիւնն էր փրկել ընտանիքին
 հարստութիւնը: Սենեակի մը մէջ զէմ
 դիմաց նստած էին, ան եւ օրիորդը, որ
 տարիքով տիկին մըն ալ կրնար ըլլար:
 Իրարու երես նայելէ աւելի՝ պատերազմ
 սած էին: Սենեակին մէկ անկիւնը՝ բազ-
 մոցի մը վրայ նստած էր աղջկան ծնող-
 քը, որ թերեւս նման մտահոգութիւններու
 բերմամբ, ձեռով մը ստիպած էր ներկայ
 դանուելու այս հանդիպման եւ կը դիտէր
 անոնց երեսը: Երկու ժամ հետք, փողոց ե-
 լաւ եւ հանգիստ շունչ մը քաշեց՝ պար-
 տականութիւնը կատարած մէկու մը պէս:
 Վերջապէս ազատ էր: Պարտքը, որ ունէր
 իր ծնողքին հանդէպ, վճարած էր: Եթէ
 ցարդ ընազդարար կը զգար, թէ ան մի-
 այն տանմինն կրնար ապրիլ, այս հանդի-
 պումէն հետք հաստատ գիտէր, թէ չէր
 սխալած՝ վստահելով իր նախազգացու-
 մին:

Չամուսնացաւ, ոչ ոք բողբոջեց ասոր
 դէմ, ոչ ոք նիւթ ըրաւ ժառանգի հարցը՝
 անգամ մը եւս: Ծնողքին մահէն հետք ե-
 րես մնաց ընտանեկան տունը: Անոր յար-
 կարածիններէն մէկը, ուր առկնին ծնողը
 բնակած էր՝ պահեց իրեն համար, ըրաւ
 պզտիկ փոփոխութիւններ, հեռացուց
 կարգ մը լուսանկարներ, որոնցմէ զգուած
 էր: Մէկ խօսքով՝ չինեց ի՞ր տունը, իր
 խիտուիտ տունը եւ նահանջեց դէպի անոր
 ոլորքները: Հիմա, որ կը քաշէր դէպի
 ելեկարական պաշտօնատուն, տարեկան

տուրքը վճարելուն համար, յիշեց այս բոլորը, մտիկ չընկելով իրեն հետ խօսող բարեկամի մը ըսածները, որուն միակ յատկանիշը կօշիկի ներկով ներկուած իր մազերն էին: Մազի ներկը սուղ էր եւ ան դեռ լաւա երիտասարդ էր աչեհեր պարտելու համար՝ ըստ իր կարծիքին: Ռորհելով, որ շէջ մը կտք պաշտօնեայն մը հետ պիտի տեսակցէր, վերստին կոճեկի շապիկին կոճակը եւ փողկապը սեղմեց: Աւելորդ էր հոն երթալը, սուրբը կրնար դրամատան մը միջոցով վճարել, բայց ան նախընտրութիւն կու տար այս քիչ մը հինցած եղանակին, զոր սորված էր իր ծնողքէն, ա՛յն քիչը, որ մնացած էր իբրեւ սովորութիւն անոնցմէ: Կ'երթար քաղաք նսեւ իր պարսպ առօրեան լեցնելու, անոր իմաստ մը տալու համար: Դասուորուած առօրեան իմաստ մը պէտք ունենար: Հունի մը մէջ մտած էր իր կեանքը եւ դո՛ւ էր: Կ'ապրէր առանց որեւէ փոփոխութեան, կ'ապրէր միօրինակ կեանք մը եւ համոզուած էր, որ ասով անկէ անկէ երբեք չէր ուզած, պիտի չուզէր:

Օր մը, Հանդիպակաց տունը նոր գլորացիներ եկան: Ատիկա նորութիւն մը չէր: Վարձակալները միշտ կու գային եւ կ'երթային: Երկար ատեն յուզեց հաւատալ, բայց սխալի կարելի չէր: Նոր վարձակալները երեք հոգի էին. միջին տարիքով մարդ մը, պզտիկ տղայ մը եւ կին մը, որ այն աղջիկն էր, զոր ասանին տնտեսով հետապնդած էր: Տարօրինակ, չըսելու համար անորոշ զգացումներով կը մօտենար անոնց օր մը, երբ տուն կը վերադառնար: Տատմանցաւ. բարեւէ՛ր թէ ոչ, պիտի ճանչնա՞ր զինք, պիտի փոխադարձէ՞ր: Չըբար, շնայեցաւ նոյնիսկ երեսը, ինչպէս ըրած էր ատրիներ առաջ: Այն օրէն սկսաւ ատել անոր սմուսինը, այն միջին հասակով, միջին տարիքով, ճողաւ, Հաստ, սեւ ակնոցով մարդը, որ յաջողած էր ո՛չ միայն նայիլ անոր երեսը, այլեւ նուաճել գայն: Ատելու նման զգացումները միշտ անելորդ նկատած էր, որովհետեւ մարդ իր ուժերը կը վատնէր: Բայց եւ այնպէս սկսաւ ատել այն մարդը, որովհետեւ անոր ներկայութիւնն իսկ իրեն կը յիշեցնէր իր պարտութիւնը եւ,

անկէն, կը վարտուէր վերստին: Հազարակ անոր, որ բնաւ չէր խորհած ամուսնութեան մասին՝ իր հետապնդումներու ատեն, անուազն վարկածի ձեւով ծաղած էր հարցում մը, թէ իր ներկայ կեանքը իսկապէ՞ս յարմարագոյնն էր իրեն համար: Ինչպէ՞ս ընթացած պիտի ըլլար իր կեանքը, եթէ պարտուած չըլլար: Մէկ խօսքով՝ իր անդորրութիւնը քանդուած էր:

Ջղայնացած մտիկ ըրաւ, մտիկ ընել փորձեց պաշտօնեային ըսածները, յաճախ ընդհատելով անոր խօսքը: Անշուշտ կրնար տուրքը դրամատան միջոցով վճարել, բայց չէր ուզեր, կը նախընտրէր անձամբ վճարել: Յետոյ, սխալած էին պարզապէս, անդեկանքը վերէն վար սըխալ էր: Դժուար եղաւ զինք հանդարտեցնել:

Ատելութիւնը — կը զգուշանար այս բառը գործածելէ — իսկոյն մէջմեջ չէր ելած: Սողալով մօտեցած էր իրեն, նըւաճելով զինք այն ցաւին պէս, որ երթալէն անկէ յաճախ կը զգար կուրծքին ձախ կողմը՝ մերթ անտանելի ճնշումի մը կերպարանքով, մերթ խայթի մը նման: Նըլմարած էր, որ հիմա սովորականէն անշի յաճախ կը կենար հայելիին առջեւ, զանազան պատրուակներով: Կը զննէր իր երեսը: Որոշեց օրուան ընթացքին կարելի եղածին յափ քիչ երթալ հիւրասենեակ, որովհետեւ հոնկէ հանդիպակաց տունը կրնար անտնել: Բայց այս կարգադրութիւնն ալ ոչինչ փոխեց: Կուրծքին ցաւեր ունէր: Աւելի՛ն. երբեմն կը կարծէր որ անոնք հետզհետէ կը սաստկանային: Գիշերները կ'արթննար սրտի բարխուսմով, կը պտըտէր իր յարկարածին մէջը, շղիմանալով կ'երթար հիւրասենեակ, կը նայէր դէպի դուրս եւ անշուշտ նսեւ գէպի դիմացի տունը: Ամէն կողմ անդորրութիւն կը սիրէր, զիմացի տունին պատահաններուն փեղկերը այդ ժամուն գոց կ'ըլլային: Կը վերադառնար անկողին՝ ընանալու յոյսով:

Իր բարեկամին ուշադրութիւնը դըրաւած էր փողկապ չկապելը, կոտակելով, որ բան մը փոխուած է իր մէջ: Մասնե-

րուլը կօշիկի ներկով ներկուած իր ծագե-
րը շտկելով՝ Հարցուցած էր որպիսու-
թիւնը: Գործերը լաւ կ'ընթանային, ա-
ռողջութիւնն ալ լաւ էր եւ ասոր նման
բաներ բոսած էր: Բարեկամը յարմար տե-
սած էր առիթով մը նշել բժիշկի մը անու-
նը, որ մօտեցը կը բնակէր: Ան նախընտ-
րած էր անտովոր Հետաքրքրութեամբ
կարգալ թերթին այն բաժնիները, զորս
կարդալու սովորութիւնը չէր ունեցած:
Կրնար իր բարեկամին վրայ շփոթած մէ-
կու մը տպաւորութիւնը թողած ըլլալ,
բայց իրականութեան մէջ այնպէս չէր:
Ամէն ինչ յստակ կը տեսնէր եւ կ'ըմբռ-
նէր: Ինչպէս քանի մը շարաթ ետք, դի-
չեր մը, երբ բունը նորէն չէր տարած թէ՛
օրտի բարախումբն եւ թէ՛ տօթէն, ելած
էր անկողինէն, շրջած յարկարաժիւն
մէջ եւ դացած հիւրասենեակ: Ամէն կողմ
մուսմութ էր՝ բացի դիմացի տունէն,
որուն ննջասենեակին փեղկերը եւ պա-
տուհաները բաց էին: Չուզելով հանդերձ
— Համոզած էր ինքզինք, որ այնպէս պա-
տուհած էր — նայած էր դիմաց: Տեսո-
ղութիւնը բաւական ուժով էր, այնպէս
որ՝ կրցած էր ճոն տեսնել պիտաւոր եւ
խիտ մազերով էրիկժարդ մը:

Ինչ ալ ճշդտօրէն չէր դիտեր, թէ
երբ սկսած էր տեսնել այն սարսափիւի ե-
րազները, զորս սոյորակոն երազներ կը
կոչէր, ձեւով մը նուազեցնելու Համար
անոնց սարսափը: Բայց անվննելի էր, որ
այն դիչերէն ետք պոցած էր հիւրասեն-
եակին վարադոյնները եւ կարասիները
ծածկած ճերմակ լաթերով՝ ինչպէս կ'ը-
նէր իր ծնողը, ճամբորդութեան ելլելէ
առաջ: Այն ջիւղը, որ պէտք ունէր, տա-
րած էր ննջասենեակ եւ առօրեան կ'անցր-
նէր հոն ու խոհանոցը: Իր դասաւորուած
կեանքը շատ բան կ'որոնցուցած էր իր
միօրինակութենէն: Միայն երբեմն քա-
ղաք կ'երթար, շատ անգամ Հրաժարելով
իւր բաճկոնէն եւ փողկապէն, Կ'երթար
առանց թերթի: Իր բարեկամին Համար,
որ կօշիկի ներկը միայն կօշիկ ներկելու

Համար կը գործածէր այլեւս, զժուարա-
ցած էր իրեն Հետ խօսել: Բայց օր մը,
աշնան գեղեցիկ օր մը, չկրցու գապել ինք-
զինք: Կը խնդար, հակառակ անոր, որ
դէպքը շատ տխուր էր, ինչպէս որ կ'ը-
ոէր: Մարդ մը իր սիրուհիին թեւեռուն
մէջ մեռած էր սրտի տաղանապէ: Անոր
դէմքի արտայայտութիւնը տեսնելով՝
շարունակեց վարանոտ: Մարդը քու դըռ-
ցիդ՝ Տիկին Սահակեանին ամուսինն էր:
Անոր երեսի արտայայտութիւնը կարելի
էր իրրեւ թպիտ մեկնել, այնպէս որ՝ բա-
րեկամը շարունակեց պատեծել սասակա-
ղոզ ինչուորով: Կարելի չէր եղած մահ-
ւան լուրը տալ այրիին, զինք տունը չէին
կրցած գտնել: Ան ալ — Հոտ բարեկամը
բարձրաձայն սկսաւ խնդալ — Իր սիրուհի-
րին անկողինը կը գտնուէր: Տարիներու
պատմութիւն է ասիկա. մարդը իր սի-
րուհիով, կ'ինք՝ իր սիրահարով: Եւ շա-
րունակեց: Այս ի՞նչ անուշ մահ է: Ան ալ
սիտած էր ինչալ, թերեւս ոչ այնքան
բարձրաձայն, բայց կը խնդար:

Երբ այդ օրը տուն վերադարձաւ, շա-
փաղանց յողնած զգաց ինքզինք: Հսկա-
նակ անոր, որ կանուխ էր դեռ, անկողին
վնայ՝ Հանգչելու Համար: Քիչ ետք զու-
նը տարաւ, եւ սկսաւ երազել: Նոյն երա-
զին էր, նոյն տարօրինակ լոյսը եւ նոյն
վտազը: Բայց այս անգամ ինքնաբերաբար
վազել սկսաւ, իր կամքով: Վերստին տե-
սու այն շեփ-սեւ պատերը՝ առանց որեւէ
դուռի եւ պատուհանի: Այս անգամ ալ
անոնք իրեն կը մօտենային, բայց եւ այն-
պէս չխորհեցաւ ճգմունքու մտքին: Եթէ
պիտի ճգնէին՝ թող ճգնէին, ամէն ինչ
թող վերջանար: Երաւունակեց վազել, իր
մէջը անսասան ուժ մը զգալով: Վազեց ու
վազեց, սպասելով անոր, որուն երկտը
տեսնէ ի վեր կը սպասէր: Այս անգամ՝
պատերը սովորականէն շատ աւելի մօտե-
ցան իրեն: Յաջողեցայ, խորհեցաւ, եւ
կարծեց անոնց ճնշումը զգալ նոյն ատեն:
Պատերը յանկարծ բացուեցան, ան ցաւ-
կեց մարմինին բոլոր ուժերովը: Ցատկեց
եւ անցաւ դիմացի կողմը:

ՐԱՅՑԻՔ ԲԷՊԱՊՏԻՆ

Իմացական Էսթիմուս

Շ Ո Ւ Շ Շ Ա Կ Ա Փ Փ Ի

Հ Ա Ր Ց Ա Ջ Ր Ո Ց Ց

Է Օ Ճ Է Ն Ի Ա Ն Ե Ս Ք Ո Յ Ի

Հ Ե Տ

«Փարի Ռիվիու» հասմանն առաւելարար Կանոթ է Համբաւաւոր գրողներու հետ կատարած իր հարցազրոյցներով: Իր առաջին թիւին սկսեալ, որ լոյս տեսած է 1963ի դար-
կան, իր զգածքի գրողներ հիւրընկալուած են այս հանդիպի էջերուն եւ աւտայայտուած՝
Էրենց զործին, Երազիկներուն ու մասնագութիւննեկուն մասին: Յիշելու Համար անոնցմէ
մէկ զանին, յայտնենք, որ այնտեղ խօսած են՝ իրոթ, Լեմիկուէյ, Փասթերնաց, Քոչթո,
Նապոլեոն, Սթեյնպէք, Սեֆերիս, Քիւնտերա, Լարզին, Ֆունիսթիս, Սարթէզ, Ալպի, Փինժըր
եւ շատ ուրիշներ: Այսինքն՝ գրական սուրբ սեռերու, տարբեր սերունդներու եւ տարբեր
ցամաքաւաներու ներկայացուցիչներ:

Տեսեալ հարցազրոյցը, չոր վարած է Շուշա Կափիի, լոյս տեսած է «Փարի Ռիվիու»-ի
վերջին համարներին մէկուն մէջ (թիւ. 93): Կը պահենք նաեւ հարցազրոյցին ներածականը,
որուն ոճը, կոչակէտ, աւանդութիւն դարձած է հանդէսին համար:

Վերջին երկու տարիները արտակարգօրէն խնդրուած էին Էօճէն Իո-
նեսզոյի համար: Իր ծննդեան 70ամեակը տօնուած էր 1982ին՝ շաբթ մը հան-
դիսութիւններու, հրատարակութիւններու եւ բնմադրութիւններու միջոցաւ,
որոնք նշուեցան ո՛չ միայն Ֆրանսայի մէջ, այլեւ՝ ամէնուր:

«Հիւկոյնաստեղծը»՝ Իոնեսքոյի երգիծանկարը Վիգթոր Հիւկոյի, զոր զրան էր 20 տարեկանին, վերջերս Հրատարակուեցաւ «Կալիմար» Հրատարակչատան կողմէ: Լիոնի մէջ, Ազգային Փողոցային Քատրոնի տնօրէն Ռոսէ Փլանլոն ներկայացուց «Ճամբարդաքիւմ մը մեռեալներում մէջ» Քատերախաղը, ինչպէս եւ Էոլաժ մը՝ կազմուած Իոնեսքոյի երգիծանկարէն, ինքնակենսադրական գրութիւններէն եւ Հատուածներէ՝ «Ճամբարդիմերով մարդը» խորագրուած իր վերջին Քատերախաղէն: Այս ցուցադրութիւնը, որ կը շրջապատէ Ֆրանսոյի զանազան թատերական մէջ եւ կ'արժանանայ եւ ջըննադատներու, եւ Հանրութեան գնահատանքին, ներկայ տարեվերջին կը Հասանի Փարիզ եւ կը բեմադրուի Քոմէտի Ֆրանսէզի մէջ: Միաժամանակ՝ Իոնեսքոյի առաջին գործերէն՝ «Ճաղատ երգչուհի» եւ «Դասը» Քատերախաղի դերասանները տարեդարձի Հաւաքոյթ մը տուին՝ ի պատիւ Հեղինակին, նոյն ատեն տօնելով զոչ Քատերախաղերուն Չհամայն չընդմիջուած ու շարունակական ներկայացումը Փարիզի «Հիւշէթ» Քատերախաղի մէջ:

Վերջին 30 տարիներուն՝ Իոնեսքո կոչուած է «Ողբերգական Հոսիտը», «Ալամ-կարսի սոսկալի տղան» եւ «Ննարիչը բնազանցական փարսին», որոնք ցոյց կու տան Հեղինակին զարգացումը՝ Մէնի ձախափնեայ Քատրոնի մը երիտասարդ Քատերաղերէն մինչեւ Հեղինակաւոր ներկայութիւնը Ֆրանսական Ակադեմիային մէջ: Վերջին 45 տարիներուն, ան ամուսնացած է ուսմանցի իր տիկնոջ՝ Ռոսիթայի հետ: Անոնք կը բնակին Մոնպարնաս պողոցային շէնքերէն մէկուն վերջին յարկին մէջ, Քուպուլի վրայ, որ տարաշխարհիկ սպաւորութիւն կը ձգէ: Ան շրջապատուած է գիրքերով եւ իր վաղեմի ընկերներուն ու գրչակիցներուն լուսանկարներով, ուր կարելի է տեսնել Հիւշէթի միջոցէն, Փիքստոն, Մարթըր եւ Հենրի Միլլըրը: Մեր տեսակցութիւնը տեղի ունեցաւ Հիւրասենեակին մէջ, ուր Միլլըրի գիմանակարները, Մաքս Էրնսթի գծանկարը Իոնեսքոյի «Ռեգեդիլըմեր»-ուն, եւ ուսմանական ու յուսական իջանկը կը զարդարեն պատերը:

Իոնեսքո՝ փոքրամարմին ու ճակատ մարդ մը, տխուր ու ազնիւ աչքերով, բուսական սկզբ կը թուի առաջին ակնարկով — սպաւորութիւն մը, որ անմիջապէս կը ջնջուի, իր շարժանքի երգիծանքի զգայնութեամբ եւ կըքուտ խոսակցութեամբ: Իր կողքին՝ Ռոսիթա, որ նոյնպէս մանրակազմ է, մութ ու շնչաւազն ունի, սպիտակ մորթ եւ արեւելեան հանդարտ պուպրիկի կը նմանի: Հարցազրոյցի ընթացքին՝ մեղի թէյ Հրամցուց եւ յաճախ Հարց տուաւ, թէ զրոյցը ինչպէ՞ս կ'ընթանայ: Իոնեսքոյի հետ իր յաճախակի խանդադատանքի արտայայտութիւններն ու երկուստեք ցուցաբերուած կենցաղավարութիւնը ինձի յիշեցուցին այն Հրաշալի ծեր զոյգերը, որոնք պատկերացուած են Իոնեսքոյի մէկէ աւելի Քատերախաղերուն մէջ:

ՀԱՐՅՈՒՄ — Առնեմ գրած էք. «Կենսաբան պատմութիւնը շրջապատութիւններու պատմութիւնն է»: Ուրիշ՞ եւ ե՞րբ սկսաւ այս շրջագայութիւնը:

ԻՌԵՆՍԻՔՕ — Մէկ տարիկանիս: Մնած էի Պուլքէշ, սակայն ծնողներու Ֆրանսա Հաստատուեցան տարի մը ետք: Տասներեւեք տարեկանին վերադարձանք Թումանիս եւ աշխարհս խորտակուած էր: Կ'տ-

տէի Պուլքէշը, ոնոր ընկերութիւնն ու սովորութիւնները. օրինակ՝ հակահեմականութիւնը: Հրեայ չեմ, սակայն զրօնքս կը հնչէի Ֆրանսացիներուն պէս եւ, յաճախ, այդ պատճառով ալ, հրեաներու հետ կը լիփթուէի, որուն համար անգուլթ ծաղրանքի կ'ենթարկուէի: Մեծ ճիշդ Քատիցի փոխելու համար զրօնքս, որպէսզի պարկոտնական ձեռով հնչեն, նացիականութեան ծաղկումի ժամանակաշրջանն

էր եւ ամէն մարդ նացինհրու համակիր կը դառնար, — դրողներ, ուսուցիչներ, կենսաբաններ, պատմագէտներ... Ամէն մարդ Ձեռնաբերէր Վառնիքը դարու սկզբնապարհները, Չարլզ Մորաօի եւ Լէոն Տոտէի պէս անհոգիական մտածողներու գործերը կը կարդար: Ժանտախտ մըն էր: Անոնք կ'ատէին Ֆրանսան ու Անգլիան, որովհետեւ երբայնպէս անցած էին եւ, ցեղային իմաստով, անխառն ազգաբնակչութիւն մը չունէին: Այս բոլորին վրայ հայրս վերամտածացաւ եւ, իր կենսան ընտանիքը, անհոգիական ծայրայեղ հակումներ ունէր: Կը յիշեմ, որ մը, պիտոտրական սողանցք կար: Փոխ-գնդապետ մը կը քալէր պալատական պահակազօրին առկէն: Տակաւին կը պատկերացնեմ զայն՝ դրօշակը ձեռին: Կայնած էի՝ կենդանի մորթէ մեծ դիւարի մը դրած զիւղացիի մը կողքին, որ ասպնահար կը զիտէր սողանցքը: Փոխ-գնդապետը յանկարծ շարժէր դուրս եկաւ, մեր կողմը խուժեց եւ զիւղացիին ասպտակեց՝ ըսելով. «Ե՛րբ դրօշակը տեսնեմ՝ զիւրաքիչ հանէ»: Սարսափած էի: Այն տարիքին՝ մտքերս տակաւին կազմաւորուած եւ ներդաշնակ չէին, սակայն որոշ զգացումներ ունէի, սաղմնային վիճակի մէջ գտնուող մարդասիրութիւն մը, եւ նման բաներ անընդունելի կը դոնէի: Պատանիի մը համար, ամէնէն գէշ բանը, բոլորէն տարբեր ըլլալն է: Կրնա՞ր ըլլալ, որ ես ճիշդ ըլլայի եւ ամբողջ երկրորդ սիւնը: Կրնար պատահիլ, որ ինծի պէս մարդիկ զտնուած են Ֆրանսայի մէջ, — Տրէյֆուսի զատաժարութեան ընթացքին, երբ Փօլ Տերուլտը, հակա-տրէյֆուսականներու ղեկավարը կը յայտարարէր. «Ձերնուրիներ, յառա՛ջ», — երբեմն չեմ գիտցած: Իմ ճանչցած Ֆրանսա՞՞ մանկութեան զբոսիտն էր: Կործնուցած էի զայն եւ անմիջապէս կացութեան մը մէջ կը դոնուէի: Այնպէս որ՝ որոշեցի վերադառնալ՝ անմիջապէս որ կտրենայի: Սակայն պէտք էր, որ նախ զպրօց եւ համալսարան ասարտէի, ասպ կրթութեան ասպնովէի:

ՀԱՐՑ.— Ե՛րբ անկրթարձա՞ք ձեր գրողի կոչումը:

ԻՈՒՆԵՄՔՕ.— Միշտ ալ գիտակից եղած ձեր գրողը:

եմ: Երբ ինը տարեկան էի, ուսուցիչը մեզմէ պահանջեց շարադրութիւն մը գրել զիւղական տօնակատարութեան մասին: Իմս կարգաց դասարանին մէջ: Գաջաբեւտած էի եւ շարունակեցի: Նոյնիսկ ուղեցի յուշերս գրել տասը տարեկանիս: Տասնհինգ տարեկանիս սկսայ ըստառտեղծութիւն գրել, ընդհանրապէս բարեկամութեան մասին, — «Առ բարեկամաբիւն»: Ապա, դասարանին մէջ ուղեցի շարժանկար մը պատրաստել եւ վոքը տըղայ մը առաջարկեց, որ զիւղացիները ես գրեմ: Պատմութիւն մըն էր վոքերու մասին, որոնք այլ տղաք կը հրահրէին հաւաքովի մը եւ, վերջուորութեան, կանկարասիներն ու ծնողները պատուհանէն վար կը նետէին: Ապա՝ հայրենասիրական թատերախաղ մը գրեցի, — «Հայրենիքի համար» խորագրով: Կը տեսնե՞ս, թէ ինչպէս կը միտէի խոշոր խորագրեր գործածելու:

ՀԱՐՑ.— Այս մանկական յանդուգն փորձերէն ետք սկսեմ յրօքով գրել: Գրեցի «Հիւզիւտաններ», երբ տակաւին համալսարանի աստուգ էի: Ի՞նչը մեզ միցս յարձակելու խեղճ էրկոյնի վրայ:

ԻՈՒՆԵՄՔՕ.— Այն ատեն որոշ շփոթով: Երբ կատակներ սարքել Հիւզիւտի մասին: Կը յիշեմ Ժիտի վիճարը Հիւզիւտի փրանցար ամնամեծ քանատեղծն է, ատա՛ղ» արտայայտութիւնը, կամ՝ «Պոքթոյի խօսքը»: «Վիճարը Հիւզիւտ խնձր մըն է, որ իմ գրեմ վիճարը Հիւզիւտ կը կարծէ»: Ամէն պարագայի, կ'ատէի հետադարձութիւնն ու պերճախօսութիւնը: Համաձայն էի վերջին հետ, որ կ'ըսէր. «Պէտք է պերճախօսութեան վզնը քոնի եւ պոքի»: Ամէն պարագայի ըրածը որոշ քաջութիւն կը պահանջէր. ներկայիս սովորական երեւոյթ է մեծ մարդիկը ղեկին գարե՛ն, այն ատեն այդպէս չէր:

ՀԱՐՑ.— Փրանսական քանատեղծութիւնը հետադարձ է, քանի որ ըրած քանատեղծութիւնը, ինչպէս վիճարը, կարգ կ'ապեմ եւ Պոքի:

ԻՈՒՆԵՄՔՕ.— Իրենար հետադարձական

չէ, ոչ ալ՝ ժեռար տը ներվալ եւ ինծպօ : Սակայն նոյնիսկ Պօպէր կը ժխրճուի հը-
ռետորականութեան մէջ : «Գեղեցիկ եմ, ա՞՞վ մահկանացու» եւ, ապա, երբ տես-
նենք իսկական արձանը, որուն կ'ակնար-
կէ, աշխտող իսկապէս փքուն բան մը կայ :
Կամ՝

Իմ քոյրս, իմ սրգաս,
Օ՛հ, նքէ գիտեա

Ի՞նչ քաղցր է երթալ ապրիլ միասնդ
կրնայ գործածուիլ ամերիկացի միջնո-
նատէրներու յատուկ տարաշխարհիկ շըր-
ջապարտութիւններու գրքոյկներուն հա-
մար :

ՀԱՐՑ.— Ո՛չ, ամերիկացի միլիոնա-
ւերներ չկային այդ օրերուն :

ԻՌՆԵՄՔՕ.— Սակայն կայի՞ն : Համա-
ձայն եմ Ալպէր Պեկինի՝ Յուսկան թուա-
կաններու քննադատ մը [հեղինակը «Ե-
րազներ եւ վիպապաշտմանը» գործին], որ
կ'ըսէ, թէ Լամարթիւնը, Միւսէն եւ ու-
րիշներ գիպապաշտներ չէին, եւ թէ՛ Յը-
րոնասական վիպապաշտ բանաստեղծու-
թիւնը, խորքին մէջ, սկսած է ներվալով
եւ ինծպօրով : Ինչպէս տեսած ես, ա-
նոնցմէ առաջինը ստեղծագործեց բանաս-
տեղծականացած հռետորականութեամբ :
Երկուքն ալ կը խօսէին մահուան մասին,
նոյնիսկ կը մենախօսէին մահուան ասըն-
չութեամբ : Եւ ներվալէն ասդին մահը
ներքին, բնազդային եւ բանաստեղծական
զարմաւ : Անոնք չխօսեցան մահուան մա-
սին, այլ մեռան մահուան պատճառով :
Այս է տարբերութիւնը :

ՀԱՐՑ.— Պօպէր եւս մեռաւ մահէն,
այնպէս չէ՞ :

ԻՌՆԵՄՔՕ.— Լա՛ւ, կրնաս Պօպէրդ
պահել : Թատրոնի պարագային՝ նոյն բա-
նը պատահեցաւ մեզի հետ — Պեքէթի,
Արամովի եւ ինծի : Հետո՛ւ չէինք Մարթ-
րէն եւ Քամիէն — «Նողկանէք Մարթ-
րը եւ «Օտարական»ի ֆամիւն — սակայն
անոնք մտածողներ էին, որոնք կը ցու-
ցազդէին իրենց մտածումները, մինչդեռ
մեզի հետ, մասնաւորաբար Պեքէթի, մա-
հը կենդանի փաստ կը գտնայ, ճիստը-
մեթի զործերուն պէս, որուն քանդակ-
ները քաղով կ'մտախնդրեն են : Պեքէթը ցոյց

կու տայ մահը, իր կերպարները փոշե-
կոյտերու մէջ են կամ կը սպասեն Աստու-
ծոյ (գիտեմ, որ Պեքէթ պիտի նեղուի ինձ-
մէ Աստուծոյ անունը յիշելուս համար),
սակայն վնաս չունի : Իմ նոր թատերախա-
ղիս մէջ՝ «Նոր վարձակալը», խօսակցու-
թիւն չկայ, ըստեղծները կը յանձնուին
զանապանին : Վարձակալը պարզապէս
չնշահեղձ կ'ըլլայ բազմացող կահկարա-
սիներու եւ առարկաներու ներքեւ, որոնք
խորհրդանիշն են մահուան : Այլեւս ար-
տասանուող երկար բառեր չկան, այլ՝
«տեսնուած» պատկերներ : Մենք այս մէ-
կը իրազործեցինք լեզուի խախտումով :
Կը յիշե՞ս «Ապաստիւլ Կոտայիճի» սենս-
թօսութիւնը կամ «Ճաղատ երգչուհին»
թատերախաղին երկաթասութիւնը : Պե-
քէթ լեզուն կը քանդէ լռութեամբ, եւ
նոյնը կ'ընեմ բառերու բազմացմամբ,
այսինքն՝ տալով տիպարներ, որոնք պա-
տահական բաներ կ'ըսեն. նաեւ՝ բառեր
հնարելով :

ՀԱՐՑ.— Անկախ մահուան կեդրոնա-
կան քեմայէն եւ սեր երգիծամէքն, զորս
կը բաժնես երկու գրչեղբայրներուդ հետ,
կարեւոր չափով տեսլային կամ երազա-
նաման տարր մը կայ գործերուդ մէջ : Այս
մէկը կրնայ ենթադրել տալ գերբնապաշ-
տութեան եւ հոգեվերլուծումի ազդեցու-
թիւնը գործիդ վրայ :

ԻՌՆԵՄՔՕ.— Մեզմէ ոչ մէկը այս ձե-
ւով պիտի գրէր, եթէ գոյութիւն չունե-
նային գերբնապաշտութիւնն ու տասայա-
կանութիւնը : Լեզուն ազատագրելով՝ այդ
լարժումները ճամբայ հայթեցին մեր սո-
ջեւ : Սակայն Պեքէթի գործը, մասնա-
ւորաբար արձակը, ամէնէն աւելի ազդը-
ւած էր ձոյսէն եւ իրլանտայի կրկէտի ըս-
պասարկուններու լեզուէն : Մինչդեռ իմ
թատրոնս ծնունդ առած էր Պեքէթի
մէջ : Ճրաններէն ուսուցիչ մը ունէինք,
որ օր մը Թրիթթիան Յարայի մէկ բանաս-
տեղծութիւնը կարգաց դասարանին մէջ,
որ կը սկսէր «Արեւի կնիքի» վրայ՝ սո-
ղով, ցոյց տալու համար, թէ որքան ծի-
ծաղելի էր գերթուածը, եւ թէ՛ ինչ յի-
մարութիւններ կը զրէին Ճրանայի արդի
բանաստեղծները : Ընթերցումը հակառակ
ազդեցութիւնը ձեռք դրաս : Ճակնուվրայ

եղած էր եւ անմիջապէս գնեցի Հատորը: Ազգա կարգացի բոլոր գերիբազայանները՝ Անտրէ Պրըթնը, Ռոպէա Տեանուը եւ ուրիշներ: Կը սիրէի սեւ երգիծանքը: Յարային Հանդիպեցայ իր կեանքի վերջալուսին: Ան՝ որ ամբողջ կեանքին տեղադրութեան մերժած էր ուսմանը: Եւ խոսիլ, յանկարծ հետ սկսաւ այդ լիպուով արտայայտուիլ՝ յիշելով իր մանկութիւնը, երիտասարդութիւնը, սէրերը: Ասկայն, ինչպէս կը տեսնեա, մշակոյթի ամէնէն ուրիշիմ թշնամիները՝ Ռեմպոն, Լօթրիամոնը, Թաստայականները, գերիբազայանները մշակոյթի մէջ կը լուծուին կամ կը ներծծուին: Անոնք, ուսանց բացառութեան, կ'ուզէին Քանդել մշակոյթը, առնուազն՝ կազմակերպուած մշակոյթը եւ, ներկայիս, մեր Ժառանգութեան մաս կը կազմեն: Աշակոյթն է եւ ոչ քաղցնիտութիւնը — ինչպէս ամբաստանուած է — որ կրնայ ամէն ինչ ներծծել իր ծաղկումին Համար: Ինչ կը վերաբերի Թատերութեան մէջ տեսնուող տեսլական տարրին, այդ մէկը քիչ մը գերիբազայանութեան կը պարտիմ, սակայն մեծ չափով նաեւ՝ անհատական նախընտրութիւններու եւ ուսմանական Փոքրութիւն — մարդագոյնիբու պատմութեան եւ կախարչութեան: Օրինակ, երբ հոն մէկը մեռնի, կիներ կը չըջապատեն մեռելը եւ կ'ըսեն՝ Քձգոյ՛ ինչի, ճամբան մի տնտար: Գայլէն մի վախճար, որովհետեւ իրական զայլ չէ՞, ճիշդ ինչպէս Վուրս տարէ՛ք քագաւորը՝ գործիս մէջ: Այդպէս կ'ըսեն, որպէսզի մեռելը չմնայ գժոխի շրջանին մէջ: Նոյնպիսի արտայայտութիւններ կարելի է գտնել թիպիքի մահուան գիրքին մէջ, ինչ որ նոյնպէս մեծ ազդեցութիւն ձգած է վրաս: Ամէն պարագայի, իմ ամենախորունկ անմկութիւններս արթնցած կամ վերաշնորհուած են Քաճարի միջոցաւ:

ՀԱՐՑ .- Յատկապէս Գաճարի «Կերպարանագիտութիւն» գործի՞ն պատմաւ:

ԻՄՆԵՍՏՔՕ .- Այո, ինչպէս եւ «Ամբիկա», Կը յիշե՞ս ինչպէս Քարլ Ռոտըման խուցէ խուց կ'ուզորի եւ չի գտներ իր ճամբան: Այս ետ տեսլական է: Իսկ

Տոթոհակին կը հետաքրքրէ զիս չորին ու բարին Հանդէպ ունեցած մտեցման իր հզանակով: Մահայն այս բոլորը ինձի համար տեղեւ էին արգէն, կրթութիւնը ձգեցի:

ՀԱՐՑ .- Ինչպէ՞ս յարգեցա՞ք Փարիզ վերադառնալ — կարծեմ 26 տարեկանին եւ ըսեմք՝ ընդմիջու:

ԻՄՆԵՍՏՔՕ .- Տրանսական դրամանութեան բաժանմունքէն վկայուած էր եւ Քրանտական կառավարութիւնը կը թափուէր ինչ յատկացուց, որպէսզի կամ եւ թեպէ պատրաստեմ: Նոյն ատեն՝ ամառնացած էր արդէն եւ իրրեւ սուտեցի կը պաշտօնավարէի: Կի՞ն՝ Ռոտիքան, այն քիչ անմեղէն էր, որ ինձի պէս կը խորհէր: Գուցէ անոր համար, որ կու գար Թոմասնիոյ այն բաժնին, որ շատ տարակաւն էր, — այնտեղի բնակիչները կազմով աւելի փոքր են եւ նեղ աչքեր ունին: Իսկ ներկայիս՝ սկսած եմ իրրեւ ցեղամոլ տարածումուի...: Ամէն պարագայի, աւարտուած մը պիտի գրէի «Լիանուս եւ սեւի քեման Փրանսական գրականութեան մէջ» խորագրով: Ահա տակի կրկին խոչոր խորագիր մը:

ՀԱՐՑ .- Թեպէ գրեցի՞ր:

ԻՄՆԵՍՏՔՕ .- Օհ, ո՛չ: Պրոպոզիցիոն խորացուցած ատեն անդրադարձայ, որ Քրանտացիք (Փասքալ, Փիկի եւ ուրիշներ), ճիշդ է, Հաւատքի Հարցեր ունէին, սակայն որեւէ զգացում չունէին մահուան կապակցութեամբ եւ, վառահարաբ, երեք յանցաւոր չէին զգար: Ինչ որ իրենց մօտ երբեք չէր պակսեր՝ տարիքի յառաջաման, Ֆիզիքական բարձրաման եւ կազմայուժումի զգացումն էր: Մերութեան մասին գրուած Ռոտարի «Սրբ ծնըւած...» Համառաւար Հնչեակէն ըսկըսեալ միշտ Պօլէրի «Մատակը» եւ Ջոլայի «Թերէ՛ք Ռաբէն»ն ու «Լանուս», բոլորն ալ զայնուամէ, տարբարութեան եւ փոռմի մասին են, բայց երբեք մահուան: Մահուան զգացումը աւելի բնազանցական է: Այնպէս որ՝ աւարտուածս չըզրեցի:

ՀԱՐՑ .- Նա՞յն պատճառաւ երաժշտ-

րեցար Փրոստոր քառարկամացմիւ, Յանուարիանի իր ժամանակով Յայտագրադոււր սեր մտնցումէն տարրեր էր :

ԻՌՆԵՍՔՕ — Ճիւղ աղպէս : Էտորըսըւսժ ժամանակի փնտռումէր շատ երկար է եւ դժուար, եւ ինչ որ հոն հետաքրքրական է՝ եօթներորդ դուրսն է, «վերագտնում ժամանակը» : Այլապէս, Փրոստոր դործը կը գրադի այրընիով, ընկերային քննադատութեամբ, աշխարհաշուքեամբ եւ ժամանակի անցումով, որոնք անմիջական հետաքրքրութիւններու մէջ չեն իյնար :

ՀԱՐՑ — Երբ փարիզ հաստատուցամ, փորձեցի՞ք հանդիպիլ այն գրողներուն, որոնք գործը կարդացած էիք, կա՞ր մտաւ գործի գրական աշխարհէն ներս :

ԻՌՆԵՍՔՕ — Ազգային Մատենադարանին մէջ պրպտութեան կատարած միջոցառումներէն առաջինը 1954ին, Հանդիպեցայ Անտրէ Պրըթոնին, որ եկած էր տեսնելու «Ալեքսանդր Քարտիաի» : Ետեւանկեցիք հանդիպիլ մինչեւ իր մահը, 1960 : Սակայն ան մտաւ ինչ որ գրական հաստատութեան կողմէ, որովհետեւ Արակոնի, Էլիարի եւ Փիլոսոփի պէս համայնապարկուակցութեան շէր միացած եւ, առայլ, «Նորմալութեան» մաս չէր կազմեր այլեւս :

ՀԱՐՑ — Ձեր անունը առնչուած է նաեւ Փաթաֆիգիք գոյէճին հետ : Այս մասին կրնա՞ք խօսիլ :

ԻՌՆԵՍՔՕ — Գրեթէ դիպումով միացայ անոնց : Հանդիպեցայ Սէնտոն կողմէ ժողովուրդի մը, որ փելիսոփայութեան ուսուցիչ էր, հիմնադիրն ու ընդհանուր Փրովիտաթորը Փաթաֆիգիք գոյէճին : Աւելի ուշ՝ Հանդիպեցայ Ռեմոն Քընտին եւ Պարիս Վիանին, որոնք ամէնէն կարեւոր ու աշխուժ անդամներն էին շարժումին : Գոյէճը նախաձեռնութիւն մըն էր՝ նուիրուած ոչնչաբանութեան եւ այրընի, որ իմ տեսակետով, համապատասխան էր Ձէնի : Ետեւանկեցիք հիմնական դործն էր ստեղծել յանձնարարութեան, որոնք կ'առաջացնէին ենթաշարժումներ, որոնք,

իրենց կարգին, ոչինչ կ'ընէին : Ետեւանկեցիք մը ունէինք, որ թեպէտք կը պատրաստէր արտաքիններու պատմութեան մասին՝ քաղաքակրթութեան սկզբնաւորութեան մինչեւ մեր օրերը : Անոր անդամները ուսանողներ էին սոցթ. Ծօթորոյի, որ մտացածին տիպար մըն էր, ինչպէս եւ Ալֆրէտ Ժարին : Գոյէճին նըպատակը մշակութի ոչնչացումն էր, նոյնիսկ դերերապաշտութեան, զոր շատ կազմակերպուած կը նկատէին : Սակայն մի սխալիք, անոնք, բոլորն ալ, լայն գարգացումով Ուսուցչանոցի (Ecole Normale Supérieure) ուսանողներ էին : Իրենց մեթոտը հիմնուած էր բառարտարու եւ դործնական կատակներու վրայ — le canular : Անկոստառն գրականութեան մէջ պատկանելի անանդութիւն մը գոյութիւն ունի բառարտարու (Շէյքսփիրը, «Ալիս»՝ հրաշալիքներու աշխարհիմ վերջ), սակայն այսպէս չէ Ֆրանսական գրականութեան մէջ : Այնպէս որ՝ այս ձեւը որպէս ընդհանրացիկ, Անոնք կը հաւատային, որ դիտութիւններու զիտութիւնը փաթափուղիքն է, իսկ անոր հաւատամբը՝ le canular :

ՀԱՐՑ — Գոյէճը ինչպէ՞ս կազմակերպուած էր եւ ի՞նչ ձեւով տեղի կ'առնէր անդամակցութիւնը :

ԻՌՆԵՍՔՕ — Կազմակերպուած էր խոր ճշգրտութեամբ. նախարտարութիւն մը կար, որոշ աստիճանաւորումներով, ազատ որմնադիրները կազկող : Ոնէէ մէկը կրնար միանալ գոյէճին եւ առաջին կարգը Ունկեցիք Ամֆիթատրն էր, ապա Փոթարքայ կը դառնայիր եւ, վերջապէս, Սատրայ : Պէտք էր սատրայը ողջունել «Ձեր դերապաշտութիւն» մակդիրով եւ, երբ հետանայր մտնէն, պէտք էր հետեւ գալիլ : Մեր հիմնական գործունէութիւնը զբոյցներ զբեւու եւ անհեթեթ յայտարարութիւններ կատարելու մէջ կը կայանար, ինչպէս՝ «Ժան Փուլանը գոյութիւն չունի» : Մեր Հանդիպումները կը կայանային Լատինական թաղի փոքր մայթօրմարաններուն մէջ, ուր մենք ոչինչ կը քննարկէինք, որովհետեւ կը հաւատայինք — եւ ասկային կը հաւատամ —, որ ոչ

մէկ բան պատճառ ունի եւ ամէն ինչ անի-
մաստ է :

ՀԱՐՑ .— Այս տեսակէտք բա կրօնա-
կան շրջափոխմանը չի՞ հակասեր :

ԻՌՆԵՍՔՕ .— Ո՛չ, որովհետեւ մեր
գոյութիւնը կը զարգացնենք տարբեր մա-
կարգակներու վրայ : Եւ երբ այն ատեն
կ'ընտէինք, թէ ոչ մէկ բան պատճառ ունի՝
կ'ակնարկէինք հողերանական եւ ընկե-
րային մակարդակներուն : Մեր աստուա-
ծը Արժեքէա ժարին էր եւ, անկախ մեր
հանդիպումներէն, ուխտի կ'երթայինք
իր շէրտին, Ինչպէս գիտես, ժարին դը-
րած էր «Ուզու աբխայ» գործը, որ «Մաք-
պէթ»ի մէկ ծաղրական նմանագրութիւնն
էր : Աւելի ուշ՝ ես եւս թատերախաղ մը
զբեցի հիմնուած «Մաքպէթ»ի վրայ : Ա-
մէն պարագայի, Գոյէնք շքանշաններ կու
տար, որոնցմէ ամէնէն կարեւորը Լա Գի-
douilleն էր, որ աչքի զարնոյ թրիքի կը-
տոր մըն էր՝ գնդաստեղուած կրծքակալի :

ՀԱՐՑ .— Ինչպէ՞ս ստացար ստորադ
Ըլլալու պատիւը :

ԻՌՆԵՍՔՕ .— Գրելով «Ճաղատ երգ-
չաւիմ» եւ «Դասը» թատերախաղերը . ո-
րովհետեւ անոնք կը ծաղրէին ամէն ինչ :
Երկուքն ալ գասական ձեւ ունէին — ասե-
սարաններ, խտակցութիւն, տիպարներ
— սակայն տիպարներու հողերանական
գարգայում չունէին :

ՀԱՐՑ .— Գովեակամները հետդ եր-
բուիցէ խոյ խաղացի՞ն :

ԻՌՆԵՍՔՕ .— Այո : «Ճաղատ երգչու-
իմ» թատերախաղի բացման երեկոյթին,
անոնցմէ 20-30ը կկան իրենց gidouilleնե-
րով, եւ հանդիսատեսները ցնցում էին
թրիքի մեծ կտորները տեսնելով անոնց
կրծքակայներուն եւ, ենթադրած, որ
չաղտնի ընկերակցութեան մը անդամնե-
րըն են : Անձնապէս բառախաղեր չէի ըս-
տեղծեր, սակայն կ'աշխատակցէի գոյէ-
նի եռամսեայ հռչակին՝ «Փաթափրկի-
նքու տնտրակ»ին, այնտեղ իտայերէ-
նով, սպաներէնով եւ պերսերէնով նա-
մակներ գրելով, այսինքն՝ այն բոլոր լե-
զուներով, զորս չէի գիտեր : Նամակները
պարզապէս խաւերէն, սպաներէն եւ գեր-

մաներէն կը հնչէին : Լաւ կ'ըլլար, եթէ
անոնցմէ մէկ քանին պահած ըլլայի, սա-
կայն չիմ պահած : Բառախաղեր եւ գա-
նիւպարներ ամէնէն տակի Սէնմոնն ու
Քընոն կը կողմէին : Անոնք ժիւլիէն Թո-
մա անունով բանաստեղծ մը հնարեցին,
որ անշուշտ երբեք գոյութիւն չունէր, եւ
անոր գործերը տպեցին «Տնտրակ»ին մէջ :
Ամբողջական կենսագրութիւն մը պատ-
րաստեցին անոր համար, նոյնիսկ անոր
մահը պատմող՝ լեռներու վրայ :

ՀԱՐՑ .— Ե՞րբ գործիչ դասըցաւ
գովեը :

ԻՌՆԵՍՔՕ .— Երբ անոր հիմնադիր
ու ստաջնորդ դէմքերը՝ Սէնմոնը, Վիանը
եւ, վերջապէս, Քընոն մահացան : Պատ-
ւոյ նախադահ մը ունէինք, ինչ որ Պա-
րոն Մուլէ, որ երբեք Պարոն չէր հղած,
այլ՝ խենթ մը, որ աստիճան կիտմ Ափո-
լինէրի սպասեակը եղած էր : Մահայն
փաթափելու շարժումը չէ մտած, կ'ապ-
րի որոշ մարդոց մտածումներուն մէջ,
նոյնիսկ եթէ անոնք չեն անդրադարձար
անոր գոյութեան : Ետեւումը անցած է
«Թաղուտութեան» հանգրուանին, ինչպէս
կ'ըսենք, եւ օր մը պիտի վերադառնայ :

ՀԱՐՑ .— Վերադառնալով գործիչ յօ-
գաւտ գրականութեան հրատարակով ա-
ւարտագաւտի, ինչպէ՞ս ընտրեցիր քաւտ-
լումը եւ ոչ գրական այլ սեր մը :

ԻՌՆԵՍՔՕ .— Անկէա ի՞նչ ընտրեց զիս :
Ինչպէս ըսի, սկսայ բանաստեղծութեամբ,
սակայն նոյն ատեն ըննադատութիւն կը
փորձէի եւ երկիտուութիւն կը գրէի : Անդ-
րադարձայ, որ կը յաջողէի այս վերջի-
նին մէջ : Գուցէ քննադատութեան հրա-
ժարեցայ, որովհետեւ չէի հակասու-
թիւններով, իսկ երբ Էստ մը կը գրես,
կ'ենթադրուի, որ ինքզինքիդ չհակասես :
Սակայն թատրոնի մէջ կրնաս տարբեր
տիպարներ ստեղծել եւ ինքզինքիդ հակա-
սել : Իմ տիպարներու հակասական են ո՛չ
միայն իրենց լեզուով, այլեւ՝ իրենց վե-
րաբերումով :

ՀԱՐՑ .— Ուրեմն յայտնուեցայ, պէտք
է ըսել՝ մայրեցիք փրանսական բնմիջ
վրայ, 1950ին, «Ճաղատ երգչուհին»

բառերախառնույթ: Գրեթէ նոյն շրջանին կը բնադրուէին Ազամովի քստորախառնույթը եւ, երկու տարի ետք, Պեֆֆի գրականագիտական հաստիքները երեւում կու գար: Յատկապէս երեք քստորագիրներ, օրոք հակառակ իրենց անհատականութեամբ այնքան տարբեր ըլլալուով, հասարակաց շատ բաներ ունէին իրենց թեմաներով եւ ձեռով, որոնք, աւելի ուշ, ճանցընեցան իրար գլխաւոր բացայայտիչները «Անկեթեթի քստորագիր»: Համաձայն է՞ք անուանումին:

ԻՌՆԵՍՏՐՕ. — Այո եւ ոչ, կը կարծեմ, որ Մարթին էլիսն էր, որ այդ խորագրով գիրքը մը գրեց մեր մասին: Սկիզբը անուանումը մերժեցի, որովհետեւ կը խորհէի, որ ամէն ինչ անհեթեթ է, եւ թէ՛ անհեթեթի գրախոսութիւնը բացայայտ դարձաւ գոյապաշտներու՝ Մարթի եւ Քամիի պատճառաւ: Մակայն, աւելի ուշ, գրական նախահարկը գտայ, ինչպէս Նէյթսֆիլը, որ «Մաքսիստ»ի մէջ կ'ընէ, որ աշխարհը լեցուն է մայրերով եւ զայրոյթով, հեթեթ մը՝ պատմութեամբ ազդեցի մը կողմէ՛: Նշանակող ոչինչ: Մաքսիստ բախտի գո՛ւ մըն է, ինչպէս էր արդիւնը: Մակայն ինչ որ կը պատահէ իրենց՝ անհեթեթ չէ՞ ճակատագրի աչքին, որովհետեւ ճակատագիրը կամ բախտը իրենց ինքնուրոյն արժեքները ունին, ինքնուրոյն բարոյականը, օրէնքները, որոնք չեն կրնար ծագրուիլ եւ անպատիժ մնալ: Խոտիփիւս յարաբերութիւն կ'ունենայ մօրը հետ, կը սպաննէ հայրը եւ զանցած կ'ըլլայ ճակատագրի օրէնքները: Ան սեփական տառապանքով պէտք է վաճարէ մեղանշումին զինը: Կացութիւնը ողբերգական է եւ անհեթեթ, սակայն, նոյն ստեղծ, վստահութիւն ու հանգստութիւն պատճառող կողմ մը ունի, որովհետեւ անոր ետին զանազան զիջումներ միտք բանին այն է, որ եթէ չզանցենք ճակատագրի օրէնքը, հանգիստ կը մընանք: Նոյն բանը չի պատահիր մեր մշակած թատրոնին տիպարներուն հետ: Անոնք բնագանգութիւն, կարգ կամ օրէնք չունին: Անոնք թշուառներ են, առանց իրենց թշուառութեան պատճառը գիտնալու: Անոնք քայքայուած խամսիկներ

են: Թօքս կարճ կապելու համար՝ անոնք կը ներկայացնեն արդէ մարդը: Կացութիւնը ողբերգական չէ, որովհետեւ չէ սուղնշուած աւելի բարձր կարգի մը հետ, այլ՝ ծիծաղելի, խնդուք պատճառող, ծաղրական:

ՀԱՐՑ. — «Ճապատ Երզնէն» եւ «Դասը» քստորախառնույթը յաջողութեամբ ետք, յանկարծակեանքով եւ վիճարկելի ձեռով համարաւոր դարձաւ: Պեր շուրջ հետաքրքրալիւ ստեղծուեցաւ, գրական ստիւգներ սկսա՞ք յանախել:

ԻՌՆԵՍՏՐՕ. — Այո, կը յաճախէի: Փարիզի մէջ գրական սալոններ չկան այրեալ, սակայն, այն օրերուն, երկու հատ զայրութիւն ունէին: Առաջինը տիկին Տեղեանի սալոնն էր, — հպարտ կի՞ն մը, որ կը սիրէր գրականութիւնն ու արուեստները: Ամէն մարդէ աստղեր կը հանդիպէին այնտեղ՝ Սթրասբուրգի, Էթիէմպլէ, Երիտասարդ Միշէլ Պիլթրը, Հանրի Միլոն ...: Երկրորդ սալոնը կա Վիլհելմ Կոլարի մը: Հոն մէջ անգամ զացի եւ հանդիպեցայ ժամ-Լուի Պարոյի: Կը յիշեմ հետաքրքրութեան տիրքը, սարսուռը, որ անցաւ ներկաներուն մէջ, երբ Արակոնի եւ Էլզա Թրիլիէի ժամանումը յայտարարուեցաւ: Բոլորը ըսին. «Ահա կու գան համայնախմբները»: Արակոն պաշտօնական հազուատով էր, իսկ Էլզան զարդարուած էր գունարդէններով: Մակայն եւ այնտեղ կ'երթային ուխտի խմելու եւ բարեկամներու հանդիպելու համար, եւ ոչ թէ ախարհիկ հանոյքներէ մղուած:

ՀԱՐՑ. — Կը կարծե՞ք, որ աշխարհիկ գրադամները, ընկերային կեանքը եւ հարաբերութիւնը կը ցրուեն գրադիմ կեդրոնացումը եւ կը վնասեն գործին:

ԻՌՆԵՍՏՐՕ. — Միշէլ որոշ տեղ մը՝ այո: Մակայն եղած են նաեւ մեծ գրողներ, որոնք միտմանակ յաճախած են հաւաքոյթներու, ինչպէս Վալերին, Քլոլոտէլը եւ Հենրի Ժէյմսը, Վալերի կ'արթննար առաւօտեան ժամը հինգին, կ'աշխատէր մինչեւ ինը, ապա օրուան մնացեալը մասը կ'անցնէր այս կամ այն մեթոդ գուարճանալով:

ՀԱՐՑ — Կը կարծէ՞ք, որ յաբոգութիւնը կրնայ վնասել գրողին՝ ո՛չ միայն գայմ աշխատանքէն հեռացնելու առումով, այլև՝ զիջումներ կամ միջիմ լուծումներ փնտսելու իմաստով:

ԻՌՆԵՄՔՕ — Կատուս ունի, թէ ի՞նչ ձեռք կ'ընկալես յաջողութիւնը: Կը խորշիմ յաջողութենէն ու կ'աւտմ գայն, սակայն չեմ կրնար առանց անոր ապրիլ: Թմբկոցիչի մուլիներուն կը նմանիմ, եթէ քանի մը ամիս անցնի ու այդ միջոցին մէկը հետո շնտա՛հ ներամտումի նշաններ ցոյց կու տամ: Անշուշտ ապուշ րան է կատիլի համբաւին, որովհետև պիտի նմանի իրականներու կտայնուան: Կերբ ի վերջոյ, անոնք՝ որոնք թատերախաղերս տեսած են եւ համբաւ ստեղծած՝ պիտի ծեղծին: Մակայն գրողը կրնայ մընալ ընկերութեան մէջ եւ պահել իր առանձնութիւնը, եթէ յաջող անջատուիլ չլուպատեն: Այս պատճառով ալ կը կարծեմ, որ երբեք չեմ զիջած զէւրին ընտրութիւններու, կամ կատարած այն, որ ունկալուած ըլլայ ինձմէ: Միամտութիւնը ունի խորհելու, որ զրած իւրացանչիւր թատերախաղս տարբեր եղած է նախկինէն: Մակայն, նոյն ատեն, հակառակ անոր, որ գրուած են տարբեր նախկինով, անոնք կը գրողին նոյն հարցերով ու նոյն մտահոգութիւններով. «Իտար տարիք քաղաւորք» թատերախաղը «Ճաղատ երգչուհի» է միտմամբս:

ՀԱՐՑ — Գրած էք նաև «Մաքայէթ» խորագրով թատերախաղ մը, որ շատ տարբեր է Շէյխաբիի նոյնանուն գործէն: Ի՞նչը մղեց ձեզ աշուղը վերակերտելու:

ԻՌՆԵՄՔՕ — Մաքայէթ ոչ թէ ճակատագրի զոհ մըն է, այլ՝ քաղաքականութեան, Համաժիտ եւ ին ժան Գաթի հետ, հեղինակը «Շէյխաբի» մեր ժամանակակիցը ուսումնասիրութեան, որ հետեւալ բացատրութիւնը կու տայ: Անպէտք թաղաւոր մը կը բազմի զակին եւ աշնուական իշխան մը կը սպաննէ զայն՝ երկիրը զառապրելու համար թաղաւորին լուծէն: Այսպէս՝ ան սերագործի կը վերածուի եւ պէտք է սպանուի ուրիշի մը կոմզէ, եւ խաղը, նոյն ընթացքով, կը

շարունակուի: Նոյն բանը պատահած է մերձակայ պատմութեան մէջ, — Տրանսական Յեղափոխութիւնը ժողովուրդը ազատագրեց ազնուապետութենէն, սակայն քաղաքներ դատակարարը, որ երկրի դեկը ձեռք առաւ, ստեղծեց մարդու շահագործումը մարդու կողմէ: Ուրեմն, անիկա եւս պէտք է տապալէր, ինչպէս պատահեցաւ Ռուսական Յեղափոխութեան պարտաւիճի, որ աւելի ուշ այլատերեցաւ՝ վերածուելով ամբողջատիրութեան, բուսայինականութեան եւ ցեղատպանութեան: Որքան յեղափոխութիւններու թիւը կ'աճի, այնքան կը վատթարանայ կացութիւնը: Մարդ արարածը մղում կը բուսանայ անազնի բնազդներէ, որոնք յաճախ աւելի ուժեղ են բարոյական օրէնքներէն:

ՀԱՐՑ — Այս բոլորը շատ յոռետես ու յուսահատակամ կը թուիմ, եւ ամբարիթ են ձեր կրօնական ու միութիւն տրամադրութիւններուն:

ԻՌՆԵՄՔՕ — Հարցը զննեք այսպէս. աւելի բարձր կարգ մը գոյութիւն ունի, սակայն մարդ արարածը ինքզինք կրնայ անջատել անկէ, որովհետև ազատ է: Այն ինչ որ մե՛նք ըրած ենք: Մենք կրօնեցուցած ենք այդ աւելի բարձր կարգին զգոյնութիւնը եւ հարցերը հեղուհեղ պիտի վատթարանան, հաւանաբար յանդէլով հիւլէական ողջակիզումին, — այն ցոնդումը, որ նախատեսուած է Յայնութեանութեան վերաբերող զլուխներուն մէջ: Մակայն այն տարբերութեամբ, որ մերիւնը անհեթեթ եւ ծիծաղելի պիտի ըլլայ, որովհետև առնչուած պիտի ըլլայ որեւէ վերացման (transcendence): Արդի մարդը խամահէկ մըն է, ուստատող ծաղրածու մը: Գիտե՛ս, թէ զաթարները — քրիստոնէայ աղանդ մը՝ ուշ միջին դարու — կը հաւատային, որ երկիրը ոչ թէ Աստուծոյ կողմէ ստեղծուած է, այլ՝ սատանային, որ, Տիրոջէ որոշ արհեստագիտական գաղտնիքները զողնալով կատուցած է երկիրը, եւ այս պատճառով ալ, երկիրը կանոնաւոր չէ բաներ: Նման հերետիկոսութիւն չեմ բաժնեք. կը վախանամ, շատ: Մակայն այս դադափարը գետեզած եմ թատերախաղի մը մէջ, որ կը

կոչուի «Տարօրինակ բողոքացրո», եւ ուր զլիաւոր անձնաւորութիւնը երբեք չի խօսիր: Հոն յեղափոխութիւն մը տեղի կ'ուենայ եւ ամէն մարդ կը սպաննէ մէկ ուրիշը, իսկ այս տիպարը բան չի հասկնար: Միայն թատերախաղի աւարտին, ան առջին անգամ ըլլալով կը բարբառի: Ան ցուցածաւոր կ'ուղղէ վեր եւ խօսքը Աստուծոյ ուղղելով՝ կ'ըսէ. «Դուն օրիկայ, պզտիկ սրիկայ» եւ կը սկսի խնդալ: Ան այլևս կը հասկնայ, որ այնքանը մեծ զանաւորազ մըն է, եղբնափոզ մը, որ կը նուազուի Աստուծոյ կողմէ՝ ընդգէժ մարդուն, իսկ մարդ տարածը պէտք է իսկայն Աստուծոյ պարտադրած խաղը եւ խնդայ: Այս պատճառով ալ կը նախընտրենք «Հեղեմի թատրոն» արտայայտութիւնը (զոր էմմանուէլ ժաքար զործածած է Պեքէթի, Աղամովի եւ իմ մասին գրած գրքին մէջ), քան «Անհեթեթի թատրոն» որակումը:

ՀԱՐՑ.— Կը կարծեմ, որ իշխիմ ճկատի ուժեր բաւ առաջին շրջանի գործերը — «Ճաշատ երգչուհի», «Դասք», «Ժառ» եւ «Աթոռները» — երբ այդ ակունակները կատարեց: Ձեր կեդրոնական անձնաւորութեան՝ Պարմի մուտքով, կարծէ՛ք թէ քատերայագերը, որոշ չտրուով, կը փոխուի: Լեզուական խոստումը, սեր կրգիծանքը եւ ֆարսի ստորերը ազդեցիկ հոն են, սակայն ոչ նայն տարողութեամբ: Անոնց դիմաց կը գարգացնէ՛ք նոր տարրեր՝ դիպաշարի եւ տիպարներու գծով: Ինչպէ՛ս պատահեցաւ, որ ընտրեցիք Պարմի անունը, եւ այս տիպարի ստեղծումը նպաստե՛ց մտանաւորաւ փոխանցումին:

ԻՌՆԵՄՔՕ.— Շատ սովորական անուն մը ուզեցի դնել: Քանի մը անուններ անցան մտքէս, սակայն, վերջի վերջոյ, ընտրեցի Պարմի: Ձեռն կարծեք, որ այս անունը որեւէ իմաստ ունի. շատ սովորական է եւ անվնաս: Առաջին թատերախաղերուս մէջ տիպարները խառն՝ ճիկներ են, անոնք երկրորդ զէմբով կը խօսին, իրրեւ մէջը եւ ոչ իրրեւ ես կամ դու: Այսինքն՝ անանձնական դէմքով մը, ինչպէս. «Մէկը պէտք է հովանոց գործաւ»

ծէ, երբ կ'անձրեւէ»: Ինչպէս Հայտիկըր կ'ըսէ, այս զէմբորը կ'ապրին «մէկի աշխարհի մէջ»: Աւելի ուշ՝ տիպարները որոշ ծաւալ եւ ծանրութիւն ստացան: Ես եւ՝ յաւելեալ անհատականութիւն եւ հոգեբանութիւն: Պարմի կը ներկայացնէ մեր ժամանակներու մարդը: Ան դո՛ւն է ամբողջատիբեան, — երկու ձեւի ամբողջատիբեաններուն՝ ալի ու ձախի: Երբ «Ինքնազիջումները» ցուցադրուեցաւ Գերմանիոյ մէջ, դերասանները 50 անգամ բեմ հրաւիրուեցան: Յաջորդ օրը թերթերը գրեցին՝ «Ինչո՞ք մեզի ցոյց տուաւ, որ ինչպէս նայի դարձանք»: Միայն Մոսկուայի մէջ ուզեցին, որ վերածափեն թատերախաղը, յստակ դարձնելու համար, որ Հարցը կը վերաբերէր նայիականութեան եւ ո՛չ խորհրդային ամբողջատիբեան: Պուէնտո Այրլանդի մէջ, գինեւորական կառավարութիւնը կարծեց, որ գործս յարձակում մըն էր փերոնականութեան վրայ: Իսկ Անգլիոյ մէջ զիս ամբաստանեցին իրրեւ փոքր քաղցներ: Նոյնիսկ նոր «Համայնագիտարան պրիքսմիքս»-ին մէջ զիս յետադիմական կը նկատեն: Ինչպէս կը տեսնաւ, երբ Հարցը կը վերաբերի թիւրահասակագողութեան՝ իմ բաժինը լրիւ ստացած եմ: Ես ո՛չ ալին պատկանած եմ, ոչ ալ համայնագողներուն, որովհետեւ անձնապէս ճաշակած եմ երկու տեսակ ամբողջատիբեաններն ալ: Ձեռն փոքր քաղցեան կրնան նկատել միայն անոնք՝ որոնք չեն ապրած բռնակալութեան մը լուծին տակ:

ՀԱՐՑ.— Անգլիոյ մէջ գործերուդ քիւրիւնացումը եւ, այն իրադրութիւնը, որ քատերայագերը լայն տարողութեամբ չեն բեմադրուած հոն ու Ամերիկայի մէջ, սկիզբ կ'առնէ վաթսուամական թուականներէն, քննադատ ֆեմինիստ Օայնզիլմի հետ սեր վիճարանութեամ օրերէն:

ԻՌՆԵՄՔՕ.— Ծիւղ է, մեծ կարեւորութիւն չէի ընծայեր Ձայնացած Օրիտասարդներու գործերուն, զորս թայնըն կը պաշտպանէր: Կը խորհէի, որ անոնց գործերը կարեւոր չեն, եւ թէ՛ մեծամասնութեամբ փոքր քաղցեաններէ կը բաղկանան: Իրենց յեղափոխական եռանդը

համոզել չէի դռներ, անոնց դալորութիւն՝ փոքր ու անհատական, չործը՝ ոչ հետաքրքրական:

ՀԱՐՑ.— Այդ օրերուն Պրեյք զրուած էր հրապարակը եւ դուք, յստակօրէն, պրիւքական չէիք:

ԻՌԵՆՍՔՕ.— Կը կարծեմ, որ Պրեյք լաւ բեմադրել էր, սակայն ոչ լաւ բանաստեղծ կամ թատերագիր, բացի իր առաջին թատերախաղերէն, — «Երեւի պանկաննոց օփերա», «Պապ» եւ ջանի մը այլ գործեր: Սակայն իր յանձնառու թատերախաղերը չեն յաջողիր: Ինչպէս Նապոլեոն կ'ըսէ, կը հաւատամ, որ հեղինակը պէտք չէ պատգամ փոխանցէ, որովհետեւ ան թղթատար չէ:

ՀԱՐՑ.— Սառ կալուսիքը մայն թանը ըսած է շարժակարմիրու պարագայիս. «Պատգամները ձգենք Ուեսթըրն Իւնեքսիէն»:

ԻՌԵՆՍՔՕ.— Ուրեմն այդպէ՞ս ըսած է՝ լրիւ համաձայն եմ: Այդ օրերուն՝ Յըրանսայի մէջ ամէն մարդ պրեյքական էր — Պեռնար Տօր, Ռոյալ Պարթ — եւ պրեյքականները կ'ուզէին տիրապետել թատերին: Աւելի ուշ՝ Քայնըն ինձմէ ինդրեց աշխատակցի իր «Օ, Կալիպթա» էրոքիք ամառներին. ընդառաջեցի: Աւելի ուշ՝ ըսաւ. «Իրան ասղանդաւոր եւ, կրնաս Եւրոպայի թիւ մէկ թատերագիրը ըլլալ»: Իսկ երբ հարցուցի. «Ի՞նչ պէտք է ընեմ», պատասխանեց. «Պրեյքական դարձիր»: Իսկ եւ ըսի. «Այդ պարագային Եւրոպայի թիւ երկու թատերագիրը կ'ըլլամ եւ ոչ առաջինը»:

ՀԱՐՑ.— Կը կարծեմ, որ եիմա շրջանը ամբողջացուցիմք: Ինձեր Փլաթֆորմ, պրիւքական մը, վերջերս քիմադրեց իմ ֆեմինիստ գրական մէկ քատերախաղ, — «Ճամբորդութիւն մը մեռելներուն մէջ», իսկ մերկայիս կը նկատուիք մեր ժառանգանկերու ամենամեծ քատերագիրներէն մէկը: 1970էն ի վեր բազմած էք Յրանապահ Ակադեմիայի մէջ, այնպիսի մարդաց կազմին, որոնք մախապէս մերժած են ձեր քատերախաղերը: Որքան ցիտեմ, ակադեմիական ըլլալու համար պէտք է նա-

մակներ ցրել եւ անձնապէս դիմել իւրաքանչիւր ակադեմիականի՝ ներկայացնելով պարագագ եւ խնդրելով ընտրութիւնը: Բազմաթիւ ճշմարտութիւններ կան, ինչպէս Պոպուլերի սրտաշոյշ ճամակներուն մերժումը՝ ուղղուած ակադեմիականներուն, որ ան կ'ուզայէ ի նպատակ իրեն թուարկել: Նոյն Զոլայիմը: Այս մէկը ստորնացնող գործումէսքիւն մըն է: Սակայն դուք՝ ըմբոստ մը, ինչպէ՞ս համաձայնեցաք այս բոլորէն անցնիլ:

ԻՌԵՆՍՔՕ.— Ձանցայ: Ինչէ՞ Քլէրի եւ ժան Տելայի պէս մարդիկ կ'ուզէին, որ հոն ըլլամ: Եւ ես ըսի, որ կը դիմեմ, պայմանաւ, որ հարկադրուած չըլլամ նամակներ գրելու եւ ակադեմիականներուն անձնական գիծումներ կատարելու: Ես պարզապէս գիծումագիրս ներկայացուցի եւ ընտրուեցայ, 16րդ դէմ 17 մայիսով:

ՀԱՐՑ.— Ի՞նչ ձեռք կ'ընթանան Ակադեմիայի հանդիպումները, կրնա՞նք գտնուիք բազմաթիւ երբեմնի Գոլէն Փաթափիզիէի հանդիպումներուն ներս:

ԻՌԵՆՍՔՕ.— Բոլոր ակադեմիականները լը փաթափիզիականներ են, այս իրողութեան պիտակցին (Ինչէ՞ Քլէրի պէս) թէ ոչ: Ամէն պարագայի, Ակադեմիայի թիւ կ'երթամ, սարին ջանի մը անգամ միայն, նոր անգամներու ընտրութեան ասթիւ եւ միշտ զէ՞մ կը քուէարկեմ:

ՀԱՐՑ.— Որո՞ւ դէմ:

ԻՌԵՆՍՔՕ.— Բոլորին: Սակայն, դժբախտաբար, այնքան խեղճ դատողիք մըն եմ, որ չեմ յաջողած կարգ մը անբարձար սարբեց գուրս ձգել, նաև՝ կ'ուզեմ հոն տեսնել որոշ զէ՞մքեր, որոնք ակադեմիան ընտրուած չեն: Իսկ ընտրութիւնները շատ հանելի են: Քլայտէլ կ'ըսէր, որ անոնք այնքան հանելի են, որ շարքական ընտրութիւն մը պէտք է ունենանք: Ինչպէս կը տեսնես, Յըրանապահ Ակադեմիան միայնակներու ընկերակցութիւն մըն է, — ժան Տելէյ՝ հիմնադիր յետադարձիչներու անհանձնող հագրանալիս, Լեւի-Սթրասուս՝ հիմնադիր արդի մարդաբանութեան եւ կատարողապաշտ դպրոցի, Լուիս Բրոյիլի՝ արդի բնագիտութեան

Հիմնադիրներէն մէկը, ժորժ Տիւմեզիլ՝ մեն մասնագէտ մը կրօններու, եւ ուրիշներ: Ասոնք Ֆրանսայի ամէնէն զարգացած մարդիկն են, իսկական ազատազըրած մտածողները: Կը վստահեցնեմ զեզդի, որ միայն երրորդական լրագրողներն են, որոնք կը մրտեն ճրանաական Ակադեմիայէ անունը: Այն մասը քաղցրեմքները միայն, որոնք կը կարծեն, որ մտաւորական են, եւ որոնք Եւրոպային Ակադեմիան ծագելի պիտի չկարգէին իսկ, — Հոն՝ ուր ակադեմականներ պէտք է ընդունին ամէն ձեւի արժանապատուութեան անտեսում, պէտք է Հաւատարմութիւն յայտնեն Համայնաժողովուրդի հետեւն եւ շարունակ զբաղենուին:

ՀԱՐՑ — Հսիւք, թէ շատ չէիք հետաքրքրուեր Ձայնացած Երիտասարդներու քաղաքով: Սակայն ի՞նչ է ձեր կարծիքը Փիմբրըի եւ Ալլիի նմաններուն մասին, որոնց գործը յարակօրէն ազդուած է ձեզմէ եւ Պեքէրէն:

ԻՈՆԵՍՔՕ — Փիմբրըի առաջին թատերախաղը՝ «Երակացում», ներշնչուած էր Պեքէթէն եւ շատ լաւ էր: Ատկէ առիկն կը թուի, թէ կ'ընէ ա'յն՝ ինչ որ կը կոչենք մայրաքաղաքի մտաւորականի (boulevard intelligent) զբաղում, այսինքն՝ կը գրէ խելացի, լաւ կատուցուած, ատեւորական թատերախաղեր: Խորքին մէջ, այս թատերադերները ազդուած էին մեր լեզուն միայն, եւ ոչ՝ ողիէն: Մթոփառատի «Ռոզմէրանցն ու Կիզմետը»-ն մեծանք թատերախաղը Հիանալի էր: Սիրած եմ նաեւ Ալլիի «Կենդանաբանական պարտէզի պատմութիւնը», սակայն ատկէ ասոնքն նոյն որակի բան չեմ կարողացած իրմէ: Ճրանասցի զանազան թատերադերներ՝ Տիւմեզիլը եւ զանի մը ուրիշներ փորձեցին Հետեւիլ մեզի, սակայն տեղ չհասան: Մենք կը փորձէինք մարդը դնել բեմահարթակի վրայ՝ ինքզինք զիմազրուելու համար: Այս պատճառով ալ մեր թատերը կոչուած է բնագնացական: Անգլիայ մէջ, ուր Հանրութիւնը կ'ախորժի հասարակ Պոնտի թատերախաղերու սեռով զարմեղի, ուր սարսափելի դէպքեր կը պատահին, թատերը տակաւին զազաքական մակարդակի վրայ է: Այսինքն՝

նուիրականն ու ծիսականը տակաւին կը պահուին: Քեզի ըսի՞, որ վերջերս Թայւան գացի. ամերիկեան աղուոր շրջան մըն է, ուր ամէն մարդ անգլերէն կը խօսի: Կը թուի սակայն, որ իրենց կապը բուրբոսի կորոնցուցած են իրենց ինքնուրոյն աւանդութեան եւ իմաստունեան հետ, եւ ես, որ յատուկ Հմտութիւն չունիմ այս Հարցերուն մէջ, ստիպուած էի իրենց խօսիլ Քոնֆուսիոսի, Պուտայի եւ Չենի մասին: Նաեւ Արիստոտելի մէջ մարդիկ կորոնցուցած են նըւերականի զգայնութիւնը (le sentiment du sacré): Մենք փորձեցինք զայն վերականգնեցնել՝ վերադառնալով մեր ըսկըքնագրութիւններուն, Հին ժամանակներու թատերին: Ռասիլի շրջանին՝ անհաւատարմութիւնը մտազուր յանցանք նկատուած է: Թրք դարու թատերին մէջ՝ անհաւատարմութիւնը զուարճութիւն, գրասրտէ կը նկատուի, — միակ զբաղումը: Այսպէս, Հակառակ անոր, որ արդիական, շատ արդիական, նոյնիսկ առաջատար կը նկատուինք, մեմք ենք իսկական զառուանները եւ ոչ Թրք դարու թատերադերները:

ՀԱՐՑ — Ձերս քաղաքայնագրի ետք՝ «Ամեհէ», «Ռեքազոր», «Դուրս ասրէք թագաւորը» եւ «Ռեպեղիւրները», որո՞ւմարեցաք Պեքմեմէն: Կը կարծէ՞ք, որ իր մասին ձեր քննիմքը սպասած էք:

ԻՈՆԵՍՔՕ — Անուր փոխեցի, որո՞հետեւ խորհեցայ, որ մարդիկ կրնան ձանձրանալ. զինք կողքի ժան կամ Տիւպարը:

ՀԱՐՑ — Ձեր նոր քաղաքայնագրին մէջ, ալ տեսլիկն կենսագրութիւն մըն է, տիպարը կրկին ծամ կը կոչուի: Առաջին արարին մէջ երկու դագաղներ կան՝ Սարքի եւ Ալլա: Եւ իսկ դուք կանգնած էք անոնց ետին: Ձեզի ծանօթ բազմաթիւ դէմքերէն ինչո՞ւ ընտրած էք այս երկուքը:

ԻՈՆԵՍՔՕ — Երկար տարիներ Ալլամովի Հետ սերտ բարեկամներ եղած ենք, մինչեւ որ թատերախաղերու սկսան ժողովրդականութիւն գտնել, որմէ ետք՝ ինձի Հակադրուեցաւ: Իրմէ զգոնեցայ, որ

ճնշումներու տեղի տուած է եւ զյանձնապառա՞ պրեխթական դարձած — համայնականներու համակիր —, հակառակ անոր, որ երբեք ալ այդ կուսակցութեան շանդամակցեցաւ: Վերջ ի վերջոյ, բաժնուեցանք՝ զրական սպուշ վէճի մը պատճառով: Կարծեմ զինք ամբաստանած էի երազներս գողնալու մեղադրանքով: Սարթրի հետ յարաբերութիւնս տարբեր էր: Զիրականացած կամ կորուսած ժամադրութեան մը պարագան էր, un rendez-vous manqué, ինչպէս լրագրող մը բանաձեւած է: Սիրած եմ իր «Նոպկանի»-ը, որ սղաւած է միակ վէպի՝ «Ճզղատար»-ին վրայ, սակայն զիս կը մասնազէր իր գաղափարական շարունակական զիմափոխութիւնը: Ռուսիոյ կեդրոնացման ճամբարներուն մասին ստիւնն փաստեր ներկայացուցած էին իրեն, սակայն չէր ուզած այդ մասին արտայայտուիլ, վախնալով, որ պատրանաթափ կ'ընեն բանուորները եւ կը զորացնեն բաղբերի դասակարգը: Բուական ուշ միայն, երբ Ֆուքսի եւ Կուլաքանի պէս աղաք, Նոր Փիլիսոփաները երեւան եկան, անոնց ըսաւ, որ այլեւս մարքսիստ չէր: Կարծէք միշտ ալ պէտք է դաշնակցէր վերջին միջին, գաղափարական ամենավերջին նորաձեւութեան հետ: Պիտի նախընտրէի, որ աշխարհը անուղղակ ըլլար, նոյնիսկ իր սխալներուն մէջ: Ան կոչուած է ամեր ժամանակներու խղճմտանքը: Աւելի ճիշդ պիտի ըլլար զինք կոչել ամեր ժամանակներու անխղճմտանքը, L'inconscience:

Սակայն Սաքթր միշտ ազնիւ եւ քաղաքավար եղած է հետո, եւ միայն թատերախաղներս կ'արտօնէր, որ իր գործերուն հետ բեմադրուէին նոյն յայտագրին վրայ, այնպէս որ՝ ուրախ չեմ, որ տաննին չմտերմացայ: Վերջերս քր մասին երազ մը տեսայ, — բեմահարթակի մը վերայ կը դտնուիմ, հսկայ ու պարապ թատերասրահի մը դիմաց եւ կ'ըսեմ. «Այո է, այլեւս մարդ չի գար թատերախաղերս դիտելու»: Այսպէ՛ս փոքրակազմ մարդ մը բեմ կու գայ, գոր կը ճանչնամ, Սարթրն է: Ան կ'ըսէ. «Հասածը ճիշդ չէ. նայէ՛ վեր, պատշաճաբեր իրիտատարդներով լեցուն է»: Եւ ես կ'ըսեմ. «Ա՛հ, պարոն Սարթր, որքան կ'ուզեմ ձեզի հետ խօսիլ, վերջապէս»: Իսկ ան կը պատասխանէ. «Ծատ ուշ է... շատ ուշ»: Ինչպէս կը տեսնես՝ կորուսած առիթ մըն է:

ՀԱՐՑ. — Բանաբանաց մը պիտի ըլլայ ժամանակակից սուրբի մը կեանքին ու նահատակութեան մասին, որ նոր միայն սրբացուած է Եկեղեցիին կողմէ — եւ կամ՝ «երանացուած» մը: Ո՞ր մէկը ըսկիցը կու գայ: Վստահ չեմ: Ամէն պարագայի, Մաքսիմիլեան Գոյ պոչուած է — լեւ մը, որ մեռած է Աշուկի մէջ: Ռոչ թիւով քանտարկեաներ հանք մը պիտի դրկուէին, որ պիտի մեռնէին անթուրեմէն եւ ծարաւէ: Հայր Քոյ պատշարկած է մարդու մը փոխարէն երթալ, որ կին ու զաւակներ ունէր եւ չէր ուզեր մեռնիլ: Այդ մարդը տակաւին կ'ապրի:

ՀԱՐՑ. — Ձեզի համար տարբերութիւն կ'ըմէ՞, որ այդ մարդը սրբացուած է թէ աչ: Եւ ի՞նչ կ'ըսէ՞ այդ եկեղեցականը հակասեմական կեցուածքներով անբաստանող մեղադրանքներուն կապակցութեամբ:

ԻՄԱՆՍՊՅՈՒՄ. — Օ՛, սիրելիս, կարեւոր չէ, եկեղեցին զինք կը սրբացնէ թէ ոչ: Կարեւորը ա՛յն է, որ նման մարդ մը գոյութիւն ունեցած է: Ինչ կը վերաբերի անոր հակասեմականութեան՝ ես բան չեմ յսած: Մարդիկ միշտ ալ ստորին շարժառիթներ կը փնտրեն իրաքանչիւր ազնիւ արարքի հստիւ: Մենք կը վախնանք անխառն բարիքէն եւ անխառն շարիքէն: Կրկնականութիւ, որ նման մարդ մը, նուազագոյն չափով իսկ, կրնայ հակասեմական ըլլալ:

ՀԱՐՑ. — Տեսալ թատերախաղի պարագային, ճիւղին եւ գլխաւոր անձնաբանութեան կապակցութեամբ սկիզբէն իսկ յստակ գազափար ունի՞ք: Միշտ կը սկսիք գաղափարով մը:

ԻՌՆԵՍՏՓՕ — Կտրում ունի: Որոշ թա-
 տերախաղեր կը սկսին Երազրումով մը:
 Օրինակ, «Մաքալէք»ը գիտակից կապ-
 կուս մըն է Շէյքսպիրին: Զսկսած՝ պատ-
 կերացումը ունի «Ռեգեդիլիւրներ»ը գոր-
 ծին: Սակայն ոչ մէկ զազափար ունի,
 թէ «Աքոններ», «Դասը» կամ «Ճազատ
 Երգչուհին» ուր պիտի առաջնորդեն: «Ա-
 մէտէն» մէջ գիտիկն զազափարը ունի
 կանխօրջ, սակայն շարունակութիւնը
 մաս առ մաս կ'աւա:

ՀԱՐՑ — Ինչպէ՞ս կ'աշխատի:

ԻՌՆԵՍՏՓՕ — Առաւօտուն կ'աշխատի:
 Հանդիստ կերպով կը նստիմ բազկաթուօ
 մը մէջ, շարտուղարուհին դիմաց: Հա-
 կուտակ անոր, որ ան խելացի տրարած
 մըն է, բան չի գիտեր գրականութեան
 մասին եւ, հետեւաբար, չի կրնար ընել,
 որ գրութիւններ լա՞ն են, թէ ոչ: Բնչ-
 պէս հետը կը խօսիմ՝ կը խօսիմ դանդա-
 ղորէն, եւ ան կ'արձանագրէ: Թոյլ կու
 տամ, որ տիպարներս ու խորհրդանշան-
 ներս ինձմէ դուրս դան, ինչպէս կրազած
 միջոցիս: Միշտ ալ կը գործածեմ նախորդ
 գիշերուան կրպակներու մնացորդը: Ե-
 րազները իրականութիւններ են, իրակա-
 նութեան ամենախորունկ իմաստով, իսկ
 ինչ որ կը հնարեմ՝ ճշմարտութիւն է, ո-
 րովհետեւ հնարումը, իր բնոյթով իսկ,
 չի կրնար սուս ըլլալ: Այն գրողները, ո-
 րոնք կը գործեն բան մը փաստել, ինծի
 համար հետաքրքրական չեն, որովհետեւ
 փաստելու բան չկայ, իսկ երեւակայութեւ՝
 ամէն ինչ: Այնպէս որ՝ թոյլ կու տամ, որ
 բարերն ու պատկերները ինձմէ դուրս
 դան: Այս ձևով կրնանք փաստել բան մը,
 որ հոլովոյթի մէջ է: Ինչ կը վերաբրի
 ձեռագիրը շարտուղարուհին գրել տա-
 լուս՝ ջրանհինգ ստորի ձեռքով գրած եմ,
 սակայն հիմա չեմ կրնար, որովհետեւ
 ձեռքերս կը դողան եւ շատ ջղային եմ:
 Այնքան ջղային, որ տիպարներս անմի-
 ջապէս կը սպառնան: Թուելով ու արձա-
 նագրել տալով՝ անոնց առիթ կու տամ,
 որ ազրին ու հասակ առնեն:

ՀԱՐՑ — Աւելի ուշ կը սրբագրե՞ք
 ձեր շարտուղարուհին արձանագրածը:

ԻՌՆԵՍՏՓՕ — Շատ թիչ: Սակայն վե-

րագառնալով նոր թատերախաղիս, փոր-
 ձած եմ փոխել նախորդ թատերախաղե-
 րուս մէջ գործածուած աններդասանկ լե-
 պուն, առաւելաբար գործածելով կրազա-
 յին լեզու մը: Կր կարծեմ, որ թիչ թէ շատ
 յաջողած եմ:

ՀԱՐՑ — Նախընտրութիւն մը ունի՞ք
 ձեր գործերում մէջ:

ԻՌՆԵՍՏՓՕ — Մինչեւ վերջերս՝ նախ-
 ընտրութիւնս կ'երթար «Աքոններ» թա-
 տերախաղին, որովհետեւ այնտեղ՝ ծերու-
 նին իր մանկութեան մէկ տեսարանը կը
 յիշէ, սակայն շատ ազատ կերպով, ինչ-
 պէս մարդ մտի լոյսը: Եւ կը յիշէ պար-
 տէզ մը, որուն դուռը փակ է: Ինծի հա-
 մար այդ գրախան է, կորսուած դրախ-
 աը: Այս տեսարանը աւելի կարեւոր է ին-
 ծի համար, քան թատերախաղիս աւար-
 տը, որ զգայացուց է առաւելաբար:

ՀԱՐՑ — Խոսեցանք ձեր գործին քնա-
 զանցական ու ծիսական երեսներում մե-
 սին, սակայն այնտեղ ծիսազարտ տարր
 մը կայ ճակ, որ մեծապէս նպաստած է
 ձեր ժողովրդականութեան:

ԻՌՆԵՍՏՓՕ — Ժորժ Տիւհաթէլ կ'ըսէր՝
 «Երգիծանքը յաւանտարութեան դարպա-
 տում է»: Այնպէս որ՝ երգիծանքը շատ
 կարեւոր է: Նոյն առան կը հասկնամ այն
 մարդիկը, որ այլեւս չեն կրնար խնդալ,
 եւ ինչպէ՞ս կարելի է խնդալ այն բոլոր
 նախնիներէն հաջ, որոնք տեղի կ'ունե-
 նան Միջին Արեւելքի, Ափրիկէի, Հարա-
 սային Ամերիկայի եւ թիչ մը ամէն տեղ:
 Շատ թիչ բան կայ, որ սերտութիւն կը
 պատճառէ:

ՀԱՐՑ — Ապագային ի՞նչ ալ պատահի,
 մեր ժամանակներու գրականութեան
 պատմութեան մէջ ձեր տեղը ապահով-
 ւած է: Ի՞նչ է ձեր անձնական արժեքաւոր-
 մը ձեր վատտակին:

ԻՌՆԵՍՏՓՕ — Քեզի պատմեմ երազ
 մը, զոր վերջերս տեսայ: Պուքրէնի մէջ,
 երբ փոքր տղայ էի, իրիկուները հայրս
 սենեակս կու դար, ստուգելու համար,
 որ պարտականութիւններս կատարած
 եմ: Դարակներս կը բանար եւ այնտեղ
 բանաստեղծութիւններու հաստատմանը

զատ բան չէր տեսներ: Եւ շատ կը զայրու-
նար ու կ'ըսէր, որ ծոյլ եմ ու անպէտք:
Տեսած երազիս մէջ, ան սենեակս կու-
զայ եւ կ'ըսէ՝ Քիչ լսեմ, որ որոշ բաներ
իրազործած ես կենանքի մէջ, զիրքեր դը-
րած ես: Ծոյց տուր ինչ որ ըրած եմ:
Կը բանամ դարակներս եւ հոն միայն ըս-
տորազբուած թուղթեր, փոշի ու մոխիր
կը գտնեմ: Հայրս կը զայրանայ եւ ես կը
փորձեմ զինք հանդարտեցնել՝ ըսելով.
«Ճիշդ ես, հայրիկ, ոչինչ ըրած եմ, ու-
չիմնջ»:

ՀԱՐՑ.— Սակայն կը շարունակէ գը-
րել:

ԻՈՆԵՍՏՐՕ.— Որովհետեւ ուրիշ բան
չեմ կրնար ընել: Միշտ ալ զըջացած եմ՝
միջին զլուխս գրականութեան մէջ թաղ-
ւած ըլլալուս համար: Պիտի նախընտրէի
վանական մը եղած ըլլալ, սակայն, ինչ-
պէս ըսի, կը ասորուրէի համբաւի եւ
աշխարհէն անջատուելու միջեւ: Հիմնա-
կան հարցը այն է, որ եթէ Աստուած դո-
յութիւն ունի, ի՞նչ է իմաստը գրակա-
նութեան: Եւ եթէ Ան դոյութիւն չունի,
ի՞նչ է իմաստը գրականութեան: Երկու
պարագաներուն ալ, գրականութիւնը,
այսինքն՝ այն միակ մարդը, ուր յաջողած
եմ, արժեքը կուտայ է:

ՀԱՐՑ.— Քրակամութիւնը որքա՞ն ար-
դարացում կրնա՞յ ունենալ:

ԻՈՆԵՍՏՐՕ.— Այո, կրնայ մարդիկ
դուրսնայնել: Սակայն այդ կարեւոր չէ:

Բայց եւ այնպէս՝ կարելոր բան է մար-
դիկ ծանօթացնել ասարբեր աշխարհի մը,
հանդիպել գոյութեան հրաշքին: Անի-
մաստ բան է, երբ կը գրեմ. «Շոգեկաւորը
կույտն կը հասնի», սակայն յոյն աստն
զբայացունց, որովհետեւ ասեղծուած է:
Քրականութիւնը կրնայ նաեւ օգտակար
ըլլալ մարդէ կակին: Թարգմանիչներէս եր-
կուքը՝ ռումանացի մը եւ գերմանացի մը,
յառաջացած քաղցկեղէ կը տոտապէին,
երբ կը գրէի «Իտալո տարեք թագաւորը»:
Ինծի ըսին, որ գիտէին, թէ պիտի մեռնին
եւ թատերախաղ օգտակար եղած է ի-
րենց: Սակայն, աւա՞ղ, օգտակար չի կրը-
նար ըլլալ ինծի, որովհետեւ չեմ հաշտը-
ւած մահուան դաղափարին եւ մարդ տ-
րարածի մահահանցութեան հետ: Ինչ-
պէս կը տեսնեմ, թիչ մը ինքզինքիս կը հա-
կասեմ, ըսելով, որ գրականութիւնը որոշ
իմաստ կրնայ ունենալ: Անոնք որ չեն
կարողար՝ անզգայ են, Աւելի լաւ է գրել,
բան պատերազմիլ, այսպէս չէ՞:

ՀԱՐՑ.— Գուցէ, այսպէսով, ձեզի հա-
մար գրելը ձեր հիմնական անձկութեան՝
մտեւում անձկութեամ յիւսնամուրիւնը
կ'ըլլայ: Եւ կամ՝ մտեւում հետ ապրելու
հղաճակ մը:

ԻՈՆԵՍՏՐՕ.— Կրնայ ըլլալ: Սակայն
գործս, հիմնականօրէն, մահուան հետ
զրոյց մըն է: Մահուան ուղղուած հար-
ցում մը՝ «Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ»: Այնպէս որ՝
միայն մահը կրնայ լռեցնել զես, միայն
մահը կրնայ շրթներս փակել:

Հարցազրոյցը հայացուց՝
ՅԱՐՈՒԹԻՆ ՊԷՐՊԷՐ ԵՆՅԵ

Օ Տ Ա Ֆ Ի Լ Ի Պ

ԱՆԸՆԴՀԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ԽՈՂԸՆԳՈՏՆԵՐՈՎ

(ԶԵՄՈՍԼՈՎԱԿԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՆ ԱՅՍՕՐ

— ՄԻ ՀՈԳԵՑՆՅՈՒՄ ԵՒ ՆՐԱ ՅԱՂԹԱՀԱՐՈՒՄԸ)

ՊՐԱԿԱՏԻ ԳՐԱԿԱՆ ԿԻՍԱԸՆԻՅԱՍԱԿԸ

Ձեխական գրականութեան հիմնական հոսանքն ընթանում է, այն էլ տասը տարուց ի վեր, Պրադայի գրական կիսարձագատակում: «Կիսաընդյա- սակ» հասկացութիւնը մենք զտրծածում ենք հետեւեալը պարզ դարձնելու համար: 1972ին, երբ Նուզվիկ Վացուլիկը աւելի քան 200 հեղինակներէ հա- մար հրատարակուելու հարաւորութիւն էր սրտնում, որոնք պատճուել էին գրելու եւ հրատարակուելու արդէլով, նա դրանք դուռ չեխոսելուական մի օրէնքի մէջ, ո՛ր յն՝ որ արուեստի երկի իւրաքանչիւր բնագիր կարող է հեղե- նակի կողմից 30 անգամ ընդօրինակուել, առանց որ նա խախտելու լինի սպա- դրութեան ու ժամուրտ օրէնքը: Վացուլիկը հիմնեց «Էդիտից պեայիցէ» («Փա- կանքի տակ») անունով հրատարակչութիւնը եւ սկսեց նպովում ու արգել- ւած հեղինակների անտիպ ձեռագրերը գրամէքենայով 30 օրինակով արտա- տպել տալ: Այդ իւրախատուկ հրատարակչութեան կողմից հրատարակուած աճէն մի գիրք առաջին էջի վրայ կրում է այդ ընթացքում նշանաւոր դարձած հետեւեալ նախադասութիւնը. «Ճեռագիրը հրատարակուել է 30 օրինակով: սա հեղինակի սեփականութիւնն է եւ իրաւունք չկայ այսուհետեւ արտագրել կամ քաղմագմել»: Հրատարակչին այս նախադասութեամբ պարզ նշում է այն իրողութիւնը, որ ինքը ապօրինի հրատարակչութիւն չի տարածում: Բայց եթէ մի ընթերցող այդ իւրախատուկ կիսարձագատակում հրատարակուած գիրքը արտագրում է իր կողմից, դա այլեւս «հրատարակչին» կամ հեղինակի զօրծը չէ, այլ՝ միայն ու միայն եռանդուն արտադրողի համարձակութեան հարց:

Համարում է, որ «Փականքի տակ» հրատարակչութեան գրքերը հասել են 2000ից 3000 օրինակի հրատարակչութեան: Մինչև 1981ի վերջը այդ հրա-
 digitised by A.R.A.R.®

տարակուսութեամբ լոյս են տեսել արդէ արդեւիտալ Հեղինակներէ աւելի քան 220 նոր բնագրեր, ուրեմն՝ աւելի շատ նոր հրատարակումներ, քան պետութեան ու կուսակցութեան կողմից վերահսկուող բոլոր գեղարուեստական հրատարակութիւններն են արտադրել այդ նոյն ժամանակաշրջանում՝ Ձեխտարկութեամբ։ Արեւմուտքում յայտնի չեխտարկութեան բոլոր Հեղինակները իրենց երկերը 1972ից ի վեր հրատարակել են բացառապէս Վաղուիթիի հրատարակչութեան միջոցով։ Կիսաընդհատակէ հրատարակչական գործունէութեանը զուգընթաց, անցեալ տարւոյ Ձեխտարկութեամբ ծաւալուել է մի զգուշացեալ մշակութիւն, եւ այն — շնայած բոլոր վտանգներին, որոնք սպասուած են ջղայնացած կուսակցութեան եւ միշտ արթուն ոտիկանութեան կողմից — դիմել է նախածնութիւններէ ու չապէս ապրել եւ իթանել ազատ հոգեւոր կեանքը երկրում։ Թատրոն-փառատոներ են ներկայացուել երկրի մտադրեւորում, կազմակերպուել վերացական նկարչութեան մասնաւոր ցուցանոցներ, բարձրագոյն ուսումնական հաստատութիւններէ արտաքուստ դասախօսներն ու դիտնականները հիմնել են մասնաւոր միեւրոսական շրջանակներ, որոնք թրջ դէպքերում զգուշացեալ համայնարաններին են միանուել։ Պրազայում հոգեւոր ընդդիմադրութիւնը Հեղինակութեան է վաստակել ոչ թէ այն իրողութեան հիման վրայ, որ նա հակադրուել է մի զազափարախօսութեան իշխու. ընդհանուր յաւանութեանը եւ ամբողջատիրական վարչակարգին, այլ որովհետեւ ազատ դաշտ է օտեղծել արդեւում զբաղանդութեան, արուեստի եւ գիտութեան առջեւ, որտեղ այլ ընտանքներ ու ըմբռնումներ են մշակուել, որոնք խիստ կարեւոր են հազարամեայ աւանդութիւնները, որոնց ենթարկուել են տասը տարուց ի վեր Հեղինակներն ու հրատարակչները, որքան որ նրանց ներքին բախումները, որոնք յաւանակական էին սկզբնական տարիներին՝ ամէնից ատալ ինքնամփոփ զոյութեան եւ անել մեկուսացման Հետեւեղով։ 1968ի Օգոստոսի 21ի հոգեցնցումը խորն էր տեղաւորուած բոլորի սկզբներում ու զլնում։ Եւսի՝ կուսակցութեանը ներքինում գրականագէտները, այսպէ՛ բարենորոգչական մարքսիստները, բոլորն էլ յուսահատուած՝ նոր արժէքներ էին որոնում, ամուր գետին։ Իրենց սեփական կուսակցութեան դէմ ուղղուած ընդդիմադրութեան մէջ, որն իրենց մերժել էր, նրանք իրենց վատ էին զգում։ Պրազայում յոյս սեղէին, որ նոր, 1968ից յետոյ Մոսկուայից պարտադրուած վարչակարգը կը յարի «հունդարական սուղուն», որ դեռ կարող է մի «վայելուչ» փոխդիմում ձեռք բերուել կուսակցութեան ու պետական շեկավարութեան հետ։ Այս ինքնախաբէական յոյսերը ի գետեւ ելան 1972ի ձերբակալութիւնների ալիքից յետոյ։ Այժմ կուսութիւնը պարզ էր։ Կուսակցութիւնը վճռել էր ազատ մտքի ամէն մի գրուելու հետ հաշիւ տեսնել, այն էլ՝ անողոքարար եւ անսպասելի ժամանակ։ Կոմունիստական զազափարախօսները, բնականաբար, չէին կարող ըմբռնել ընդհատակի ու զուգահեռ գրականութեան իսկական խնդիրը։ 1968ին իրենց պատճառած մշակութային ազէտի չափը մինչեւ հիմա էլ չի գիտակցուել նրանց կողմից։ Առաջուայ նման նրանց մտքի վրայ իշխում է վախը ազատ խօսքից։ Մարտուալ Գերնիցան իր «Արուեստը արդի գազափարախօսական պայմարի մէջ» յօդուածում այսպէս է գրում.

«Հակահոմոսեքսի ուղղամտութեան գաղտնիքները զատողութիւններ մէջ արուեստը էական, նոյնիսկ վճռական դեր է խաղում։ Միանգամայն բացայտորէն յոյս է զրուում, թէ արուեստի մէջ է, որ հնարաւոր կը լինի անհակելի ներթափան-

ցումներ կատարել սոցիալիստական երկրներ եւ որ իրենց այդ միջոցով կը յանդուրի խորտակել մեր գաղափարախօսութիւնը» («ԻՌԻՊԷՖ ՊՐԱԻՍ», 29. 10. 1977 թ.) :

ԱՆՅԱԼԸ ՅԱՂԹԱՀԱՐԵԼՈՒ ՁԵՆԱԿԱՆ ԵՂԱՆԿԸ

Կիսանոյսատակի գրականութեան դերը, սակայն, գաղափարախօսութիւն խորտակելը չէր, քանի որ դրա համար նա ո՛չ ուժ ունէր եւ ո՛չ էլ հետադարձութիւն, այլ՝ դա շեխական անցեալը յաղթահարելու մի բողոքովին յատուկ եղանակ էր, 1963-ից առաջ ընկած ժամանակաշրջանի հաշուեյարգար : 1975ին՝ Պրազայում շարադրուեցին վէպեր, որոնց մէջ անուանի, նախկինում սոցիալիստարար արտադրուած հեղինակներն իրենց առջեւ այսպիսի տանջալի հարց էին դնում, թէ աւելի ոտաջ մենք ինչո՞ւ չկարողացանք ճանաչել կուսակցութեան ու գաղափարախօսութեան ամբողջատիրական յառանհոսութիւնները : Ինչո՞ւ մենք վրիպեցինք եւ ծառայեցինք մի վարչակարգի, որն ունքան արագօրէն պրոլետարիատի գիկտատուրայից կուսակցական ապարատի դիկտատուրայի փոխակերպուեց :

Գրական ընդլատակում չխական հոտարակուկան-քաղաքական վէպի այդ գորգացման փուլի համար բնորոշ են մէկ հեղինակի՝ Էւա Կանտուրկովայի երկու գրքերը : Նա թերեւ փորձել է իր «Սու տաղը» վէպում իր իսկ սեփական անցեալը յաղթահարել : Բովանդակութիւնը համառոտաբար այս է. — պրազացի լրագրող Իրժի Դոնասի կեանքի ուղին ուղղակի բարդ է եղել : Վանքում դաստիարակուած՝ նա շուտով փոխում է ճակատը ու դառնում համոզուած կոմունիստ : Այն յուսախարութիւններէյ յետոյ, որոնք Իրժի Դոնասը, իրրեւ ճաղնի կոմունիստ եւ իրրեւ հրեք կանանց դժբախտ ամուսին, ստիպուած է եղել ապրել, նա փորձում է մահուան անկողնում վերանսնանաուութեան դիմել, իր բազմակողմանի վրիպումների պատճառներն ու արտաքանտութիւնը որոնելու համար :

Դոնասը, 1950ական թուերի Պրազայի առաջատար լրագրողը, չի կարող մի այնպիսի պատրանքից յետ կանգնել, որը յատկանշական է ոչ միայն այդ վիպական հերոսի համար : Այնքան ժամանակ, որ նա դիխուրը խմբուղի էր եւ կուսակցական երեւելիների շարքում, աշխարհը նրա համար կարգին էր : Այո՛, Իրժի Դոնասը նոյնիսկ ձեռքերը մաքուր է պահում . այն ժամանակ, երբ Պրազայում քաղաքական դատաւարութիւններ էին ընթանում, նա չի յանձնում յարձակողական էժանդիե քարոզական աղմուկին, այլ՝ իր ընկերների դէմ կայացուած մահազրկումները բացատրում է ճշգրտական տեսակետից եւ այն հիմնաւորում տեսականօրէն, յիստ վճռականութեան յաղափրական անհրաժեշտութեան» երդումով : Մեծագոյն անարդարութիւնը եւ կուսակցութեան մեծագոյն յանցանքը, ըստ Իրժի Դոնասի ընկալման, ըսկըում է այն պահից, երբ նա իրենից անշատոււմ է : Այդ պահից ի վեր նա իրեն պարտաւորում է զոում պայքարել մարդու եւ քաղաքացու իրաւունքների համար : Անիրաւութիւնը, որը նրան տանջում է այնքան ցաւազինօրէն, էւա Կանտուրկովան յանգեցնում է մի քանի հերետիկոսական նախադասութիւնների, որոնք աշխուժացնում են նրա էջեր բռնող փելլոսփայական դասողութիւնները . «Ձեխը կարող է ճիգիտաների խանդավառ ուզանից դաւնալ, բայց մինչեւ Իգնատիուս Լայուա նա երբեք չի հասնի», «Միակ բնագաւառը, որտեղ չիխերը մեծ են, մարտիրոսութիւնն է» :

Ամբողջ վէպը մի ճի է : Յաւօք, այդ ճի էր նաեւ Պրազայի հողեւոր ընդդիմադրութեան շրջանակներում կա՛մ մնում է անլսելի, կամ էլ երիտա-

աարք սերունդների կողմից արձանագրում է իրբեւ մի ծիծաղելի օգնութեան կանչ: Ա՛նք այն սխալները, որոնք զործել ենք յեղափոխութեան սկզբնական տարիներին, եղել են մեծ, Հրաշալի եւ պատուարեր, մե՛նք ենք եղել ազնիւ կոմունիստներ, այլ ոչ թէ նրանք, ովքեր մեզ հետացրել են կուսակցութեան շրջից, — գրում է Կանտուրիովան:

Իսայց այսօրուայ երիտասարդութիւնը մտաւոր կիսաընդատակում չի ուզում դա հասկանալ: 500 էջերի վրայ հեղինակը յուսահատօրէն մարտնչում է իր տարակոյնների ու անորոշութիւնների դէմ: Ամուր կառչած մի որոշ պատրանքի, որին Պրազայում այլեւս գրեթէ ոչ ոք չի համարձակում հաստատել, նա կանգնած է միայնակ ու լքուած՝ չազնիւ կոմունիստի» իր դիրքում: Կանտուրիովան վերջապէս իր հերոսի հետ այլ բան չի կարող անել, քան նրան տանջալի մահով մեռցնել, քանզի Իրժի Դոնատը եւս ի վիճակի եղաւ միայն, ժամանակի ընթացքում եւ տարակուսանքից շարժարուելով, վատթարագոյն հնարաւորութիւնը խոստովանել՝ իր իսկ մարդկային ու մըտաւոր վրիպումների հիմնաւոր հարցեառութիւնը:

էւս Կանտուրիովայի երկրորդ վէպը, որն, ի հարկէ, նմանապէս լոյս է տեսել կիսաընդատակի հրատարակչութեան միջոցով, կոչւում է «Աշտարակի տէրը»: Թուում է, թէ էւս Կանտուրիովան իր այդ զրբում վերջապէս յաղթահարել է իր տարակոյնները եւ կատարել մի ոճականօրէն վայելչուշ, բայց մարդկային ու մտաւոր առումով անհասկանալի շեղում: Երբեմնի կոմունիստուհին եւ հետագայի քորենորոգչական-մարքսիստուհին յանկարծ յայտնաբերում է Տէր Աստուծո՛ւ՝ իրբեւ իր միակ փրկութեան ու ապաստանի Թէւե դոս սեփական անձի անձեռնմխելիութիւնը Արեւմուտքի քրիստոնէական արժէքներին յենելու մի փորձ է, միտմամանակ նաեւ անյաշող վէպ է, որը, ցաւօք, զբաղանօրէն դատած, ձախողման էր դատասպարտուած: Տիրոջ զթութիւնը թիւե անտահման է, բայց չի տարածում զբաղանութեան եւ գրական քննադատութեան վրայ:

Այն բանովէ՛նը, որը յարուցեց էւս Կանտուրիովայի «Աշտարակի տէրը» հողերը ընդունադրութեան մէջ, ամէն ինչ էր, բայց ոչ զթատառ: Երբտասարդները, որոնք միայն ընդլատակի հրատարակութիւնների միջոցով կարող են գրականութիւն մտնել, անհամբեր եղան եւ այլեւս ոչինչ չեն ուղղում լսել նախկին կոմունիստների անցեալը յաղթահարելու մասին: Նրանց համար, որ անմեղ են եղել, իրենց աւաղ զբաղիցների վրիպումը աններելի էր, եւ նրանք կուշտ են անընդհատ յատկապէս բոհեմական տրատեմբերի եւայլնի մասին կարգալուց, թէ՛ «Նայեցէ՛ք, թէ որքա՛ն անարդար են վարանք մեզ հետ, տեսէ՛ք, թէ որքա՛ն եմք տառապելի մեմք»: Երբտասարդները պահանջում էին, որ վերջ տրուի բոհեմիական բազմաթիւ հոգեցնցումների նկարագրութիւններին, եւ կոչ էին անում՝ ոսեղծել մի առաքկայական քննադատութիւն ու մի գրականութիւն, որի մէջ խորհրդային ոչ մի հրատայային շարատին չզորդայ Պրազայի փողոցներում եւ ոչ մի ծիծաղելի կուսակցական պաշտօնեայ հանգէս չզայ:

Այդ կապակցութեամբ անսլառ խօսքը գրեց Իրժի Դոնատը — մի լրագրող, որը 1981ի Ապրիլից մինչեւ 1982ի Մայիսը բանտարկուած էր — ընդլատակեայ «Սպիկտրում» («Լուստպատկեր») հանդէսում. «200 տարուց ի վեր մեմք փարձում եմք մի պատասխան գտնել հետեւեալ հարցերին. ի՞նչ եմք մեմք, ի՞նչ իմաստ ունի մեր պատմութիւնը, ի՞նչ բովանդակութիւն է քա՛հցնում իր մէջ այսպէս կոչուած յիշակամ հարցը: Մեմք մշտապէս սպասումով եմք հայում հզոր դաշնակիցներին ու հովանաւորներին եւ շատ յառաջ պատրաստ եմք մեր սեփական պահպանութիւնն ու մեր սեփական ձայնագրութիւնը մերի՛ այն արտաքին ճնշումը պատճառ քանելով, որին եմք պայ եմք:

Ընդամենը մենք մտածում ենք այն իրողությունը, որ այդ ամենը առաջին հեշտ-
 քիմ մեր սեփական անհատատությունն արտայայտությունն էր ու մնում է
 այդպիսին: Գաղնակիցներ, աւելի միշտ՝ հովանաւորներ որոնելիս մենք հրքեք
 ընդունակ ու պատրաստ չենք եղել առարկայօրէն նանչնալու եւ վերաւերելու
 մեր սեփական ուժերն ու տահմանները: Մենք նաեւ երբեք պատրաստ չենք
 եղել յարգելու մեր եւ եւրոպական ընդհանրութեան կարիքները: Այդ ամենը
 մենք միշտ փոխարինում ենք բանաստեղծական գազափարայտութեան մի
 իրադատուկ տեսակով: Ձգացական համապատմականութիւնը, դիւային
 համագերմանականութիւնը, ակնածանքը արեւմտեան զեմոկրատիաների առ-
 չեւ, պրոլետարական ինտերմացիոնալիզմը, յաւիտեական սէրը հորձորային
 Միութեան նկատմամբ, — սրանք մեզ մօտ երբեք չեն եղել իրական քաղաքա-
 կան ճշագրեր, այլ՝ սակ փոխարեութիւններ, առարկայական թովանդակու-
 ռիւնից շատ հեռու: Մենք չենք կարող մեզմից փախչել կամ մեր պատմու-
 քիւնից դուրս գալ: Չեխական մշակոյթը, յայտնի բան է, բացայայտում է
 պաշտօնական հաստատութիւններից դուրս եւ նա պատրաստ չէ ուղեկցող սցոյ
 1 այլերգ ճուազել յատուկ չեխական ընկճաւածութիւնների համար, որոնք
 մենք կարող ենք այնքան վարպետօրէն առաջ քաշել: Մենք այլեւս չենք տըր-
 տընցում մեր ճակատագրից, այլ որոնում ենք արժէքներ, որոնք ոչ մի մա-
 կաւազիր չի կարող ջնջել: Մեզ համար պարզ է, որ աշխարհը միայն մըա՛ն է
 զմահատում ու սրայտղմում, ով որ իրեն որեւէ բան է տալիս եւ առանց որի
 հոգեւոր գործունէութեան ինքը չի կարող քաւարարուել կամ աւելի ազգատ
 կը լինէր»:

*Իրժի Դիւսարիբի խօսքերը մտայնութիւնը փոխելու կոչ են անում՝
 չեխական զուգահեռ գրականութեան մէջ: Դրանից բացի, նա անողջաբար
 հաշիւ է փակում մի որոշ մարտիրոսական մտայնութեան հետ, որով մի քա-
 նի հեղինակներ գրականութեան ասպարէզում ուզում էին իրենց աւելի հե-
 տաբերական դարձնել: Դիւսարիբը, եւ նրա հետ շատ ուրիշները, հասկացաւ
 նաեւ, որ թէեւ մաքրագաման ու անցեալը յաղթահարելու փուլը անպայման
 անհրաժեշտ էր, այդուհանդերձ, 1968ի ու ստալինեան ժամանակաշրջանի ա-
 տերիչ հետեւանքների շուրջն անընդհատ պտըտուելը խոչընդոտ է հանդիսա-
 նում չեխական գրականութեան հետագայ զարգացման ճանապարհին:*

ՄՏԱՅՆՈՒԹԵԱՆ ՇՐՋԱՆԱՐՁԸ

1980ի Մենդեան տոնից քիչ առաջ Պրազայի ընդլատակային «Փականգի
 տակ» հրատարակութիւնը հրատարակեց իր 200րդ հատորը: Դա չէիս գրող-
 ների մի բառարան էր, Իրժի Բրաբեցի, Իրժի Գրուշայի, Պետր Կարելի եւ
 Ման Լոպատկայի երկը: 800 էջերի վրայ ընդլատակեայ դիտնականները արժ-
 նաջան աշխատանքով տեղեկութիւններ են հաւաքել աւելի քան 450 հեղինակ-
 ների մասին, որոնց գրքերը անցած 35 տարիներէ բազմաթիւ մաքրագործա-
 կան ալիքների զուհ են դարձել: Այդ բառարանի հրատարակումով, մի երկի,
 որն իր նմանը չունի սոցիալիստական ճնշման տակ գտնուող գրականութիւն-
 ներում, իրականացաւ մի մշակութային դործ, որը զաւլիք սերունդները միայն
 կարող են ճշգրտէն զնահատել: Բացի այդ, սուսալ հրատարակութիւնը վերը-
 նականապէս սկիզբ դրեց արդէն վաղուց հասունցած մտայնութեան շրջադար-
 ձին՝ ընդլատակեայ գրականութեան մէջ:

Այդ երկը միանգամից հնարաւոր դարձրեց լայն հայեացքը չեխական
 գրականութեան զարգացման վերաբերեալ, այլեւս ճեղք չկայ մտարանդի
 դարձած ու տանը մնացած հեղինակներէ միջեւ, վերատին կայ միայն մէկ

չեխական գրականութիւն: 1972ից մինչև մօտ 1978ը ձգտող անցնալը յաղթահարելու փուլը, որը շատերն Արեւմտաքոմ գերագնահատեցին եւ որը Պրազայի որոշ հեղինակներ, դարձեալ նոյն պատճառով, ուզում էին ըստ հընարաւորին մշտապէս շարունակել, դրանով վերջնականապէս փակուեց:

Աննկատ ու նաեւ, արեւմտեան տեսակէտից, Պրազայի «նախադարձանային, դարձանային եւ յետ-դարձանային հեղինակներին» յայտնի անունները ստուգելի տակ մնալով, ընդլայտելի հրատարակութեամբ գրական տպագրեց են մտնում երիտասարդ ու նաև տարեց նոր հեղինակներ եւ հրատեւա տալիս, թէ՛ նիւթով եւ թէ՛ իրենց գրական-գեղարդական պահանջով, անցնալը յաղթահարելու տարիներ աեւած կաղապարներին: Եան Տրեֆուչկան իր «Սիրահարուած ծագրածուցով պատկանում է «ձոր ալիքին», ինչպէս որ Լումիը Զիվրինին իր «Սեր ծառի յիշողութիւնը» բանաստեղծութիւնները գրքով կամ Լենկա Պրոխազիովան իր «Վարդապարտի տիկինը» վէպով ու բազմաթիւ պատճառաւորով: Սակայն մտայնութեան շրջադարձը համոզել արտայայտութիւն զտու Լուդովիկ Վացուլիկի «Տերեկային երգեր» վէպում:

Մտաւարկապէս երեք տարի առաջ, երբ Լուդովիկ Վացուլիկի «Տերեկային երգեր» շրջանառութեան մէջ մտաւ Պրազայի գրական ընդլայտումը, Պրազայից վրդովմունքի տուր Գիլ լուեց, իսկ դրանից անմիջապէս յետոյ՝ մի հիմնեղութիւն Վացուլիկի արեւմտեան համար, որով նա իր Օրագրում, որն ընդգրկում է 1979 թուականն ու 1980ի սկիզբը, հաշիւ է մաքրում Պրազայի հոգեւոր ընդդիմադրութեան մէջ տիրող լղամիկ մթնոլորտի հետ: Վացուլիկի ձեռագրի Պրազայում յարուցած վրդովմունքն ու խանդավառութիւնը, նրա արդիւթի առջև կանգ շաննող բացայայտութիւնը՝ նախ մի պատքաւորին, որի վրայով Պրազայի մտաւարկաններից ոչ ոք, որոնց համար ամէնից առաջ սահմանուած էր զիրքը, չէր կարող նայել զպատուին ու ստանաւորութիւն: Այն իրողութիւնը, որ Վացուլիկի «Տերեկային երգեր» շրջանը չի չեղանկար չեղանկար շաննալի իրողութիւններից մէկն է, սմանց համար պարզ դարձաւ շատ աւելի ուշ:

Այդ գրքի յարուցած վրդովմունքի ու միտմանակ խանդավառութեան պատճառները հէյտ է հասկանալ: Արթուն երազող Վացուլիկը փորձում է, զազափարախտութեամբ ու ալլախահական-չփոթութեամբ աղաւաղում մի աշխարհում, մաքուր պահել իր ինչպէս մորաւիական հոգին: Նա գրում է մի օրագիր, որի մէջ իր մտերիմ մտածումներն է մերկացնում՝ բանաստեղծական վայելուչ գրական ցուցադրումով: Նա՝ հոգեւոր ընդդիմադրութեան առաջ աստուածը, իր ցերեկային երգերում միտմանակ խորատակում է իր իսկ սեփական պատկերը: Ոմն մէկը զազափարաք երեւի հրճում էր Վացուլիկի այն սողերը կարգալիս, թէ՛ ինչպէս իւրաքանչիւր տիկին անպայման իր համակրանքն էր ըստում նրա հանդէպ: Բայց երբ այդ մեծաշուք գիշերաշրջիկը իր օրագրում մտաւոր ընդլայտալի իր բարեկամների հետ ունեցած զրոյցները եւս ներկայացնում է գրեթէ արձանագրային ճշդութեամբ, շատերն իրենց, այն էլ իրաւացիօրէն, ո՛չ միայն տուժած են զգում, այլև՝ վիրաւորում: Լուդովիկ Վացուլիկը ուզում է իրեն իր ցերեկային երգերում իրրել ճշմարտութեան ու ազնուութեան մոլեռանդ տեսնել, նա ուզում է իրեն ու իր բարեկամներին տարիներ շարունակ ամէն օր վնասող անմարդկայնութեան ու կոպտութեան դէմ մերկ կրծքով սուրալ: Աւշազրաւ է, որ այն, ինչ որ մէկ ուրիշ հեղինակի մօտ անմիջապէս կարող է թուալ կեղծուած կամ կեղծ ինքնաներկայացում, Վացուլիկի մօտ հնչում է, ինչպէս որ առհասարակ նրա արած ամէն գործի մէջ, իրրել ազնուութեան մի դժուար բնութագրելի, բայց շփոթեցնող բարձրագոյն սկզբունք: Մի սարսափեցնող ուժգնութեամբ Վացուլիկը շարունակ է իւրաքանչիւր խանդալից ալլախահական կեղեւ, որի յե-

տեսում էր այնքան շատ բարեկամներ ուղում են պաշտպանուել շար ու վասն-
դաւոր չափով զազդափարախոսականացուած միջավայրից կամ էլ իրենց նոյն-
խակ լաւ են զգում :

Վացուիկէ գնդակալին երազներէց յետոյ Գրազայում ոչ ոք չի կա-
րող այլեւս հրամցնել արաբականների համար բացառապէս ճառագայթող մի
հմայք : Նրանք բոլորն էլ յանկարծ վերստին մարդիկ են դարձել, այլ ոչ թէ
յուզումով ու մարտիրոսականութեամբ լիցքաւորուած հակներ, որոնք հան-
րանանալ ճշմարտութիւններ աւազումներ տալու մէջ են տեսնում իրենց
միակ խնդիրը : Այո՛, այստեղ ծառանում է մի արաստովոր երազող, նա այլ-
եւս չի եւզում փրկուել կամ ազատուել որեւէ մէկի կողմից, այլ փորձում է
զա տանել սեփական ուժերով : Նա ուղում է տնպայման մի տակ լաւ աշխարհ
երազել, որտեղ այլեւս թահմիայում հարելբամեակներէց ի վեր արմատա-
ցած յարմարուողականութեան պողպատեայ անիւնների ասակ չեն ընկնում
մշտապէս, կամ էլ՝ զազդափարախոսական հեղձուցիչ մթնոլորտում սատկելու
դատապարտում :

Չեխական ընդլատակեայ զրականութեան միջիւս հիմա մթազած հո-
րիզոնին վրայ եւ տեսնում եմ, ուրեմն, մի յուսալի փայլատակում : Բռնոյում
ազրող իմ բարեկամ՝ շեխական կիսաընդլատակի հեղինակ Նան Տրեֆուլիան
որոշ ժամանակ առաջ ինձ ուղարկեց այդ յոյսի մի նոր նշան՝ իր «Լէուանը եւ
Խաբուանը» նոր վէպը, որը, բնականաբար, դարձեալ գրածեքնայով է առպ-
ւած : Ուրախով էին նաեւ նրա նամակի մէ քանի տողերը, որոնք ուղում եմ
մէջբերել այստեղ .

«Եթէ այսօր Նան Սկացելը եւ Օլիւիի Միկուլաշեկը իրենց բանաս-
տեղծութիւնները, երկար տարիներից յետոյ, դարձեալ իրատուեմ աւննն պաշ-
տօնապէս կրատարակելու, ընդտին նրանք իրենց միջիւս հիմա ինքնակրա-
տարակչութեամբ այս տեսած բանաստեղծութիւններում ոչ մի միլիւնար չեն
շեղուել նրանց բնութից, այս դրանում : Իս յոյս եմ տեսնում : Եթէ հիմա Նան
Սկացելը նաեւ Գերմանիայի Դաշնակցային Հանրապետութեան մէջ է կրատա-
րակում, գրանում եւս մի հատատում եմ տեսնում, այ՛ն՝ — ներքին ինձ այս
խօսքի համար — որ գրականութեան ճշմարիտ արժէքները վերջապէս նաեւ
պարի պիտի բացեն իրենց կամար : Ինձ համար դա նշանակում է մնալ գրա-
կան պանսելի սպուտի վրայ, այլ ոչ թէ ընկնել կարճաշունջ, այսպէս առած
գրական սեմացիաների յետիւց : Անր վարչական վերաբերող արդէն գրե-
թէ աւրոզ չարիքը նկարագրուել է, անցած ու մերօրեայ դարի ամբողջ գրա-
կանութիւնը վերստին պատկերում է իշխանութեանցների կեղտն ու թշուառու-
րիւնը : Այժմ մարդ ուզում է, վերջապէս, մի սրի՛շ քան կարդալ :»

Իր նոր վէպում Տրեֆուլիան հաւատարիմ է մնում իրեն ու իր նիւթին :
Նա դարձեալ պատկերում է մի լքուած ու խաբուած մարդու : «Լէուանը եւ
Խաբուանը» վէպում Նան Տրեֆուլիան նկարագրում է մի հառարակ երիտա-
սարգ մարդու պայքարը (Հարաւային Մորաւիայից), որը մէկ իղձ ունի՝ քա-
հանայ դառնալ : Սակայն շար Մեֆիստոֆելը, մի անգամ նենդամիտ պատմու-
թեան կերպարանքով, որը 1939ից է վեր լկում է իր երկիրը, իսկ մէկ ուրիշ
անգամ մի համարի պիտի հազուադէպ՝ Ռուզոլֆ անունով, տակի ուժեղ է,
քան Հայնրիխն ու իր երազը : Խորտակուած ու ընկճուած Հայնրիխը մի կողմ
է դնում իր երազը, երբ ըմբռնում է թէ ինչու էր սիրելի սուրբ հիւան Յով-
սէֆը շուղեկցեց իր որդուն վերջին ճանապարհին : Այն խաչը, որը կրում էր
Յիսուան իր աւերին, դալիս էր Յովսէֆի արհեստանոցից : Գրական կիսա-
ընդլատակում Նան Տրեֆուլիան տալիս անգամ գրել է մի վէպ, որի մէջ նա
չի փորձում փառաբանել երբեմնի մարքոխոսական մեղանշանների արդարա-

ցումները, այլ մի դրական գուարճալի պատմութիւն է պատմում մի մարդու մասին, որը միշտ, Ստալինից առաջ ու նաև նրանից յետոյ, գրկուածներէ դառնէր պատկանում եւ այսօր էլ այլեւս չի կարող ապագայ ակնկալել:

«ՎԵՐՋԻՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՆՆԵՐԸ»

Պրագայի դրական կիսարնյատակում, այսպիսով, բոլոր սխալներէջ ու մոլորութիւններէջ յետոյ, սկսում է նկատուել մտայնութեան շրջադարձ, որը ո՛չ միայն նիւթով, այլև հողեպէտ անջատուում է 1968ի եւ հետագայի հողեցնցումից:

Այսօր 30 տարեկան հեղինակները, մարդիկ, որոնք ծնուել են ստալինեան ժամանակաշրջանի վերջում եւ 1968ին դեռ շատ փոքր էին, դրականութեան, ապարկչում իրեւ հակասոցիալիստական, հակապետական տարրերը որակուելու համար, մեծ մասամբ պատահութիւն չունեն պաշտօնապէս հրատարակուելու թէև թոյլտրուած կուսակցական գրականութիւնը սաղանդներէ՛ է կանչել ու կանչում: Նրանք դրան չեն կարող հասնել երկու պատճառով: Նախ՝ դրանք այնպիսի մարդիկ են, որոնք չեն բաժանում իրենց աւագ զբաղիցներէ իրենցիկ խանդավառութիւնը ամբողջատիրական սոցիալիզմի հանդէպ, քանզի նրանց համար խորհրդային կամ որեւէ այլ տիրող տեսակի սոցիալիզմ չի ապացուցել իր կենսունակութիւնը ու վաղուց է կորցրել այն: Եւ երկրորդ՝ երիտասարդութիւնն ընթանում է իր սեփական ուղիով, հետո մնալով պաշտօնապէս նախադժուած երթուղուց: Նրանց համար կոմունիստական կուսակցութիւնը ոչինչ չի նշանակում, կամ էլ այն մի խոշորագուս է, արհեստականորէն կառուցուած պատտար, որն ուզում է իրենց անջատել մտացելու շարժից: «Փառալիրարխոսութիւն» բառը նա իրեւ անարդար է հասկանում. նա հաւատացեալ է, բայց չգիտի, թէ արդեօք Աստուած կաթոլիկական, աւետարանական, հրէական, թէ որեւէ այլ եկեղեցի է դառնում: Այդ երիտասարդութիւնն ինքն իրեն շատ յաճախ անուանում է «Վերջին գրիտանեաներ»:

Եթէ մի արեւմտեան դիտող ընկնելու լինէր այդ արտասովոր կատարաբային հասարակութեան մէջ, նախ պէտք է որ սթափուէր չփութութիւնից՝ ապա երեւի ըմբռնէ կարողանալու համար, որ «Վերջին գրիտանեաները» իրայայտած քրիստոնեաների, ազատականների, սոցիալ-դեմոկրատների, բարենորոգչական մարքսիստների, նոր-արոցկիականների ու նոր-մոսկականների մի բազմութիւն են ներկայացնում իրենցից, այսինքն, բարեբախտ իմաստով՝ բոհեմիական իսկական տնիշխանականներ, որոնք, յամենայնդէպս, ի տարբերութիւն արեւմտեանների, մերժում են ամէն տեսակ բռնութիւն: Այս կուսակցութեամբ շատ անուններ կարելի է յիշատակել, բայց սահմանափակենք մէկով, ամէնից նշանակալիտով, որը պէտք է նշել, — Լենկա Պրոխազկովայով:

«Այն մարդուն, որն իր յուսանատուքեան խաւար հեղեղատներէ մէջ է այլթափում կամ նետուււ, այն մեծաւոր մամբարդիմ, որի մարմնից յոյսը պոկում, զարշառտ կեղտով լի դայի մէջ են ընկզմում եւ աղա յուսարակների վառ լոյսին տակ, մի կեղտոտ սաւանի նման, կախում չբացանելու, — նրան մի մարդու մնում են միայն իր ամենավերջին երկուն՝ վրէժի իրաւունքը եւ ամառը մահ ընտրելու իրաւունքը: Նթէ այդ մարդը կին է, նրան խաշուրդ կը տամ երկրարդ այլընտրամիջ ծանրութեքու անել, քանզի ճառագիւղը չի կարող եզրափակել: Այս՝ այսօր իրաւունք կայ կամաւոր մահից առաջ վայելուչ ձեւով վրէժ լուծել»:

Այս նախադասութիւններով է սկսուած Լենկա Պրոխազկովայի «Իպլաշ» առաջին ձեռնարկը՝ երկը, մի անձեղ մարդու իր տեսակէ հաշուարդարը, որն իր կամքին հակառակ ժամանակակիցներէ շար ու վտանգաւոր խաղի մէջ է քաշուել: Պրոխազկովան ոչինչ չի ուզում իմանալ իրեն նախորդած սերունդի «ճեմապէս ազնիւ ու հիանալի» սխալներէ մասին: Ստալինը բնաւ չի հետաքրքրում չե՞րա գրականութեան այսօր 30 տարեկան երիտասարդ տիկնոջը, ուրիշ ու ձախից բխող Փրազները նոզկանք են պատճառում նրան: Լենկա Պրոխազկովան հաստատ դիտի, որ իր համար ապագայ չկայ: Սակայն նա այդ անյոյս արամադրութիւնները յաղթահարում է մի ոչ-յուզումնազուտ այլ՝ գրեթէ մեղմ-չնական շարժումներով, ինքն իրեն տղատում այն բեռից, որն ուզում է նրան յետ քաշել դէպի «փաստապանծ» անցեալը եւ միաժամանակ խտրել ու ստել մի ազնիւ մուտքի խոստումով՝ ներկայի մէջ ու նաեւ «բացակայ ապագայի»: Լենկա Պրոխազկովան ինքն իրեն դիտում է իբրեւ «վերջին քրիստոնեաների նպարտականուհի»:

«Թէեւ ես ապրում եմ՝ երկարացում, արդիակամացում միջնադարում, — ասում է նա ինքն իրեն, — բայց անուանացած եմ մի մարդու հետ, որն ամեն քան փոխելով է այստեղ»: Նա իր վկայականը դրել էր անձնական իրերի արկղում, անցեալի միւս մնացուկներէ հետ, եւ իր դրամը շահում էր անայնի աշխատանքով: Ըստ համարների՝ նա դասուարում էր հրապուրելի դրժակները այսպիսի բովանդակութեամբ, — «Այցելեցէ՛ք մեր երկիրը, որտեղ կարելի է երջանիկ ապրել»: Երեկոները շատ պատեհներով նորից դրամ է ոչ-ըզոգորթի երկեր՝ այն խնդրի մասին, թէ այստեղ ինչպէս ապրելու իրաւունք չունի եւ չի կարող երջանիկ լինել: Գիշերը ձուածեղ էր պատրաստում եւ սուրճ եփում իր աճուածով՝ բնաւ ոչ-ըզոգորթի բնագրերի հեղինակի բարեկամների համար: Առատեան դատարկում էր տհաճ հոտով մոխրամանը, գնում ձու, զլանակ ու սուրճ, զալիք գիշերուայ պաշարը լրացնելու համար: Սակայն աստիճանաբար նա դիտակցում էր, որ թէեւ նպարտականուհու զիջը երեւի կարեւոր է, բայց ինքն աւելի շատ ուժ է սպասում, քան կարգացում է պատմական գրականութեան մէջ: Սակայն նա միշտ էլ հպարտ էր նրանով, որ կարող է օգնել վերջին քրիստոնեաների՝ հալածուողների վերջին բողոքութեանը, որոնք իրենց բնակարանների պատերից կախել են ոչ թէ սակի հորթի արհեստական նիւթից պատրաստուած նշաններ, այլ՝ Փրկչի սեփական ձեռքով տաշած խաչը:

Երբ նա մի անգամ առանց լոյսի՝ իր սրտի խուար խուցն է իջնում, պող պատերը սանուրթիւն են փչում իր դէմքին: Նա իմանում է, որ իր սուսունութիւնը վերջին քրիստոնեաներից մէկի հետ այլեւս չի յենում սիրոյ եւ կրթի հիմնապատին, որ այն աւելի շատ նմանում է հանդիսաւորապէս կնքուած ու ստորագրուած մի պաշտօնողական պայմանագրի, որը պաշտօնապէս վաւերական է Յմ տարուայ ժամանակի համար: Ապա, երբ նա նորից, նահանջելով, պէտք է որ հաշուէր դրի առնող, հաւկիթ ասպակող ու սուրճ եփող նպարտականուհու դեքի հետ, ապաստանում է իր մանկութեանը, քանի որ ուելի առաջ՝ ապագայ գնալու ճանապարհ չկայ:

Լենկա Պրոխազկովան իր ապագան տեսնում է իբրեւ «լույսի բացուած մի սեւ փոս», որի մէջ ինքը զանհետանում է աստիճանաբար ու անձայն: Նրա շորս տարով կրտսեր գրչակիցը գրական կիսաբնդյոտակում՝ Մարտին Հարնիեկը իր ապագան է՛լ աւելի վատ է պատկերում: Իր «Միւր» վէպում — այդ գիրքը աղժուռ հանեց Չեխովովալիայի հողէւր ընդդիմադրութեան շրջաններում — նա նկարագրում է մի հասարակութեան վերջնական անկումը՝ ամբողջական աղէտից յետոյ: Թէեւ չի երեւում, թէ մեզ սպասուողը շատ աշէտներէց ո՛րն է վիճակում քաղաքին ու նրա բնակիչներին: Սակայն,

վստահարար, դա Հելլէականը չէ, այլ՝ աւելի՛ վատը, — մարդը դադարում է գոյութիւն ունենալ, իբրև քրանական մարդ: Այն բոլոր հաստատութիւնները, որոնք լաւ թէ վատ կարգաւորում էին նրա գոյութիւնը, վերացուել են, միայն մէկն է դորժում՝ ծածկած շուկաները, որտեղ միւս, մարդկային միւս է ճարւում կարօնների դիմաց: Ամէն ոք կարող է մորթող կամ մորթուող լինել, սահմանները վերացուել են սպանութեան, մարդասպանութեան եւ մահուան միջև, փայտ չկայ, լոյս չկայ, միայն մի ջրհոր է դեռեւս դորժում եւ մի քիչ ջուր տալիս, Ուսեղը մորթում է թոյլին, սպանուածը միշտ էլ յանցաւոր է, քանզի նա վերապրել չի կարողացել:

Մարտին Հարնիչիկի պատմութիւնը արամաքանութիւն չունի: Բերաբանչեւը դրուագ ինքն իր համար է՝ մի մարդկային անսպասում, առանց կուպի ու դրոպապատճառի, իբրև ասորականի նախազուշացում: Ձի հառկացում, թէ որտեղից են դալիս տեսիլքները եւ ո՛ր շքանում: Կարգաւիթ թուում է, թէ վատ երազ եւ տեսնում: Հարնիչիկի լեզուն խորատուրբու է, նախազանութիւնները՝ շմեղփոցիչ նրբութիւններով միապաղաղ: Նա քաղաքի փախճանի մասին առելիք չունի եւ ոչ իրողութիւնը, որ նրա քնակիչները իրենց գրեթէ մտով են սնուում, սկիզբից եւեթ պարզ է: Ձեխական դրականութիւնը, ի դէմս Մարտին Հարնիչիկի — կադիստու Կիմայից՝ բնագանգական յոռատեսութեան եւ բանաստեղծութեան թերահաւատութեան այդ մեծ փարպեայից յետոյ — ստացել է շփոթեցնող միապաղաղութեան մի երիտասարդ վարպետ: Ընդ աշխատէ՝ ինչպէս որ Լադիստու Կիման անդեալում, Մարտին Հարնիչիկը վկայակոչում է Նիցչէի մի արտայայտութիւն. «Նա իմ գրութեմբը գրել եմ իմ անբող մարմնով ու կեանքով. ես չգիտեմ, քե ինչ բաներ են գալու հոգեկամ խնդիրները»: Այժմ 27 տարեկան Մարտին Հարնիչիկը — գրադժուներով Հիւանդապահ եւ դիակներ լուացող — Նիցչէի արտայայտութիւնը լրացնում է եւս մի յանդիմանով. «... Բանգի գալու հոգեւոր խնդիրներ մեզ մտտ չեն կարող լինել, հետեւապէս՝ ես մտացել եմ դրանց»:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ՏՄԱԿՐՈՒԹՅԱՆ ՄԷՋ

Սակայն չեխոսողական զուգահեռ մակոյթի բանը վատ էր լինէր, եթէ Մարտին Հարնիչիկը իրաւացի համարուելու լինէր: Զանազան բնօրհանային հրատարակչութիւններում խօսք են ստանում քաղաքագէտներ, հոգեբաններ, փիլիսոփաներ, պատմաբաններ: Փիլիսոփայ եւ Փրոմեթասէր պըրոֆեսոր Վաղաւ Ձերնին կիսաընդլայնակալ «Փակաւքի տակ» հրատարակչութեան համար գրել է մի համառոտ ուսումնական դասընթաց եւ մի ակնարկ չեխական պատմութեան վերաբերեալ, այսպիսի բազմաշահակ վերահարով՝ «Թռեմփակամ քաղաքի արգումբները»: Ամէնից առաջ երիտասարդ սերունդին նուիրուած գիրքը պէտք է որ նրա աչքերը բացի, միտքը պարզի եւ մի քիչ մարրի մարքոսիտական գուճաւորուած բեռից ու պատմութեան լինիչինհան մեկնաբանութիւնից: Պրոֆեսոր Պատշկայի «Բարալիանուրեան խնդիրների շուրջ» ուսումնասիրութիւնը եւ այլ յոգուածները էապէս ազդել են Պրագայի Պարտիականների շարժման վրայ, իսկ նա ինքը դասուում է «Մարտին-Մ»-ի նախաձեռնողների շարքին:

Գրեթէ այն ամէնը, ինչ որ հրատարակում է Հոգեւոր ընդդիմադրութիւնը Ձեխոսողականում, գրամեքենայով արտատպելով, արտասահմանեան չեխական քաղաքի հրատարակչութիւնների կողմից տպւում եւ գրքի մեւով նորից Պրագա, Բեռն կամ Բրատիսլաւա է հասցւում: Հայրենիքում մնացած հեղինակներ, մատուրականներ ու պրոֆեսորներ եւ նրանց տա-

րազիք գրչակիցները միջև տեղեկատուական հոսքը չի ընդհատուել: Անխական երկու, մասնադիտարկն վարուող հրատարակչութիւններ Արեւմուտքում՝ «Հրատարակչութիւն 68»ը կանաչայում եւ «Թնդեքը» Դեօլնում, 1972ից ի վեր լոյս են ընծայել 430 տնուն գրքեր՝ աւելի քան մէկ միլիոն ընդհանուր տպաքանակով: Այս «մեծ» վտարանդիական հրատարակչութիւններից բացի, կան նաեւ քաղաքային աւելի փոքրերը, իւրաքանչիւրը յատուկ առաջադրանքներով: Միւնիւէնի ՔՖնարական հրատարակչութեանը տպուած են արդէլուած ու նաեւ վտարանդի քնարիչութիւնների բանաստեղծութիւններ, Հըրուսի՛ բերիտոնէական ակադեմիան» հռանդով հրատարակում է Պրազայում գրուած ասուածարանական բնագրեր, այն էլ՝ ո՛չ միայն կաթոլիկական, Յիւրիիի՛ բնութագրողներն (տոնակատում) հրատարակչութիւնը՝ մասնագիտացած է 1918ից մինչև 1948ը մշակուած չեխական գրականութիւնը զերապայու գործում, չեխ վտարանդի երգիծարան Լաշիւլա: Եկուսիան Եւէյ-ցարիայում հրատարակում է իր «Երգիծական հանդէսը»: Տարագրութեան մէջ արդէն 25 տարուց ի վեր լոյս է տեսնում «Անդեգուսի» (վկայութիւն) հանդէսը, որը քաղաքական ու մշակութային լուսագոյն հանդէսն է աստուածական չեխերէն լեզուով: Հոռոմում լոյս է տեսնում «Լիտուի» (թերթեր)՝ մի աւելի շուտ ձախակողմեան հանդէս, Կանաչայում մի քանի վտարանդի յանձնատու լրագրողներ հիմնել են «Ձապաղ» (Արեւմուտք) պատկերազարդ հանդէսը, որն գրադուում է չեխական արտասահմանեան ինդիւրներով: Արտասահմանեան հանդէսների հեղինակների գերիշխող մասը գրողներ եւ մտաւորականներ են՝ Չեխոսլովակիայի հոգեւոր ընդդիմադրութեան քաղաքային շարժանակներից:

Գրողներն ու քաղաքագէտները տարագրութեան մէջ իրենց ինդիւր տեսնում են առէնց առաջ նրանում, որ Չեխոսլովակիայում լուսութեան մատնեւած իրենց գրչակիցներին այստեղ՝ Արեւմուտքում հրապարակուելու հրեմարտութիւն տան, իրենց մայրենի լեզուով եւ թարգմանութիւններով, եւ Չեխոսլովակիայի հոգեւոր ընդդիմադրութեանը սպասարկէն տարկայական տեղեկատուութեամբ ու մասնագիտական գրականութեամբ: Ընդամեն՝ վտարանդի չեխերը կարող են յենուել հարիւրամեայ փորձի վրայ: Երեսնամեայ պատերազմի ժամանակից ի վեր ժողովրդի հոգեւոր ընտանու մի նշանակալի մաս գրեթէ մշտապէս տարագրութեան մէջ է ապրել եւ ընտրանու այդ մասը օտար երկրներում, որտեղ որ ապաստան է գտել, միշտ միայն այն մասին է մտածել, որ կապը չկարողի բուհմիայի ու Մորաւիայի մարդկանց հետ: Դեռեւ 1820 թուից յետոյ, երբ չեխ առաջին բողոքականները ստիպուած եղան փախչել Սաքսոնիա եւ Սիլեզիա, արտասահմանում նրանց առաջին գործը եղաւ տպարաններ հիմնել եւ այնպիսի գրքեր ապել, որոնք չէին կարող հրատարակուել Բոհեմիայում՝ յատուան հակա-բարենորոգչութեան ժամանակ: Բոհեմիացի Կաուլանները (տարագիրները) արտասահմանում 200 տարի շարունակ յանամել են չեխերէնը, գաղափարներ մշակել եւ մանրակրկիտ տքնական աշխատանքով նախապատրաստել 19րդ դարի ազգային վերածննդի ժամանակաշրջանը: Պատմականօրէն դիտած, Բոհեմիայում եւ Մորաւիայում (ալովակները, յամենայնպէս, ուրիշ փորձառութիւն են կուտակել Հունգարիայի տերապետութեան ներքոյ) եւ չեխական տարագրութեան մէջ այսօր ուրիշ բան չի կատարուում: Ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս որ 200 տարի առաջ, հայրենիքի հոգեւոր ընդդիմադրութեան վարիչ գլուխները իրենց աշխատութիւնները հրատարակում են նախ քաղաքացուած ձեռագրերի ձեւով, ապա դրանք զարտուղի ճանապարհներով հասնում են արտասահման, վտարանդիների կողմից հրատարակուած իբրեւ գրքեր եւ զանազան ուղիներով վերստին վերադառնում հայրենիք:

Մերու հարիւր տարուայ վտարանշիւթեան փորձը շեխերին սովորեցրիւ է հետեւեալը, — Էրկրի հետագայ ճակատադրի վերաբերեալ բոլոր հուկան որոշումները պատկանում են Հայրենիքին եւ չեն կարող ազդուել տարագիրներէ կողմից՝ իշխանութեան իմաստով: Տարագիրները նրա համար չեն, որ Հայրենիքում մնազած ընդդիմադրութեանը խորհուրդներ ու ցուցումներ տան, այլ՝ ընդհակառակն: Պրագայում Հոգեւոր ընդդիմադրութեան առաջատար գլուխներն են վճռում, թէ ամբողջատիրական պետութեան կողմից ստեղծուած իրադրութեան մէջ ինչ պէտք է անել: Տարագիր մտաւորականները միայն մէկ խնդիր ունեն՝ Հանդէս զալ իրրեւ միջնորդներ Պրագայի ընդդիմադրութեան եւ Ազատ աշխարհի միջեւ: Ոչ մի տարադիր իրատնօք շտանի խօսելու ժողովրդի անունից կամ այստեղ՝ Արեւմուտքում Հանդէս զալ իրրեւ ամբողջատիրական սոցիալիզմի զէմ ուղղուած Հոգեւոր ընդդիմադրութեան մտաւորականներէ այս կամ այն խմբի խօսնակ: 1968ից ի վեր չեի տարագիրները երեւի շատ բան են սովորել 1933ից մինչեւ 1945ր պարած գերմանացիներին եւ նրանք պէտք է, յուսանք, չկրկնեն նրանց դիտարկերը: Մի ազատ երկրում վտարանշու համար շատ հեշտ է իրեն դերագոյն դատաւոր համարել բարոյականութեան ասպարէզում եւ կարծիք կամ գործ բռնատիրութեան տակ ազդող իր Հայրենակիցներին դատապարտել՝ նրանց մարդկային կամ քաղաքական գրիպումներէ համար: Բայց մենք բաւական լաւ դիտելով, թէ ինչպիսի՞ ազդու մեւտով են գործում նման բռնակալութիւնների անողոր մեղաւորները եւ թէ ինչպէ՞ս են նրանք ամբողջատիրական պետութեան ձեռքն ընկած շարքային քաղաքացուն լլկել ու բռնութեան մատենի կարողանում: Իրենց իսկ սեփական սիրմատութեամբ եւ 1933ից մինչեւ 1945ի գերմանացի տարութիւնների պատմութիւնից տարադիր շեխերը կարեւոր դատեր են քաղել: Եթէ նրանք նորից Պրագա վերադառնալու լինեն, ապա այնտեղ ոչ ոք պիտի կամենայ իրեն արգարացատ ու անողոր զատաւորի տեղ դնել Հայրենիքում մը նացիստների նկատմամբ: Բայց որովհէտ ան լաւ պիտի պատահի. մի՞չէր էր արդէ զուր պատ Արեւմուտքում մեզ համար, երբ մենք ստիպուած էինք ապրել ամբողջատիրական վարչակարգի ներքոյ: Սա՛ կը լինի այն հարցը, որի համար տարագիրները ճենց այսօր իսկ պէտք է մի դահացուցիչ պատասխան որոնեն:

Չեխերը երբեք չեն եղել, ինչպէս, օրինակ, լեհերը, յեղափոխութեան ու ապստամբութեան մրրկահաւեր: Չեխերին պակասում է խանդավառութիւնը եւ վտանգի ենթարկուելու արիութիւնը: Նրանք աւելի շատ հեղեմաբաններ են, մեղմ գիծիկներ ու նոյնիսկ, ինչպէս որ մի անգամ Բուհուսիլ շրաբանն էր ասել, մեղմ բարբարոսներ: Նրանք, յամենայնդէպս, կառկածողներ են, մշտական հերտիկոսներ, որոնք չեն Հանդուրժում ոչ մի Մեխիսի, նրանք անհաստապաշտների մի ժողովուրդ են — եւ մենք խօսում ենք դեռ միշտ մըտաւոր ընթացում մասին — որոնց այսօր իւրաքանչիւր ճշմարտութիւն Հենց սկիզբից ի վեր որեւէ մեւտով կառկածելի է թւում: Նրանք իրենց իրենց լուրջ լինն ընդունում. ամէնից մայրուշ ճեւտով նրանք կարողանում են իրենք իրենց ծաղրել ու իրենց վրայ ծիծաղել: Հետաքրքրական է, որ այդ ժողովրդի կողմից — սրանով մի քիչ շեղում ենք նիւթից — միայն գրականութիւնն ու արուեստն են շատ լուրջ ընդունում, նոյնիսկ եթէ դրանք Գերմանիայի Իսկահային Հանրապետութեան մէջ, ճշգրիտ մասածողներն ու փիլիսոփաների ասանդութեամբ մի երկրում, երբեմն իսկական բահիստիկների համար ծիծաղելի ինքնավստահութեամբ բնութագրում են իրրեւ «Շեխիտոզ» (Շեխկապտում):

Գերմանիայում գրականութիւնը կարողացում է, իսկ Չեխոստիպակիտում պատմութիւններն ու պատմաւածքները — գրանք բոլորն էլ թերեւ

չատ Թեթևամտորէն են գրուած — ազահութեամբ կուլ են տալիս, առանց իրենց հաշիւ տալու, Թէ կարող են մատուցուել նաեւ քաղճաթիւ կեղծուած կամ ոչ բոլորովին վաւերական ճշմարտութիւններ: Չեխական գրաքննադատութիւնը եւ գրականագիտութիւնը եւս — եւ մենք խօսում ենք մտաւոր կիսաբնագրայտակի ճշմարիտ գրաքննադատութեան մասին — չի կարող համեմատուել գերմանականի հետ: Արդիւուած եւ նզոված հեղինակները երկերով զբաղուող չեխական գրաքննադատութեան արտատոլորութիւնն այս է — երբ նա պաշտպանութիւն է գրական երկի ինքնուրոյնութիւնը, նոյն ժամանակ չի ուզում խօսել միայն գրական-գեղարտական խնդիրների մասին, այլ՝ աւելի շատ անմիջապէս վերաբերում է իրական կեանքի, Թերութիւնների զինանադատութեան եւ ընդհանուր կարգուկանոնը վերահաստատելու վրայ զննութեան առնուող երկի թողած ազդեցութեան քննադատութեան: Քննադատութիւնը ջանում է յիշեցնել նաեւ հանրաճանաչ արժէքների նուիրապետութեան մասին՝ գրականութիւնի զուրս, ուստի եւ զբաղում է ոչ այնքան գրական գեղարտութեամբ, որքան որ զօրծնական քարոյականութեամբ: Չեխական կիսաբնագրայտակի գրական քննադատութեան գծուարութիւնները զժուար հասկանալի են արեւմտեան քննադատի համար, քանզի չեխական գրաքննադատութիւնը այսօր պէտք է յարգի երկու իրողութիւն:

- 1) Չեխական գրականութիւնն ընդգրկում է իրարից զբեթէ մեկուսացած երեք խմբեր: Նախ՝ պաշտօնական, կուսակցութեան կողմից թույլտրուած գրականութիւնը: Երկրորդ՝ կիսաբնագրայտակի զուգահեռ գրականութիւնը: Եւ երրորդ՝ վտարանդիների գրականութիւնը: Որեւէ չեխ գրաքննադատ չի կարող այլեւրեք փակել այս իրողութեան առջեւ եւ պէտք է բոլոր երեք խմբերն էլ իրեն մէկ ամբողջութիւն պիտի ու ըստ այնմ էլ պահանջարկ:
- 2) Այդքան տարբեր բոլոր երեք գրական խմբերի գնահատման համար միակ չափանիշ պէտք է մնայ, ամէնից առաջ, այս կամ այն երկի արուեստային արժէքը:

ԲԱՊԻ, ԲԱՅՑ ՈՉ ԱՆՑՈՒՍԱԼԻ

Այն կացութիւնը, որի մէջ գտնուած է չեխական գրականութիւնը, 1968ից ի վեր, բաւական բարդ է, սակայն ոչ անյուշալի: Փորձենք ամփոփել նրա այսօրուայ կացութիւնը: Չեխոսոյակիայում ընդյատակի հեղինակները ներկայ են, որպէսզի կատարեն 19րդ դարի ամբողջ գրականութիւնից իրենց փոխանցուած գերբ՝ իրրեւ դասուար քարոյականութեան հարցերում, իրրեւ մեծ ճշմարտութեան քարոյիչ եւ իրրեւ փոխանորդ-քաղաքագէտ: Նրանք նըւիրում են իրենց բուն առաջադրանքներին, այսինքն՝ գրականութեանն ու փորձարկմանը: Սպասուած, յետամնաց, Հնացած դադարախօսութեանը հակադրուելը, որը բոլոր այսպէս կոչուած ժողովրդական դիմոկրատիաներում սպացուցել է իր անպէտքութիւնը, աւելորդ է թուում ընդյատակի հեղինակներին:

Կոմունիստական կուսակցութիւնը, որն անցած 30 տարում երկու անգամ փորձել է գրականութիւնն ու արուեստը լիովին իր հսկողութեան տակ առնել, այդ իմաստով դարձեալ ձախողուել է: Ամբողջատրական իշխանութեան համակարգից դուրս, բայց ոչ հասարակութեան ծայրամասում, այլ՝ նրա ներսում, զարգանում է մի զուգահեռ արուեստ ու դիտութիւն, եւ դա պաշտօնական դադարախօսութեանը պաշտպանողական դիրք բռնելու է մղել:

Այն երիտասարդ հեղինակները, որոնք կարող են պաշտօնապէս հրա-

տարակուսել եւ կախուած չեն ընդլստակի կամ վտարանդիական հրատարակչութիւններից, չեն էլ մտածում, ինչպէս որ հրամայում ու կամենում է կուսակցութիւնը, զարկուել իրական-սոցիալիստոսար յանձնատու զրականութեան վտանգաւոր ու անհաստատ սալայտակիւն: Նրանք սուսիկ-փուսիկ ապաստանում են իրենց մտերիմ ոլորտում: Հետեւորար, Պրադայում պաշտոնապէս թոյլտրուած զրականութեան մէջ որքնթաց արշաւ չկայ այսպէս կոչուած անկուսակցաշտութեան մնացուկների դէմ, եւ առհասարակ կրիտատարզ զրականութեան մէջ չկայ սոցիալիստական շինարարութեան ոչ մի զրական հերոս: Այդ զրականութիւնը այնպիսի մարդկանցով է բնակեցուած, որոնք շրջուել են դէպի իրենց սիրային խնդիրները եւ անձնական աղէտները, այսինքն՝ իրենք իրենց մէջ, որոնց ճանապարհից հետուն են մնում կուսակցութեան կողմից հրահանգուած բախումն ու պայքարը՝ յանուն այսպէս կոչուած երջանիկ ազազայի, կոմունիզմի օրօք:

Սւ, վերջապէս, ամէնից կարեւորը, — կուսակցութեան թոյլտրած ու պահանջած զրականութիւնը ազգեցութիւն չունի ընդլստակի զուգահեռ զրականութեան վրայ, ոչ էլ նրա ընթերցողների վրայ: Ձուգահեռ զրականութիւնը, ինչպէս եւ վտարանդիական հրատարակչութիւնների արտադրութիւնը, սակայն, էպպէս աղգում է այն կրիտատարզ հեղինակների վրայ, որոնց վրայ կուսակցութիւնը իրր թէ յենում է: Նրանց զրական արտայտութիւնն այսօր շատ աւելի մօտ է կանգնած ընդլստակի զրականութիւնը, քան կանխորոշուած դժին կամ նոյնիսկ իրական-սոցիալիստական տեսլիզմի պահանջներին:

Պրադայի կոմունիստական կուսակցութեանը 1968ից յետոյ անցած 15 տարում նաեւ չի յաջողուել բաժանման յստակ դիմ անցկացնել զուգահեռ զրականութեան եւ օժտուած, պաշտօնապէս թոյլտրուած հեղինակների միջեւ: Դարձեալ դոյութիւն ունի չիխական մէկ զրականութիւն: Նրանից դուրս են մնում, եւ դրա մէջ ես տեսնում եմ պատմութեան հեղինական արդարութիւնը, այն հեղինակները, որոնք ոչ թէ իրենց կրկերի որակով, այլ ստակ գաղափարախօսական մենատէրերի արտօնութեամբ են բարձրացուել իշխանութեանը հաւասարիմների խախուտ Պարուսար:

Գերմաներէնից թարգմանեց
Ղ. Կ.

(Դար. 2 եւ վերջ)

4. Շ Ա Հ Ի Ն Ե Ա Ն

Ն Ծ Մ Ա Ր Ն Ե Ր
Բ Ա Ն Ա Ր ՈՒ Ե Ս Տ Ի Մ Ե Ջ Յ Ա Ն Ձ Ն Ա Ռ ՈՒ Թ Ե Ա Ն
Հ Ա Ր Յ Ի Ն Մ Ա Ս Ի Ն

Իր «Ի՞նչ է գրականությունը» խոսքերով անուամասիրութեան մէջ, Ժան Փոլ Սարթրը, զատորոշում էր կատարելով բանաստեղծութեան եւ արձակի միջև, կ'ըսէ, թէ բանաստեղծութիւնները իրեր են՝ իրերու շուրջ ըլլալէ աւելի, նոյնիսկ երբ անոնք բառերով չիմուած են: Եւ բանաստեղծը տեսնել էր փոխակերպող կամ չիմող է, ինչպէս որ poetry յղացքը ստուգարանորէն կը թելադրէ: Իսկ արձակի մէջ, ըստ Սարթրի, բառերը կը գործածուին իբրեւ փոխադրամիջոցներ, որոնք մեզ կը տանին իրենցմէ անդին գտնուող իրականութեան մը, եւ մենք զանոնք կ'ընդունինք իբրեւ իմաստ փոխանցողներ, որոնք շունին ընթերցողին հասկացողութիւնը գրաւող սեփական էութիւն: Այսպէս, արձակագիրը, իբրքը բառերուն մէջ պնդու փոխարէն, բառերը իբրեւ միջոց կը գործածէ, ինչպէս խոսողը: «Ան կ'անուանէ, կ'ապացուցանէ, կը հրամայէ, կը մերժէ, կ'եզմանէ, կ'ազաչէ, կը նախատէ, կը հաւովէ, ծածկամտորէն կ'ակնարկէ»: (1): Արձակագրութեան մէջ բառերը իրերէ աւելի արարքներ են, ըստ Սարթրի:

Որքին մէջ, Սարթրի շուտփած հարցը բանարուեստի մէջ լեզուի նկարագրողական (descriptive) եւ կատարողական (performative) պաշտօններու եւ անոնց պարձնական արդիւնքին կը վերաբերի: Պարագայ մը, որ կը յանդիմանէ բանարուեստի մէջ յանձնարութեան հարցադրում մի վճռումէ հրամայականին: Արձակագրութեան մէջ նկարագրողական, իսկ բանաստեղծութեան մէջ կատարողական դերեր տալով բառերուն, Սարթր կ'ըսէ, թէ ճոյնիսկ նկարագրութեամբ մարդ բան մը կ'ընէ: Սխալ է «մտածել, որ բառը մեզմ գիփիստ մըն է, որ թեթեւօրէն կը խաղայ իրերու մակերեսին վրայ ու գտնանք կը նարակէ առանց փոխելու, եւ որ խօսողը ստակ վկայ մըն է, որ բառով մը կ'սփոփէ իր անվիաս նկատումը»: Սարթր, մերժելով նկարագրութեան կրաւորականութիւնը, կ'ըսէ. «եսօսիլ կը նշանակէ՝ գոչուել: Իսկ մը, գոչ մարդ կ'անուանէ, այլուս ճիշդ ճոյնը չէ: Կորսնցուցած է իր անմեղութիւնը»:

Արթիւր Տանթօ կը նշէ, որ եթէ այս մեւով անուանումի պաշտօնն է անուանուած հակին գիտակցութեան մէջ ներթուծել պատկերացում մը, թէ իրականութեան մէջ ինչ է ինք, այս տեսակէտը ի

(1) — Sartre, «What is Literature?», tr. Bernard Frechtman, pp. 13-14.

զորու է, երբ անուանուածը կամ անուանումը թիրախը օժտուած է գիտակից ինքնանորոգարձօնով կամ ինքնազիտակցութեան կարողութեամբ: Այսպէս, «Սուրբ քացայայտ է, քէ մեմֆ օսկի մը վիճակը կը փոխենք, երբ ա՞նք կու տանք իր անունը» (2), կ'ըսէ Տանթօ: Բայց ժարդոց պարագային, զանոնք նկարագրել կը նշանակէ՝ անոնց զոյց տալ զիրենք այնպէ՛ս՝ ինչպէս որ ժեղի կ'երեւին, հետեւաբար անոնք ո՛վ միայն իրենք զիրենք կը գիտնան, այլեւ կը գիտնան, թէ ուրիշներ զիրենք գիտեն ա՛յլ ձևով: Եւ այս, կ'ըսէ Սարթր, չի կրնար փոփոխութիւն չըպատճառել անոնց վարքին մէջ: Սրինակ, երկուստեք փան ժրնէն զոգ անուանելը ո՛չ միայն հաստատած է անոր դոգութիւն կատարած ըլլալը, այլեւ, ըստ «Սուրբ ժրնէ՛» կատակերգակ Եւ մարտիրոսու ուսումնասիրութեան մէջ Սարթրի վերլուծումին, ժրնէի տուած է ինքնութիւն մը եւ ծրարուած կենսաձեւ մը: Այդ անուանումը անոր պատճառով է ըլլալ զոյց մը, որովհետեւ այդ անուանումէն կտրուի ինքզինք տեսած է այդ եղբիւն հետ աւերչութիւններու ցանցի մը ընդմէջէն: Ինչպէ՛ս որ ինք հաստատած է ըլլալ, այնպէ՛ս գործած է:

Ուրեմն՝ նկարագրութիւնը չի հակադրուիր լեզուական կատարողութեան (linguistic performance) կամ գործարկումին: Անիկա «քացայայտումով արարէ» է: Իսկ քացայայտումը փոփոխութիւն է, անուանան այնքան՝ որքան յայտնութիւնը ինքնին փոփոխութիւն մըն է: Կը հետեւի, որ գոյութիւն չունի լեզուի ոչ-քանաստեղծական իւրաջ օգտագործում մը: Թեքնիկ գոյութիւն ունին՝ իրայն անագրեցիկ գործածութիւններ:

Անհրաժեշտ է ընդգծել այս հետեւութիւնը, որովհետեւ երբեմն մեր կեանքին մէջ, ու յատկապէս հանրային բնակրութեան, զրեւի կը ցցէ շփոթ մը մէկ կողմէ բանարուեստի կամ գրականութեան եւ անոր ընդթիւն եւ, միւս կողմէ՝ ժարդոյին արարքին կամ հանրօգուտ գործին եւ անոր բնոյթին միջեւ:

(2) — Arthur C. Danto «Sartre», Fontana Modern Masters, 1979, p. 43.

Բանարուեստին եւ ժարդոյին արարքին միջեւ համեմատութիւնը կամ անսկզբէ մէկըն գերազանցումն ու գերարժեւորումը միւսին նկատմամբ կը նշանակէ, թէ միջի աշխարհ, փորձ մը երկուսորեքը բնազաւանդելու միտնումով: Եւ ինչ որ ալ ըլլայ անոնց միջեւ փոխյարաբերութիւնը, այդ փոխյարաբերութեան բնութագրումը ու ճշգրտումը, այդ երկու բնազաւանդելուն միջեւ զատորումով փորձը անհրաժեշտ է, անընչապէս գրադատական-տեսարանական մակարդակի վրայ: Այդ փորձին ճանաչողութիւնը մեզ կրնայ տանել հիմնական ու մասնագործող սխալներու: Իսկ բանարուեստին ու արարքին միջեւ փոխյարաբերութեան ճշգրտումն ու զատորումը ճիշդ մը բացակայութիւնը կը նշանակէ արհամարհանքն ու անհաստատումն ու միայն բանարուեստին, այլեւ արարքին:

Ճարդ ոչ ոք արուեստը բնորոշած է՝ արուեստով բոլոր հետաքրքրուողները գոհացնող ձևով: Թոնոր Տոտուլլի յարմարագրած «Բնագիտական արդի եզրերու բառարանին մէջ կ'ըսուի, թէ «գոյութիւն ունի ղեկահանար կամայնութիւն մը, քէ արուեստը ինչ չէ եւ ոչ՝ քէ անիկա ինչ է»: Ըստ այդ բառարանին յտակ է, որ արուեստը կենք չէ: Եւ անպէ՛ս, գոյութիւն ունի գրեթէ միամայնութիւն մը հակագրութիւն նկատելու արուեստի եւ արհեստի, արուեստի եւ գարդոյութեան եւ արուեստի ու գուտեմարտի (entertainment) միջեւ:

Եթէ պանց անենք ըսել է արուեստը հարցումը եւ զայն փոխարինենք ըմբարպէ՛ս կարելի է գարուեստը բնորոշել ամէնէն օգտակար ձևով՝ հարցումով, հաւանարար աւելի նպատակարար ընթացք մը որդեգրած կ'ըլլանք: Տոտուլլի յիշեալ բառարանին մէջ կ'առաջարկուի հետեւեալ պայմանական բնորոշումը. «Որեւէ գործ, որ կը յատկանշուի փոփոխական քացայայտ տարրով մը: Այլա՛ն առ առաջարկի բարձրագոյնութեանը թուարկումին մէջ, Տոտուլլի բառարանին մէջ կ'ըսուի, թէ այս բնութագրումը նուազագոյն չափով յանձնարարական է, որովհետեւ անիկա գրական

զործ մը իբրև «արուեստ» ընտրող զեղազիտական տարրը չի նկատուի տուեալ զործին ամէնէն արժէքաւոր յատկանիշը, կամ բոլոր զործերուն — նոյնիսկ զրական ստեղծագործական բնոյթի — Համար անհրաժեշտ կամ հակադրական չի համարեր արուեստի զործ ըլլալը: Այս ընտրողութիւնը կապուած է այնքան ատեն, որ որեւէ ձեռ — թատերական, նկարազարական թէ քնարական — եւ անոր հետ որեւէ բովանդակութիւն, կրնայ առաջացնել զեղազիտական ազդեցութիւններ, այդ ձեռով թայտարկելով, որ իրարու հետ նմանութիւն չունենոյ զործեր միաժամանակ զատուին արուեստի զործերու շարքին, անոնց սարքերութիւններուն հանդէպ առանց արհամարհանքի կամ անարգալիք վերաբերումի, որ կու գայ ինչ որ կարծեսցիալ ընտանացական ընդհանրական յատկանիշի վրայ ուշադրութեան կեդրոնացումէ: Ինչպէս նաեւ այս բնորոշումը ցուցմունքային ըլլալէ աւելի նըկարագրական է այնքան ատեն, որ զեղազիտական գնահատումը կախեալ է նկարազարկի մեկական բարեմասնութիւններէ: Վերջապէս, նման ընտրողութիւնը ներդաշնակ է գրականութեան պատմութեան մէջ արուեստը բառին ամէնէն ընդհանրացած գործածութեան հետ, որն է «Արուեստը արուեստին Համար» կարգախօսքը: Աւելի՛ն. անիկա բալորովին աններդաշնակ չէ ընդհանրապէս իրեն հակադիր նկատուող վերոյիշեալ արհեստի, քարոզչութեան ու զուարճախաղի մարզերուն հետ: Արհեստը, քարոզչութիւնը եւ զբարձրագոյնը, ըլլալով օգտապաշտ նկատումով ստեղծուած մարդեր եւ ոչ պերճանք, նուազ հակամէտ են յատկանշուելու զեղազիտական բացորոշ տարրով մը, քան այն նուազ միջոցառումային (less instrumental) զործերը, որոնք ի վիճակի են ընթերցողին հետ վարուելու աւելի ձեռնարկով (formally) եւ զայն պահելու քիչ մը հեռաւորութեան վրայ:

Վերոգրեալ ընտրողութիւն մասին այս Հատարումները, զորս կը գտնենք Ծառուլի բառարանի արուեստը կարի բացատրութեան մէջ, կ'եզրափակուին այլ Հատարումով մը, ուր կը նշուի, թէ «այս բնորոշումին օգտակարութիւնը երկուս-

տե՛ք բացատրական ու դրական է: Բացատրականութիւն, ազդու կերպով նուազեցնելով «արուեստ»ի արժէքի ակնարկութիւնները, անիկա կը խուսափի այն քննադատական վիճարկումէն, որ ուշադրութիւնը կը շնորհէ բնագոյնական անիք-քանգրացեալ հարցերէ: Դրականութիւն, բաց պահելով լաւ, գէշ կամ անարարք արուեստի հմարաւորութիւնը (հաւաստայն գնահատական տարրի յատկութեամբ) եւ նաեւ չբացատրելով հմարաւորութիւնը արուեստէն գաւ այլ ազդակներու աւելի ետնիի եւ անհրաժեշտ ըլլալու, այս բնորոշումը կը բացալիւրէ բնագոյնական լըրիւ ու բազմազան գնահատումը»(3):

Արուեստի յիշեալ ընտրողութիւնը աւելի յստակացնելու համար, անհրաժեշտ է անդրադառնալ հոն տեղ զատու գեղագիտական տարրին կամ արուեստի զործի մը գեղագիտական արժանիքին (merit):

Գեղագիտական արժանիքը պէտք է պատրաստուի գեղագիտական յատկութիւններէն եւ հակազդեցութիւններէն, որովհետեւ զործ մը կրնայ ունենալ գեղագիտական հարազատ ու բնական յատկութիւններ եւ արժանեալով Համապատասխան գնահատանքի, այսուհետեւ, իրականութեան մէջ ըլլալ իր տեսակին մէկ աղբատ նմոյշը: Արժանիքը եւ հաճոյքը եւս անհրաժեշտօրէն կապակցուած չեն: Անվարժ կամ բնականօրէն անտաշ զգայնութիւն մը կրնայ գեղագիտական հաճոյք ստանալ անտաշ զործէ մը: Այս պարագան նկատելի է նաեւ որոշ պայմաններու մէջ, վարժ ու նրբացեալ զգայնութեան մը մօտ:

Գեղագիտական յղացքը կամ գեղագիտութիւնը բնականօրէն խառնուրդ մըն է գեղագիտական հաճոյքի եւ գնահատութեան, եւ կրնայ հանդէս գալ երեք տեսակներով. — յօրինուածքի գեղագիտութիւնը, որ կ'առաջանայ մասի եւ մասի, կամ մասերու եւ ամբողջութեան միջեւ գուռ մեկական ներդաշնակութիւններէ, յրացուցիչութեամբ գեղագիտութիւնը, որ կ'առաջանայ ձեռի եւ բովանդակութեան

(3) — «A Dictionary of Modern Critical Terms», edited by Roger Fowler, London, p. 13.

յարժարեցուձէն և Խոտացումի գեղազի-
տութիւնը, որ կ'առաջանայ դործի մը
միայն մէկ մասին մէջ դանուող գեղազի-
տական յատկանիշներու ըմբռնութէն, և
որ ինքնին կրնայ ծառայել իբրև մանրա-
տիւր՝ դործի իւրայատկութիւններու ամ-
բողջութեան:

Գեղապաշտ շարժումը կամ Արուես-
տը արուեստի համարը կարգախօսի հո-
սանքը, որ սկիզբ առաւ Յրոմասայի մէջ
տասնիններորդ դարու վերջւորութեան
և քարագացաւ Անգլիոյ մէջ՝ 1880ական
և 1890ական թուականներուն, վերոյիշ-
եալ ներութիւններով մտահոգ ըլլալէ
աւելի, ընդհանուր հակադրեցութիւն մըն
էր այդ դարու աւելի վաղ շրջանի ար-
ւեստը բարոյականութեան ի պայտ գնող
ծաւալուն հոսանքին: Երբ Օսթար Աւայլտ
կը հաստատէր, թէ ամբողջ արուեստը
բարոյական անօգուտ է, ան կը յայտարար-
էր ճշմարտութիւնը: Սակայն ա'յն ճշ-
մարտութիւնը, որ պայմանաւոր է ար-
ւեստի գուտ գեղագիտական (եզրերով)
հետադարձով ու ըմբռնմամբ: Իսոյց գրա-
կանութեան համոզները բազմազան են
և, հետևաբար, անոր յատուկ պատշաճի
գնահատութիւնը հարուստագործն սահ-
մանափակուած է անխառն գեղագիտու-
թեամբ:

Այս առիթով տեղին է վկայակոչել
աւտորիտայի ընկերվարական քննադատ
Էրնսթ Ծիշըրը, որ իր Արուեստի ան-
կրօնականութիւնը անուն գերբին մէջ,
«Արուեստը արուեստին համար» գլխա-
ցին առնչութեամբ կ'ըսէ, թէ այդ զըզ-
րոցը կը ներկայացնէր արուեստագետին
կողմէ հատու բաղոք մը գրական շրջա-
նակներու մէջ տեղ գտած անուտուրի կամ
վաճառականութեան ա'յն արամարանու-
թեան, որ գրագէտը կը վերածէր հրատա-
րակիչի ու քաղցրի ընկերութեան մէջ
ապրող գանդուածներու հայակներու գա-
հալէփ մտատեսքումներուն և նիթակայ
ստրուկի շեռեւաբար, «Արուեստը ար-
ւեստի համար» տեսութեան պիտակին
տակ խմբուող կարգ մը գրողներու պա-
րագային՝ երեւակայութեան թուրքին և
տարբերին ենթարկուիչն ու յանձնուիչը
միշտ չէր նշանակեր՝ փայտուտ դէպի
փղոսկրեայ աշտարակներ կամ դործար-

կումը ա'յն դադարին, թէ արուեստը
պէտք է անըտուած ըլլայ գանդուածնե-
րէն:

Ինչպէս նաև՝ «Արուեստը արուես-
տին համար» կարգախօսին մտօնի տիրա-
պետած ա'յն կարծիքը, թէ այդ գլխոցը
կը միտէ գրական դործը վերածելու գուտ
գեղադիտական ձգտումով աշխատանքի
մը, տեսաբար կը մնայ կարօտ իր համո-
զիչ դործարկումներուն և իրադրութեմ-
ներուն: Քանի որ բացարձակապէս կա-
րելի չէ գրել երկ մը, որ որչա՛ր գաղափա-
րի մը յանձնառութիւնը չունի, Նոյնիսկ
իբրև գեղապաշտ գլխոցի ներկայացուց-
չական գէմբերէն՝ ճանչուած Օսթար
Աւայլտ, իր դեղարուեստական արտադ-
րութեան մէջ կը թուի աւելի յանձնառու
ըլլալ ենթակայական և ընկերային ճշ-
մարտութեան, քան յանձնառու նկատուած
աւ գրողներ:

Իսկ անհատական մակարդակի վրայ՝
ենթակայական ճշմարտութիւնը անպայ-
մանօրէն չի հակասեր ընկերային ճշ-
մարտութեան կամ չի տարբերի անիչ,
բայց ա'յն պարագային, երբ ընկերային
ճշմարտութիւն կը նշանակէ պահել ու
պահպանել բոնօրէն խմբուող հաւաքա-
կանութեան մը իրողական վիճակը:

Այս աւելնութեամբ անհրաժեշտ է
նորովի ըմբռնում մը բանհաստ և բն-
կերութիւնը տարացներուն, որովհետեւ
յանախ «ընկերութիւն» և «խիսանու-
թիւն» եզրերը կը կործնեն իրենց զա-
տարօշիջ սահմանները, իրարու հետ նս-
նանայու աստիճան:

«Ընկերութիւն» եզրի անվերապահ
ըմբռնումը իբրև տեսաբար իրաւունքի,
բարբիթի, բարօրութեան և վայելչութեան
աղբիւրի, կ'առաջնորդէ ի վերջոյ իրողա-
կան վիճակի նուիրականացման: Իսկ գը-
րոցը, որ անհրաժեշտաբար անհատ մըն
է, կը ներկայացնէ հաւաքականութեան
խիղճը ընդդէմ ա'յն իշխանութեան, որ
կը փորձէ երկարաձգել կացութիւն մը,
ուր ընկերութիւնը կ'ենթարկուի իրողա-
կան վիճակին:

Հետևաբար, արուեստի մէջ յանձ-
նառութեան հարցադրումը պէտք է նը-
կատի առնէ, որ յարուածութիւնն ու բա-
խումբը՝ անհատին և ընկերութեան մի-

ջևւ չէ անզոյմանս Այդ լարուածութիւնն ու քախուժը կրնայ անդի ունենալ իրաւին ու կեղծին միջեւ: Այլ խօսքով՝ դրակա- նութեան եւ արուեստի մէջ յանձնառու- թեան հարցը անպայմանօրէն անհատի եւ հասարականութեան միջեւ հանդէս չի գար: Այդ հարցը աւելի յաճախակիօրէն հանդէս կու գայ իրաւին եւ կեղծին մի- ջեւ:

Յամենայնդէպս, վերոյիշեալ ձեռով հարցադրումը հարցը կը դնէ դէպի լու- ծում առաջնորդող ճամբու վրայ: Այս- պէս, իրաւին կամ ճշմարիտին է խնդիր պայքարը կրնայ աւելի հարազատ ու պեր- ճախօս պատկեր մը գծել յանձնառութեան հարցին համար:

Նոյնս յոտակ է, որ ճշմարտութիւնը կարելի չէ մէկ ու միակ համարել, մա- նուանդ ներկայ գառու զազպարարա- նական ժխտին մէջ: Հետեւաբար, ար- ւեստի գործին արժեւորման համար բնդ- հանուր արժեւորի կարելի է ընդունել մի- այն անոր ստեղծագործութիւնը, այսինքն՝ վաւերական նորութիւնը, որ պէտք է ըլ- լայ դիտարող արուեստաբանական աճի արժէքներուն, որոնց յանձնառու կ'ըլ- լանք:

Իսկ յատկործականութիւնն ու յե- տադիմականութիւնը, ինչպէս որ եու- կոսլա Երեմիչ կ'ըսէ, արժեւորի են, որոնք կը ծառայեն քաղաքական գործու- նէութեան պիտակումին եւ չեն կրնար ծառայել գրականութեան եւ արուեստի գնահատութեան (4):

Հոս անհրաժեշտ կը նկատենք նշում մըն ալ զմիջազայնականութեան՝ ձըղ- տումին մասին:

Մարդիկ երբեմն բանաստեղծութեան կը մօտենան արհամարհանքով, որովհե- տեւ բանաստեղծական արուեստը չունի միջազային լեզու մը, երաժշտութեան ու կերպարուեստի նման:

Այս պարագային, բանաստեղծութիւ- նը պատճառաւոր կը վճարէ, որովհետեւ ունի լեզուական նօրք դործիք մը: Այս գործիքը զոյն կը վերածէ արուեստի մը, որ նուազագոյն չափով ենթակայ կը մնայ

չահագործումի եւ բռնութեան, համեմա- տաբար այլ արուեստներու:

Սարթր, իրեն յատուկ բանաձեւումի մը մէջ, կ'ըսէ. «Արուեստի գործը, որ կողմէն ալ մօտեմա անըր, մարդոց ազա- տութեան հանդէպ վտանգութեան արտօք մըն է»: Ըստ Սարթրի, ամբողջ դրակա- նութիւնը այսպէս է: «Այսպէս, անիկա ըլլայ փորձագիր մը, պարտաւագիր մը, երգիծաբան մը կամ վիպող մը, ան իր ան- նատական կիրքերուն մասին խօսի թէ ըն- կնքային դրութեան վրայ յարձակի, գը- րողը՝ ազատ մարդ մը, որ կը դիմէ ազատ մարդոց, ունի միակ նիւթ մը միայն — ազատութիւնը» (5):

Սարթրի այս հաստատումը կրնայ է գօրու նկատուիլ, ինչպէս կ'ըսէ Արթիւր Տանթօ իր վերոյիշեալ ուսումնասիրու- թեան մէջ, նոյնինքն Սարթրի գրակա- նութեան համար, սակայն կարելի չէ գայն բնգհանրացնել բացարձակ առումով: «Նոյնիսկ եթէ նշմարիտ է, որ արուեստի գործը իր գոյառութեան համար կը պա- հանգէ երկու կողմերու իրերանիս ազա- տութիւնները, ասոր չի հետեւիր, որ ա- զատութիւնը գրութիւններուն կա՛ւ ա- րող գրականութեան նիւթն (subject) է»:

Ինչ որ կարելի է հետեցնել, ըստ Տան- թոյի, աճ է, թէ բոլոր գրութիւններուն կամ գրականութեան նիւթը արձանագը- րութիւնն է (inscription):

Արդեօք այս պատճառով չէ՞, որ այ- սօր, քննադատութեան մէջ ինչ որ արժե- շափ կը նկատուի, արուեստի գործին ի- մասուը չէ, այլ՝ իմաստ առաջացնելու կարողութիւնն ու նարտաբութիւնը:

Վերոգրեալ մտածումներու լոյսին տակ է, որ իր իմաստը կը զգենու աճի հաստատումը, թէ գեղարուեստական ըս- տեղծագործումի համար ընդհանրապէս ոչ ձեռնտու եւ ոչ քաջալերիչ պայմաննե- րով յատկանշուող սփիւռքեան միջավայ- րի մը մէջ, գեղարուեստական ստեղծա- գործութեան ստիճաններու մեծարկումը պէտք է դիտուի իրբեւ ազգային գոյութեան կան ընդհանուր տարիապն ու մարտահրաւէրը

(4) — D. M. Jeremic, «Art & Anti ideology», Relations, Belgrade, 1972.

(5) — «What is Literature?», p. 37.
(6) — Arthur C. Danto, «Sartre», p. 45.

զիմագրաւելու փորձ մը, որ արժանի է մեն շափով ու տարողութեամբ հովանաւորութեան:

Իսկ յանձնառութիւնը...

Իսկ զաղափարարանութիւնը...

Իսկ զաղափարակա՞ն յանձնառութիւնը...

Այն գրողը, որ զաղափարարանութիւն մը չի ձրեր, անպայմանօրէն կը ստանձնէ անձնական պատասխանատուութիւն մը, իր ընկերութեան եւ Ժամանակաշրջանի հաւաքական պատասխանատուութեան որդեգրութիւն փոխարէն: Եւ հակառակ անոր, որ մուշտանդ զաղափարախօսները կը պնդեն, որ գրողին պատասխանատուութիւնը զինք կը կոչէ ընդհանրացած ու արքայանոջ զաղափարներու որդեգրութիւն, սակայն պատասխանատուութեան զգացումի մը արձագանքելու եւ ընդառաջելու գրողին իւրայատուկ, դրողական պարտականութիւնը կը լինի ո՛ր միայն զաղափարարանութենէ, այլեւ՝ զոյութենական ու կեցութենական ազդեւորման:

Անոր պատասխանատուութիւնը, ինչպէս կ'ըսէ Երեմիչ, զինք կը կոչէ ստանձնելու պարտականութիւններ, որոնք կը համապատասխանեն իր կարողութեան եւ մերժելու անոնք՝ որոնք չեն համապատասխաներ, շարունակելու մեծ հարցի մը վատորակ մշակուիք կամագոր է անոր ուրնչացումն...

Արդէն անբաւարար դարձած Մարգ-

սէն ու մարջոտականութենէն ի վեր, մենք չունինք յեղաշրջումի եւ փոփոխութեան համար իսկապէս բաւարարող ժամանակակից տեսութիւն մը: Ունինք միայն փորձեր, Հոգեվերլուծութիւն խմբաւորումները փորձեցին ուսումնասիրել ու յայտնարել արթնութեան եւ երազի վիճակներու եւ մարդուն ու մանուկին միջեւ նոր յարաբերութիւններ: Գոյութեան պաշտները զարգացցին ինքնակերտումի ընդհանրութիւն մը: Գոյութեան սըլացիկ զարգացումը վերագրութենացողիւտարարութեան իտէալները: Այսուհանդերձ, գոյութիւն չունի փոփոխութեան տեսութիւն մը: Իրենց նուաճած դիրքերուն վրայ տակաւին մաքսող, բայց փեղքաթափ կառուցապաշտութիւնը, երեւութապաշտութիւնը եւ լեզուապաշտութիւնը նախապատիւ չեն համարեր փոփոխութիւնը, այլ կը նուիրագործեն նշանագրութիւնները եւ այն խորունկ յուզեցներն ու ձեւերը, որոնք, ինչպէս Լեւի Շթրաուս կ'ըսէ, բանականութիւնն են, երբ վերջինս ինքզինք կը կապկէ:

Արդեօք մենք բիւրեղեայ հայելիննու որակի՞ մը մէջ կը շարժինք, ինչպէս կ'ըսեն ժամանակակից զբաղէաներէն ու ընկազաւորման տմանք:

Մարդկային զէմը մը պահելու համար արդեօք պէտք է հայելի՞ փշրել թէ շնչառութեան նոր միջոցներ, նոր ժամանակավայրեր ու նոր հորիզոններ ստեղծել:

Կ. ՇԱՀԻՆԵԱՆ

Մ. Մ Ի Ն Ա Ս Ե Ա Ն

ՀՐԱՉԵԱՅ ԱՃԱՌԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ
ՎԻՆՆԱՅԻ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐՈՒՆ

17.

26 Նոյ. 1920 (հ. տ.)
Թաւրիզ

Գերագատիւ Հարք(1),

Վեց տարի է որ գրական յարաբերութիւննիս ընդհատուած է(2)։ Ժին-
յեւ Հիմա ամենեւին տեղեկութիւն չունէի Ձեր մասին։ Վերջերս Փարիզէն նա-
մակ մը ստացայ, ուր Meillet կը յայտնէր թէ Հ. Տաշեան հրատարակած է իր
մեծամասաւ մէկ աշխատութիւնը(3)։ Աս կէտը ինձի շատ ուրախացուց՝ մտա-
ծել տալով թէ Միարանութեան Հին պատուական գործունէութիւնը վերսկը-
սած է։

Յոյս ունիմ որ նամակս ստանալէ յետոյ երկտող մը կըրէք ինձ եւ
կյայտնէք Միարանութեան որպիսութիւնը։ Ի՞նչ եղաւ Հանդէս Ամսօրեան։
Ձեր աղարտնը երկու աշխատութիւն ունէի, որոնց տպագրութիւնը պատե-
րազմի պատճառով ընդհատուեցաւ։ մէկը Նոր-Բոյազէտի ձեռագրաց ցու-
ցակն էր, միւսը Հայոց գրերը։ այս գործերէն առաջինը բոլորովին աւար-
տած էր։ Կինդրեմ որ օրինակ մը կազմեալ ուղարկէք ինձ։ Նոյնպէս Հայոց
գրերէն ո՛րքան մամուլ որ տպուած է, որպէսզի գիտնամ թէ գործը ո՛րք
մնացած է։ Ես ալ երկրէ երկիր ինկայ։ ամէն ինչս կողոպտուեցաւ։ գրա-
դարանս մնաց Ռոստով եւ չեմ գիտեր թէ ո՞ղջ է թէ այրուած։ մինակ ձե-
ռագիր աշխատութիւններս կրցայ փախցնել։ ուրիշ ամէն բան կորսնցուցի։
Տէր ետ, տէր էտտ։

Կուպսեմ պատասխանի։

Յարգանաց ողջունիւք
Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ

Հասցէս՝
H. Adjarian. Ecole Centrale Arménienne. Tauris (Perse)

(1) Հ. Ն. Ակիմեանն այս նամակն էլ իրեն ուղղուած է Համարէլ, Հանգէտ ամսօրեայ, 1933, էջ 444-445. 1920, Նոյեմբեր 29ին կը գրէր ինձ [Ընդգծուածը՝ մերը] Թարբեզն. «Ես
ալ երկրէ երկիր ինկայ... Տէր էտտ»։
(2) Առաջին Համաշխարհային պատեւազմի պատճառով։
(3) «Ռուսումն դասակնի հայերէն յգրութեւ», Վիեննա, 1920, որ Ա. Մեյլէն գլխաւորէ է
Revue des Etudes Arméniennes, I, 1921, 392-394.

Թաւրիզ 20 մայիս 1921 (հ. տ.)

Գերազատիւ Հայր Ազնիւնեան(1),

Ստացայ Ձեր նամակն ու հանդէսի ամբողջ թուերը, հանդերձ Հ. Տաշ-
 ևանի ընդարձակ աշխատութեամբ(2): Ինչպիսի՜ ուրախութիւն եղաւ ինձ
 համար, երբ 7 տարուան կարօտէ յետոյ նորէն ձեռքս առի Ձեր սիրելի գրու-
 թիւնը, պատուական Հանդէսը եւ կարգացի հոն սպումած պատուական յոգ-
 ւածները: Սրտանց ուրախ եմ որ Դուք եւս, Հ. Տաշեան, Հ. Բառնարատ(3),
 Հ. Վարդանեան(4) եւ միաբանութեանը միւս անդամները ողջ եւ առողջ են-
 սուք ու արտասուք մեռեալներու յիշատակին, մանաւանդ Հ. Կէտիկեանի,
 որուն հետ մտերմական բարեկամութիւն կապեր էի 1913 թուին ի Պոլսո-
 ւորչա՛փ սիրելի եւ դուրսդուրալի անձ էր. իր ողբալի մահը շատոնց լսեք
 էի(5). լսեք էի նաեւ Ձեր մահը: Հ. Ազնիւնեանի՝ այսպէ՛ս դոնէ տպուեցաւ
 պատերազմի երկրորդ տարին կովկասեան թերթերու մէջ եւ ես հարկ հա-
 մարեցի գիմել Պետերբուրգին(6), որմէ անզկեացայ ուրախութեամբ որ գոյժը
 սուտ է: Հայ Ժողովրդական Հաւատարմք մ'է թէ որու մասին սուտ լուր
 կտարածուի թէ մահացեր է, նա երկար եւ առողջ կայրի: Նոյնը կ'ժողջեմ
 որտանց եւ Ձեզի համար:

Ես Բոստովէն մեկնեցայ իբրեւ կամաւոր 1918 թուի մարտի 6-ին,
 1500 հոգի էինք, դիմուած լաւ թնդանօթներով, զնդացիքներով եւ հրացան-
 ներով. կ'ուզէինք երթալ Կարին. բայց Կարնոյ անկումը(7), միւս կողմէ բու-
 չեւիկներու հանած զժաւարութիւնները, հակառակ անոր որ Լենինիէն տանա-
 մին հրովարտակ ունէինք, կասեցուցին մեզի Արմաւիրի(8) առջեւ: Արմա-
 ւիրէն անցայ դէպի Կովկաս, բայց կովկասեան լեռներու վրայ ենթարկուե-
 լով չհրէզներու յարձակման, որոնք երկաթուղիի գիծը եւ կամուրջը փր-
 ցուցին, ստիպուեցայ անցնիլ Ղզլար(9) հայաքաղաքը, հոնկէ մկրտոսական
 նաւով մը Աստրախան(10) գացի եւ տնկէ ալ շողենուով Բապու: Հոս մտա-
 նակեցայ տանկեց դէմ պատերազմին, պաշտօնավարելով հայոց, առևտոց
 եւ անպիացոց գնորտական շտապներու(11) մէջ, մերթ իբր վերահսկիչ
 զնդացիներ լինելու, մերթ իբր խուզարկու եւ հարցաքննիչ տանկական
 պատերազմական գերիներու, իբր թարգման տանկական բանակէն ու գերի-
 ներէն մեռք բերուած գրութեանց(12), իբրեւ օգնական զօրավար Բազրա-
 տունի(13) եւն: Բազուն իյնալու օրը (տեպտ. 14)(14) ինձ յանձնուեցան
 600 շամախեցի որբեր, որոնք ինչէի(15) փոխադրեցի. հոս ժամանակ մը
 անգլիական շտապի մէջ իբրեւ թարգման եւ վերահսկող պարենի բաշխման
 ծառայելի յետոյ, գացի Սպահան: Ստակալի է անսպասույիս ճամբորդու-
 թիւնը, ուր գրեթէ ծարաւէն պիտի մեռնէի: Ամիս մը մնալով Նոր-Ջուղա,
 ուսումնասիրեցի տեղական բարբառը(16) եւ դարձայ թեհրան, սակէ Ղազ-
 վին — Չենլու — Միւսնէ ճամբով եկայ թաւրիզ՝ Երեւան երթալու համար:
 Երեւանի համալսարանը հրակրօց ինձ պաշտօնի(17), բայց թուրքերը նա-
 յիջեալնք բռնած ըլլալով՝ անկարելի եղաւ մեկնիլ: Երկրորդ տարին է որ
 հոս կ'պաշտօնավարեմ իբր ուսուցիչ: Նոյն իսկ հոս մեծ աղէտներ անցու-
 ցինք. թիֆի համաճարակ, շահէվաններու եւ քրդերու արշաւանք, ներքին
 կտորած, տանիկներու արշաւանք, բայց այս բոլորէն ալ զերծ մնացինք:
 Վերջին անգամ երբ Հայաստանի կոտորածները փոխուելով դարձաւ պաշ-

չեւիք(18), եւ հրաւէր ստացայ Կրթական նախարարէն(19), որ իմ մօտիկ բարեկամս է, երթայու Հայաստան, իբր զանգամ էջմիածնի դուլտուր-պատմական ինստիտուտի»։ ասիկա եւրոպական մտքով այն ակադեմիան է ուր կ'աւազուին ծերացած գիտուններ եւ որեւէ պաշտօնէ եւ գործէ ազատ, ստանալով պետական ուժիկ, եւ ուրիշ յարմարութիւններ, բոլորովին ազատ կերպով կ'նստուին իրենց աշխատութեանց(20)։ Մենք դեռ զարտոյց վեր-Շացուցած չենք. միւս կողմէ Հայաստան կը նեղուի հասցէ. չեմ դիտար թէ պիտի կրնամ երթալ. հոգիս յօժար է, բայց մարմինս ակար։ Յոյս ունինք որ կարճ ժամանակի մէջ ամէն բան կ'աւանայ, հասցն ալ կ'աւանանայ եւ հայը նորէն կ'ծուարի իր բունին մէջ։

Հայոց գրերէն զրկեցի ձեզի 50 երես շարունակութիւն. վերջացնելու համար մնաց 1. «Հայերէն գրերու տեսակները եւ կերպարանափոխութիւնը», 2. Ծածկագրութեան տեսակներ։ Բայց ինչպէս ըսեր էի, ամբողջ դրու-դարանս ձգած եմ Ռոստով. եւ հոս ալ գիրք չկայ օգտուելու համար։ «Հայ-յերէն գրերու տեսակները» դիտուն համար յատկապէս կ'ինչդրեմ Ձեզմէ որ յաջորդեալ ուղարկէք ինձ մէկ օրինակ Տաշեանի Ակնարկ մը հայ հնագրութեան վրայ, որուն մէկ համառօտ ամփոփումը պիտի ըլլայ նոյն գլուխը։ «Հայոց գրերու» նախորդ տպագրեալ մատերուն կ'ապստեմ. դեռ շտապայ, ուստի ուղարկած յօդուածիս մէջ չկրցայ նոյն իսկ թուահամարները դը-նել(21). նոր թուահամարներու տեղը կարմիր X նշաններ դրած եմ. եւ կ'ինչդրեմ Ձեզմէ որ նախորդ տպագրեալ մատերուն համեմատ թուահամար-ները շարունակէք։ — Նոր-բայաղչոյ ցուցակը կրթոր լրանայ, խնդրեմ օ-րինակ մը ուղարկեցէք ապահովեալ։ Քանի մը օրէն պիտի զրկեմ Ձեզ Թնե-րանի Զեռագրաց ցուցակը(22), որ հազիւ ըլլայ մէկ մամուլ (9 ձեռագիր է միայն). յոյս ունիմ որ իբր ատանձին հատոր կը հրատարակէք։ — Հ. Տաշ-եանի գործիք(23) համար սրտագին շնորհակալութիւն. դեռ բոլորը չեմ կար-դացած. յօդուածիս մէջ փոքր նկատողութիւն մը պիտի տեսնէք արդէն. կնկատեմ նոյնպէս որ խաղճանց բեւեռագրութեանց մասին խօսուած ժա-մանկ մոտցած է մատենագրութեանց մէջ յիշել իմ երկու յօդուածներս ՀԱ 1903, 67-68(24) եւ 1907, 93-94(25) խաղճերէն յօ եւ օ գրերու մասին։ — Ծատ պատուական կ'զտնեմ Հ. Վարդանեանի յօդուածները(26). լաւա-զոյն լեզուաբաններէն մէկն է, որոնց նմանք մեր մէջ հազուադէպ է, ու-րովհետեւ գրեթէ բոլոր եղանակներն ալ պիտական ուղից ճամբու վրայ կ'եցած չեն։ Իր խոստացած արտասպառութիւնները դեռ չեմ ստացած ինչպէս չեմ ստացած միւս տպագրական փորձերս։ — Տաղարանս ազատուած է, միայն քանի մը թերթ թուրքերը պատուի են. ձեռագիրը հիմա Բաղու է, պատեհ ատիւն մը ամբողջը կ'նստուին Ձեզ օգտագործելու համար. ինչ ձեռով որ կ'ուզէք, որովհետեւ ես այլ եւս կարողութիւն եւ նպատակ չունիմ զայն շա-րունակելու(27)։ Ձեր հրատարակած տպերը հաճոյքով կարդացի Հանդէսի մէջ(28). բայց նկատեցի որ քանի մը թրք. եւ պարս. բառեր ձեռագիրներու մէջ սխալ են դրուած. օր. 1915(29), էջ 59 հաշիվան — հաշի զան (արցունե-քը արիւն). 60 բաշաթ քի — բաշադ քի (լինի թէ). 61 սախթադիլ — սախթա-դիլ (ալթուած սիրտ), մըզրիսաեար — մուրդ-ի-սաեար (թոշուն ստուտ), հեռքն — հերք (մազ). 62 բուլիմ խիրանդուանդ — բուլիւ (բուլամ) ին-քալմանդ (էի խեւացի). 63 է՝ մանի քամամ, դրեանի քամիլքար, է՝ քամամ տպրու, ալմաստի Գիգար. 63 բլրուլ գուանդայ (խօսող)... ու բուլ ամ ֆրը-կատ... ու տուա ի դամդամ (մարդարտէ ստամ...): 63 փէշի քու մէխմամ (քեզ մօտ հիւր), մա ումնել, մէ բաւամ սարուար ի խուրամ... 64 գար թի-ճամ (էթէ տեսնեմ)։ Ծատ լաւ կ'ըլլար, եթէ ձանթութեանց մէջ ամբողջա-

կան պրո- սոցիալու թարգմանութիւնն ալ տրուէր, ինչպէս ըրած եմ ես Նոր վկայքի մէջ: Այս առթիւ որեւէ ծառայութեան պատրաստ եմ(30):

Գալով Ձեզ ուղարկելիք գրոց եւ թերթերուն, ուրախ եմ յայննչու որ 1914 թուէն սկսեալ հոս հրատարակուած բոլոր թերթերը արդէն պատրաստ են ձեռքիս տակ եւ պիտի ուղարկեմ. կմտան քանի մը դրժոյկներ՝ որ նոյն պէս կհաւաքեմ: Կովկասի հետ մենք ալ յարաբերութիւն ունեցած չենք, ուստի այն կողմի մասին որեւէ բան չենք կրնար ընել առ այժմ: Նոր թերթերը՝ որ հոս կհրատարակուին, օրը օրին կպահան, եւ վերջը միասին կը ըրկեմ: Արդէն շատ անարժէք բաներ են: Ձեր նամակը անոնցմէ մէկուն մէջ արտասպասեցին՝ յայտնելով իմ անձնականին վերաբերեալ մասերը: Բոլորը կը ըրկեմ: Թեհրան ալ քանի մը թերթ տպուեցաւ. դժբախտաբար ասոնք չունիմ. միայն հոն տպած էի եւ «Հայաստանի աշխարհագրութիւն օտովելու թղթախաղ»(31). առիկա կը ըրկեմ:

Գալով իմ աշխատակցութեան, մեծաւ սիրով կը պատասխանեմ. երէկ ըրկեցի Հայաց գրերէն 50 էջ. հաջիւ ալ քան մ'ալ մնացած ըլլայ, զոր խա- կոյն պիտի շարունակեմ, երբոր ստանամ Հ. Տաշեանի Ակնարկը: Իմ օրի- նակս կը գտնուի Ռոստով: Քանի մը օրէն կը ըրկեմ Յուզակ Գեղարքայ Թեմ- րանի (մէկ թերթ բան) եւ Մրզալ գրքան(32) (Մագիստրոսի յիշեալ դրու- թեան մեկնութիւնը Հ. Մէնէվիշեանի սճով(33), նոյնպէս փոքր տեարակ մը). այնուհետեւ կրնամ ուրիշ բաներ ըրկել: Ունիմ ձեռքիս տակ բազմա- թիւ փոքր քառեր(34) քանազան ժառանգութիւններէ (նաեւ նորաստիպ վկայք Ա- րեւիկից դրքէն, որ եթէ ստոնաք, ինչքեմ մի՛ բարաբաղէք, որովհետեւ ես արդէն ըրած եմ) եւն:

Ձեզի պիտի տամ յոյժ ուրախալի լուր մը, աւետիս մը. դանուած է Շապուհ Բաղաստեանուոյն Պատմութիւնը(35), վաճէն էջմիածին բերուած 2000 ձեռագիրներուն մէջ. պիտի կրողէնայ 65 մեծ էջէ (կամ թերթէ՛)՝ լեզուն արդարեւ ուսմիկ, նիւթն ալ շատ հեռաբերական. կը պարունակէ սերահարութիւններ, հարսանեկան նկարագրութիւններ, որոտրական նկա- րագրութիւններ, խնջոք, հացկերոյթ, վերջապէս Շահամէի(36) նման դրուածք մ'է: Արդէն յանձնուած է տպագրութեան էջմիածին մէջ: Անձամբ տեսած չըլլալով՝ այս բոլորը կը գրեմ Ձեզ լսելով Ն. Աղբալեանէ(37), որ ինքն ալ քանազն մ'է եւ այս կարգի դրուածքներու սիրահար:

Միտով կ'ողջունեմ Միտրանութեանը բոլոր ծանօթ եւ անծանօթ Հաղ- բերը, զի ծանօթութիւն հողւոյ առաւել է քան դժարմոյ:

Ձերդ՝ Հ. ԱՅԱՌԵԱՆ

Յ. Գ. Նամակ եւ այլ գրութիւն շարունակեցէք զրկել իմ անունով Քաւրիդ, Ecole Centrale. Լաւ է եթէ մէկ կողմը անունս հայերէն ալ գրուի: Վենետիկ լոյս տեսաւ իմ մէկ աշխատութիւնս (Նոր քառեր)(38). ինչքեմ ներդրամիտ եղէք որ օրինակ մը ըրկած չեմ Ձեզ, որովհետեւ միայն մէկ օրինակ ունիմ. յուսամ վաճէն զրկեն: Քանի մը բարի մասին հիմա կարծիքս տարբեր է. յատկապէս գայթակ(39) եւ սրաեանը(40) սխալ են բացատրուած:

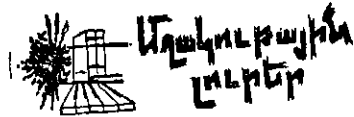
ՆՈՅՆ

(1) Հ. Ն. Այննանք 1920ին կրկին երևակուել էր «Համազն ամսորտոյճի իմարդի» միւլիւ եր կեանքի վերջը 1963 թ.:
(2) Տե՛ս նամակ 17, Ծանօթագրութիւն 2:

- (3) Հ. Բառնարաս Պիլեդիգեաներ ժառանգել էր 1917ին:
- (4) Լ. Արիստակես Վարդանեան, Հմուտ բանասէր և բանասերին, յետոյ ուշխարհականացած:
- (5) Հ. Թովմոս Կտիկինան, տե՛ս նամակ 3, Ծանօթագրութիւն 1:
- (6) Holger Pedersen (1897-1963), գանձային լեզուաբան, կիսապէտ և հայագէտ պատմա-համեմատական լեզուաբանութեան ժանանգէտ, տե՛ս նամակ 7, Ծանօթագրութիւն 2:
- (7) 1918ի Փետրուար 20ին Վեհեր փառայի պորֆորը գրաւեցին Կարբիլը, որտեղից, մինչ այդ, գորովար Անդրանիկի բանակը կարողացել էր գուրս հանել եղեւնից այնպէս ապառաւան ժող 25-000 հայերին:
- (8) Արմատի, շաղար ԲՍՖՍՀ Կրօնադաստի երկրամասում, Կարան գետի ափին: Նախ իրրև գիւղ 1890ին հիմնել են շերտիկական դիւանից գողթան հայերը և 1848ին կոչել այդ անունով: Եւնեցիկ է հայկական պարտքեր: 1918ին թաղաքը գրաւել են սպիտակ-գուրադիակները, կայմիլ բանակն ապստամբել է 1920ի Մարտի 16ին:
- (9) Ղզլարն այսօր Իսպանիայի ԽՍՀում է, Թերեթի գետաբերանին: Հիմնադրուել է 1735ին, երբ այնտեղ հաստատուել են հայեր, որոնց այսօր թաղաքում բազմաթիւ են:
- (10) Ասրախիան թաղաքն այսօր ԲՍՖՍՀում Աստրախանի մայրի գաղղական կենտրոնն է, դեռային և Թովային նաւահանգիստ: Եւնեցիկ է ևս սելի հայկական գողթութիւն:
- (11) Շուալ, աւելի հիշք՝ շուաք, ուսանքէն, հայերէն՝ Գապուկուրա:
- (12) Իհնիւմ պոլսեցի՝ Անուաներ տիրապետում էր Թուրքիային:
- (13) Զորավար Բազրասունիսն եղել է Բազուի Գիկտատուրայի, այսինքն՝ ստիպել յնագիտական զինուորական կրօնապետական միացուել իրանութեան կողմից Նշա-Նախիւան զինուորական գործերի վարչի (1918, Օգոստոս 5): այդ թուրքի մասին տե՛ս, Երեւան, Մ. Վրացեան, Հայաստանի Հանրապետութիւն, Բէյրութ, 1963, դուրս ԺԵ, Շրջառակ հերոսամարտը:
- (14) 1918ի Մեղանքերի ճիւղ, Բազուից նաւերով գնացի Գարսիւստան են հնարեցել անգլիական զինուորական ուժերը, որոնք եկել էին մուսուլմանական ուժերի դէմ թաղաքը պաշտպանողներին աջնելու: Մեղանքեր 15ին նաւելով հնարեցել են նաեւ հայեր, որից յետոյ թաղաքում տեղի են ունեցել Զարդիբ հայերի դէմ:
- (15) Ինգլիշի գարսիկական թաղաք, ուր 1918ին հաստատուել են անգլիական զինուորական ուժերը: Հր. Անուանի անտիպ գործերի մէջ կայ Վրացից Գարսիւստան (հասկանալու հորդական ծափեր), 172 էջ (Եւ. Վրացեան և Հ. Մանասերեան, ՀԱՐԱՅԱՅ ԱՆՈՒՆԻԱՆ, Երեւան, 1966, էջ 87), որտեղ գոչ է Անուաներ մայրիկ է իր զինամիջոց յաւերիցը դիւրի մէջ, Ծրեւան:
- (16) Երեւանի Նոր-Ջուլայի բարրաթիւ, Երեւան, 1940, 401 էջ, ապակեանոց:
- (17) 1920 թ. Յունուար 31ի Արեւանդապարտում (այժմ Լենինական) հանդիսաւոր կիւղով թաղաք է ՀՀ արտառանի համայնարանը, որի մասին, աւրիշիցի Թուում, Լ. Պ. Ղարբիլեանիցը գրել է. «Անկան մեծ ազդեղով թաղաքն, թայց իրականում որեւէ գիտա-մանկավարժական գործունեութիւն չուսույան այդ ՀՀ համայնարանը հետո է Երեւանի պետական համալսարանի նախորդը լինելուց (հիմնաւի պետական համալսարանը, Երեւան, 1965, էջ 82): Երեւանի համալսարանը, ապա՝ Ժողովրդական (այսպէս պետական) համալսարանը հիմնադրուել է 1920ի Դեկտեմբերին, պաշտօնապէս բացուել է 1921ի Յունուարի 23ին, պաշտօնապէս սկսուել են Երեւանի 24ին: Ուստի՝ Անուանին հրաւիրող այս համալսարանն էր. նա նոյնը կրկնել է մի քանի սող յետոյ:
- (18) Պայլելիքը բազրասունի արտասանութիւնն է արեւմտահայերէն ուսուցարանութեանը. — Հայաստանը սովետականացուել է 1920 թ. Նոյեմբեր 29:
- (19) 1920-1921ին Մովսէսական Հայաստանի զինուորական նախարարը կամ լուսնողիմը (Լուսնաբորութեան Ժողովրդական կոմիտեւը) եղել է Արտ Յովհաննիսեանը (1887-1972), որ 1922-1927 թթ. եղել է հրատակչութեան կենտրոնական կոմիտէի քարտուղարը, 1921-1926ին համալսարանի դաստիարակ, եւսյն. «1937 թ. անհատի պաշտամուտի լրջանում ենթարկուել է ուղղակի, 1904 թուականին արդարացուել է» (Լ. Պ. Ղարբիլեանեան, ն. տ., էջ 205-206): 1900 թ. ընտրուել է ակադեմիկոս:
- (20) Անուանից միանգամայն սխալ պատկերացում է ունեցել կիւղանի զինուորապետականը ընտրուողի մասին, որն իրականում զինական ինտերուս էր. հրատարակութիւններից է «Նապոլի Բազրասունից» պատմութիւնը, 1921:
- (21) Այդ աշխատութեան զուգանքը բաժանուած են համարակալուած հաստատուներին:
- (22) Վնուցակ հայերին ձեռագրաց Թեհրանի, ՀՀԱՄԿԵ ամսօրեայ, 1935, ապա՝ 1936, 26 էջ:
- (23) Տե՛ս նամակ 17, Ծանօթագրութիւն 2:
- (24) Եւսպիբերն 60 և հայերն 6 և է ճայները, ՀՀԱՄԿԵ ամսօրեայ, 1908, 87-89:

- (25) «Ենայինընթ Յ ունէր», «Հանդես ամսօրեայ», 1907, 93-94:
- (26) Հ. Ա. Վարդանան, «Բառաճանգարանի քննարկ», 1910-ից սկսած, որ «Գրիտիկ» առանձին գրքերով զերահրատարակել է 1913, 1914, 1921 և 1923 թթ.: Հ. Ն. Ալիբեկյանի որոշ նամակում նրան հաւանել է նաև ժենևուս Լորայր Ն. Բիւզանդացին:
- (27) Հ. Ն. Ալիբեկյանը Աճառանի անտիկ «Տարաբանի մասին գրել է հետևյալը: «Աճառանը մեծարկած էր յիսկատար նախաժամ մը կատարելու նազ գանձարաններու եւ ստազարաններու: Այս Հաւանանի ընդարձակ երկու հատորները, օրինակաբար էր եւ իր կնոջ՝ Տիկին Արաւսակի մուրից 1926ին վիճակում Միխայիլով Մատնապարանին Երևանում («Հանդես ամսօրեայ», 1933, էջ 452):
- (28) Հ. Ն. Ալիբեկյանը գրեւս 1910-ից սկսած «Հանդես ամսօրեայում» հրատարակել է Հայերէն միջնադարեան աստղեր, որոնց հեղինակները մասին հակիրճ ուսումնասիրութիւններով: Լորայր Ն. Բիւզանդացին (որի ընդարձակ «Տարաբանի անտիկ է մեռած նրա գրականում, Գէորգի որդի գաղաթի համալսարանի գրադարանում» մեծապէս ջանքերով է նրան, նշելով նաև հրատարակութիւնների մէջ թույլ տուած սխալները: Աճառանը նկատի ունի «Հանդես ամսօրեայ», 1915, էջ 8-52, «Գրիտիկ» Արաւսակի (ուսումնասիրութիւն), էջ 52-64 Տաղեր, էջ 64 «Միխայիլ Արաւսակի» (ուսումնասիրութիւն) եւ էջ 67-69 Տաղեր:
- (29) «Տող սիրտ», ի Գրիտիկ Արաւսակի, «Յրեք սաղ», «Հանդես ամսօրեայ», Ն. ա., էջ 50-63:
- (30) Աճառանը իմացել է պարսկերէն եւ դասական եւ Համալսարանում, ունի «Պարսկական քննարկների լուծում պատճառները» յարուածը («Գիտական արխիւներ» համալսարանի, 1961, հատոր 24, էջ 129-132) եւ «Պարսկական հոդոյներ», 1926, Երևան, 40 էջ, 1937, 71 էջ:
- (31) «Հայաստան, պիտարագրական թղթախոյ, ԹԻՒՐԱՆ, ապ. Փարս», 13 էջ եւ 15 փորտ:
- (32) «Գրիտիկ Մագիստրոսի Մրգուզ փամախ լուծումը», «Հանդես ամսօրեայ», 1923, 241-256:
- (33) Հ. Գ. Մէնդիկեան, «Գրիտիկ Մագիստրոսի «Գիտական» ամսօրեայում լուծումը», «Հանդես ամսօրեայ», 1911:
- (34) Աճառանը էր անելով կարգացել է Հայ Հին եւ միջնադարեան ամբողջ գրականութիւնը էր «Հայերէն արձակական քառարանի համար եւ յայնաների բառարաններում» զգրկուած թուրք, որ մեկնարկել է եւ Հաստատել վիճակներով: Լորայր Ն. Բիւզանդացին, անտիկ:
- (35) «Տարաբանի Բազմաստիւնայ պատմութիւն», իմեանին, 1921 (Գիտական ինստիտուտ): Աճառանը գրեւս է «Տող» թերթում (Փարսի), որից արտասուել է Փարսիէն «Արաւսակի» (Տ, 1922, Թ. 22): Հ. Ս. Գոգեանը գրել է «Աճառանը համարի փաստերով» (արձակականութիւն, լծում) կը մերժէ Միխայիլ Արաւսակի [հրատարակել] պաշտպանած կարծիքը, թէ Ն. Բազմաստիւնի ըլլայ հեղինակը Նարայիտ պատմութեան» («Հանդես ամսօրեայ», 1922, էջ 317): ՏՆ՝ նաև «Հանդես ամսօրեայ» 1921, էջ 448 եւ 1922, էջ 513, 600:
- (36) «Հանդես» կամ «Արաւսակի» գիրքը պարսիկ բախատեղծ Ֆիրդուսի (ժողովուրդը 940-1090) գրեւս գրեւս է:
- (37) Նիկոլ Աղաբաբ (1873-1947), զանազան ղեկավար գործիչ, գրականագետ, մանկավարժ: 1910-ից Հայաստանի Հանրապետութեան ընտանեկան եւ արտաքին նախարար: սովորել է Մոսկուայի, Լոզանի եւ Փարսիէն համալսարաններում: անի Հայերէն բանասիրի զննարկներ յարուածներ, որոնց մասին Աճառանի ընդհանուր կարծիքը անս համարձակ 25-ի վերջում եւ նամակ Պարսի: Աճառանը նրան հակիրճ է վերջին անգամ թարգմանում, որ արտադրութիւն է Հայաստանի Հանրապետութեան միջոցով, Նա. Ա. Ս. Ղազար, 1913:
- (38) «Հայերէն» նոր բառեր էին մտածողութեան մէջ, Նա. Ա. Ս. Ղազար, 1913:
- (39) Գայրաճ. «Հայ» արտ. բառարանում գայր արձանի անի Աճառանը ուղղել է բառի իմաստը՝ նախ «զրուար, ինչը», ապա՝ «բառ», յանգստեք, զորութիւնը:
- (40) Մրտանգ. «Հայ» արտ. բառարանի այս բառարանում Աճառանը նշել է նախ ընդհանուր է «բիւզանդ» նշանակութիւնը ըստ Արանի բառարանի, իսկ էր «Հայերէն» նոր բառերի Բ. Հաստատել մերժել է այն յոգուս զգրուց սպառ իմաստի:

(Շար. 6)

ՈՐԸԱԳՐԱՒ
3 ՉԱՅՆԱՊՆԱԿՆԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՆՈՒՐՈՒՆԱԾ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ
ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԻԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

Վերջերս հրատարակ իման են հայկական երկր
ձայնակազմներ, երկն ալ հայ էրիտասարդ երա-
ժիշկներու գործեր, իւրաքանչիւրը՝ ասորքեր
ժարդի մէջ:

Ասանկնը կը պատկանի ազգանկար երա-
ժիշտ Լուսինի Բաշիի (Միւնիխ): Անոր հրատար-
ակի իրենցած ալս նոր ձայնակազմը կը պարու-
նակէ դասական հինգ գործեր, որոնց մէջ երեւան
կու զայ երաժիշտի սանդղազորմական յատուկ
եւ ինքնատիպ ոճը՝ խորհրդապաշտ եւ վերացա-
կան: Հետաքրքրական են «Անոյ» օֆերայի թի-
ժայի հիման վրայ իր գրած ասորքերիկերը, յու-
լարման ազատ կըտոյթներու վայ կատարուած:
Ձայնազրուած գործերը կը մեկնաբանեն Լուսին-
ի հարուստ Մանիկ Չաքրիան (23 տարեկան, վը-
կայեալ)՝ Վենետիկի Պենտակոսթի Մարչիլլո երա-
ժշտանոցին եւ սէր բազմաթիւ ժրջակակներու,
եւ Թուրքիայի հարուստ Սիմոն (մեծա-
կատար Միւնիխի սենեկային նուագախումբի):

Երկրորդ ձայնակազմը հրատարակ հանած է
Ստեփան Ազեան, որ ասեթուլայէտ է եւ մծծ աշ-
խատանք տարած է հայկական հին ու աւանդա-
կան այս նուագարանին ազգային ինքնութիւնը
հաստատելու եւ զայն օտար շրջանակներու ալ
ճանաչեցնելու ուղղութեամբ: Ձայնակազմին վը-
րայ են Կոմիտասի «Շուշիկ»-ն, «Ալագնազը» եւ
«Կախալիք»:

Հրատարակ հանուած երրորդ ձայնակազմը կը
կըտուի «Արշակունի» պարերը, եւ անոր վրայ ձայ-
նազրուած են «Գրաչարի», «Ազատ պար», «Բաւա-
զարտի» եւ «Երազ պարի» երանակները, ժողովուր-
դական նուագարաններու համոյթի մը մեկնարո-
նութեամբ, զեկամարութեամբ՝ Թասուար Ժի-
րայր Տէր Թարութիւնեանի: Տէր Թարութիւնեան
կը զեկամարէ Ալֆրէդիկի Հայ Մշակոյթի Տան
Ժողովրդական նուագարաններու արուեստանոցի
աշխատանքը: Եւ կ'ուսումնասիրէ հայ աշու-
ղական արուեստը: Ձայնակազմին առաւելութիւ-
նը ոճն է, որ անոր կցուած է փոքր պրակ մը,
ուր բացատրութիւններ կը տրուեն երաժշտու-
թեան եւ պարի մասին, ինչպէս նաեւ՝ կ'ուսու-
ցանուին պարերը:

Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքութեան Ժա-
ռանկաւորաց վարժարանի հանդիսարանին մէջ,
եղեւնի 70ամեակին առթիւ, սեղի ունեցած է դի-
տական ժողով մը՝ «Երուսաղէմի»-ն ասր 2015-
1095» անուան տակ:

Ժողովը բաղկացած է երկու նիստերէ:
Ա. նիստը վարած է Պրիզէթ համալսարանի
անգլերէնի դասախոս վրոֆ. Լէյթըն Փրաթ: Բա-
ցուէր կատարած է Երուսաղէմի Պապական Առա-
քիութեան տնօրէն Լ. Ժոզէֆ Կալիթայի: Բնթ-
ղէնէմի համալսարանի դասախոս սոցթ. Մամուկի
Հատեանն խօսած է Հայտն-եղեաններ յրաճը եւ
1915ի Յնդակազմութիւնը նի.թին շուրջ: Լուսին-
իական Երրորդութիւնի պրիւֆեսոր (Գալուստե,
Օւսար) դասախոսներէն վրոֆ. Ռաֆ Տորմէնի զե-
կուցման նի.թը եղած է «Արեւիտ Թոյնպի» վկա-
յութիւնը: Վերմոնթի (Մ. Նաւանդեթ) համա-
լսարանի բազմաազգային կրօնքի դասախոս Սթեֆի
Երեան ներկայացուցած է «Երեսուցի Լեւոնի Մար-
կըթաւի յայրը», իսկ Հայֆայի համալսարա-
նին Ժորժէթ Աւագեան խօսած է «Պէրիֆերի վկա-
յութեան մասին: Գրող Տոնա Հարմի զեկուցման
նի.թը եղած է «Զմիւռնիոյ հարցը», իսկ Ալեքս
Գալայեան ներկայացուցած է «Մշակութային
ցնդակազմութիւնն նի.թը»:

Երկրորդ նիստը վարած է Թանթուրի Ռազա-
դութեան Միջ-դասակական կոմիտէի տնօրէն
վրոֆ. Ռիչըրտ Բրեյնը: Պրիզէթ համալսարանի
իւլանական պատմութեան դասախոս Ալպի Բա-
զարեան խօսած է «Երեսուցի ուրացուցը» նի.թին
շուրջ: Երուսաղէմի համալսարանի եւրոպայի դա-
սախոս Ա.Ի. Գառնայի նի.թը եղած է «Երեսու-
ցիական դասերը»: «Արշակունի» պատմութեան
ցնդակազմութեան նի.թը ներկայացուցած է
Փառլիս Պրատէր, իսկ «Երեսուցի» պատմա-
յանը եւրոպային նի.թը՝ Վեր. Միքայիլ Բրուֆ:
Հայոց Պատրիարքութեան ներկայացուցիչը՝ Գեորգ
Հինդեան, խօսած է «Երեսուցիական Եր. ա-
զիմը» ցնդակազմութեան պատմագրութեան մէջ
նի.թին շուրջ:

Գիտական ժողովին ներկայ եղած են Հայեր,
Հրեաներ, կրօնականներ եւ դիտակազմներ՝ զրե-
տուեալ, Հրեայ եւ մանչեստրական համայնքներէ:

**ՌԱՖԱԵԼ ԱՐԱՄՅԱՆ՝
ԱՐԱՖԵՐԵՆՈՎ**

Կորուզային (ձեռտող) հասարակչության Քաղկեդոնի մասնաճյուղը 1984ին լույս ընծայած է Հայրենի արձակագիր Ռաֆայիլ Արամյանի գործերին կապույտ արարներն լուսոր մը՝ «Արամյան» խորագրով:

Կիսաուրարս «Չքանքած ճիւղ», «Մեռած Բազմի վարիսանքի տախ» եւ «Ո՞վ վարմանդի» Հատորներն բարուն Ռաֆայիլ Արամյանի այս պատմական ճիւղը արարելէն թարգմանած է Եւրասի Շառլէթ Մուսա, իսկ վերաուղարկը կատարած է Պարսեան էլ-Պարիզը, Քարգմանիին օգտագործած աղբիւրները չեն յիշուած: Հաւանակն է, որ ան օգտագործած է Հայրենի արձակագիրն ուստիներն թարգմանուած գործերը:

«Արամյան» Հատորի լուսինին ներքնամասին վրայ կը կարգանք Շեռլետայ տղերը: «Մարտիրոսայ» արձակագիր Ռաֆայիլ Արամյան (1921-1978) կը վայելէ լայն հռչակ՝ իրեն արհեստագործ արձակագիր եւ հայ արձակի յաւազմը արձակները զարգացնող գրագետ:

Այս կարն, բայց ինչ նախը կը յայնի նաեւ, որ այս Հաւազման կարգուած է տարբեր տարիներու գրուած պատմականներն, ուր յատկորէն ածականի կը գրուած արձակագիրն արդիւնաբերական յատկանիներն ու գրողական ճիւղը: «Ան կարող եղանակ մըն է, — կը գրէ հասարակչայտուածը, — որ քանի մը արձակագիրներով իր կերպովն իսկ հայ արձակի տարբեր հա-

րկաններ, անոնք տարբեր կարգադրմանու տէր կերպովն են եւ իրարու չեն նմանիր: Ան իրար վիճակները կը ներկայացնէ անբաժանելի եւ կենդանի արձակագիրներով՝ այդ իրավիճակները զարակցելովն թէ մեր օրերուն պատկանին:

«Ներսիսեան» նախը կը հարգէ տեւ արարները, որ տարբեր տարիներ լուսինը Արամյանի պատմականներն ու «Մեր» դարու կրթչայտուածն՝ հոյակապ կոմիտայն, իր պարզ ազգականներն նուիրուած ստեղծաները, խորքն մէջ, իրարու ճառ են: «Անոնք կը միացնէ հոգեկան եւ բարոյական ինչու կարծար եղանակը: Այսուամբ գրողներն խոր հետադիմութիւնը, նուազագույնով՝ զգացումներով եւ մտածումներով հարուստ մարդու աշխարհին համընդ:

**ԽՈՐԻՆԷ ԼՈՒԻՍ ՊՈՐԿԷՍԻ
ՀԱՅԱՆՊԱՍՏ ԵԼՈՅԹԸ**

Վերջերս, «Արամյան» արարների սպաններն լուսինին մէջ հասարակչայտուած է մեծահռչակ գրող Խորինէ Լուիս Պորկէսի նաեւ հասարակչայտուած կարգադրուած մը, որուն մէջ մեծահռչակ գրողուած քուած կերպով յատարարուած է թուրք պետութեան կողմէն ծրարուած եւ զարմարուած Հայաստանի Շեռլետայտուածները: Այս առիթով, Պորկէս յայտնուած է, թէ ինչ պարզից կը կանգնէ Հայ Դատին: «Իրեն արդարաւորեան եւ իրականացնէ ետք մը՝ իմ եւ բոլոր մարդոց հիմնական պարտականութիւնն է դատարարել ցեղասպանութիւնը, այս պարտականութիւնն՝ հայերու դէմ թուրքից գործած արարները, ընդգծած է Պորկէս:

«Պորկէսեան» մեծահռչակ գրողուած զիտել տուած է, թէ 1915ի ընդհարումը իրողութիւնը լուսին գէշ արարարութիւն մըն է իր վրայ: «Այս իրողութիւնը արարարութիւն թուցում ինձն եւ կը յարմարանի արարարութիւն թուի: Անոնքուած լուսին կը իրողութիւնը արարարութիւնը՝ մարդու տակաւին կը յետադիմէ, քանի որ այս զիտելու տեղի ունեցան վերջերս, դարտիրոսին, — բայց է ան եւ աւելցուցած: — Կը խորինէ, թէ Դեռ մանիս եւ Աստուած յանցանքի կարծար քանի մը ունին: Անն բան անոնց մեքն էր (...) Այս պատմական վարք թուրքն իրողութիւնը, իրողութիւնը կ'ընէ: «Մի» կարգներ, թէ ո՞ր ցեղին, ո՞ր կրօնին կամ որ երկրին կը պատկանէ մարդ մը: ան մարդ էակ մըն է, անի կ'ընտ բան չէր կըմար Զլլայ:

Ապահովան եւ Համայնարարայտուած գրողութեան կարծար գէշներն մէջը Հայաստանը Խորինէ Լուիս Պորկէս, այնուհետեւ, խոսած է մարդու կարծար իրողութեան եւ գրողական իրողութեան, պետութեան կերպարներն, անհետարարութեան ողբերգութեան, անոնքուած խոսարարութեան եւ զարգացական այլ կերպերու մասին: Անհատական յատկան աշխարհայտնութեան

ձը արտայայտուող հորիէ Լուիս Պորկէս, այս առիթով, նաեւ արտայայտած է Լայ Դառի արտայային շուքը: «Ձեւ գիտեր, եքէ այս աշխարհի ղիմագրութան տագնապները պիտի լուծուին: Իսկ Լայաւտանի պայքանքը եւրոպեացիները Է. անձնապէս կը յաւատան, որ լուծում մը զանէ: Ժամանակը իր իտաքը պիտի բռնէ:»

**«ԻՒՄԱՆԻԹԷ»Ի 1985Ի ՏՕՆԻՆ
ՀԻՐԸ Խ. ՀԱՅԱՍՏԱՆ**

Ճրտեսայի Համաշխարհային կուսակցութեան պաշտօնաթերթը՝ «Իմամիթէ» արթերթը, 23 Յունիս 1985ի իր թիւին մէջ, ամբողջ էլ մը նուիրած է Խորհրդային Հայաստանի — առաւելագար՝ Հենրիկ Իգրթեանի — զայն պատկերով բարձր հարգանքով հարգանքով նկարագրելու: Արարատը ներկայացնող շատ քննչեղ նկարով մը:

Յրաթերթը առաջին կերթին կը յայտնէ, թէ Հիւսիսային Կովկասի (Սեպտեմբերի 2րդ կիրակիին) Խորհրդային Միութեանը այս տարի պիտի ներկայացուի Խ. Հայաստանով: Ապա թերթը կը խօսի Հայաստանի մասին, զայն մանրամասն համրապահելով, որ զիստարագար մշակութային հասկացիկը է, որ զարմանէ կը պատճառէ: Անէն ինչ կ'ընթացայ այնպէս՝ ինչպէս յարկ տուանուցիւն մը ընկերգրութեան եւ ստեղծագործութեան տղատութեան միջեւ:

Ապա, յազուանագիր ժերմար Սիթէյնի կ'ընդգծէ, թէ արուեստարտի Հենրիկ Իգրթեանի զԷր խառնութեամբ գործող Մանուկներու արուեստի Քանդակարտը եւ Արզի արուեստի Քանդակարտը Հայաստանի մշակութային այն զարդ թելերներն են, որոնք ամենալայն ժողովրդականութիւն կը գտնուին:

Այս զարդ Հասարակութիւններուն ծննդոցը կառուցելն եւ սեպեղ հոյզովն ու զործանելութեանը ներկայացնելն եւք, յազուանագիրը կ'անդրադառնայ Հ. Իգրթեանի ազգային նրազիտներուն եւ իր յաղանքը կ'ընդգրկուի՝ խօսելով Արզի արուեստի Քանդակարտին մասին, որ, Հայկենի արուեստարտիին իսկ Հասարակութեան յաղանքն է, թէն զժամանակներէն յաջորդաբար ինչ է:

**«ՄԱՀԱՊԱՐԱԹԱՅԻ
ԲԵՄԱԿԱՆԱՅՈՒՄԸ**

Մշակութային ամսականին ձեռնարկներու առջնին յանդուգն ու կարեւոր իրադարձութիւններէն մէկը անկասկած որ Հնդկական զինչապետըզուրեան՝ «Մահապարապաշի թեմակահացումն էր՝ Աւիտիոնի տարեկան փառատօնին:

Երկը յաջորդական երկները եւ ամբողջ տասը ժամ տևող ձեռնարկը իրադարձումն է Թաւաթական երկու մեծ անուններու — Փրանսուցի Ժան-Քլոտ Գաբրիէ (Ժանօթ Վարպիս կերի վերադարձը, «Տանքոմ» եւ «Թաւաթ» հետաքննողական շարժանկարներու ղիպաշարքով) եւ անգլիացի Փիթըր Պրուքի, որուն թեմագրան «Մարա-Սասը» (1984) վերջին ամսականներու թատերական կարեւորագոյն իրադարձութիւններէն մէկը կը նկատուի:

15 զարեքու անցեալէ մը Հաննող սանսրիտներէնով զրուած «Մահապարապաշի կը պատմէ երկու մեծ ընտանիքներու՝ Փանասուաներու եւ Գորաւաներու շարունակական եւ Հերոսական պայքարը: Դիւցապիկութեան անանուն յարկանքները ամբողջացուցան են զայն յաջորդարար 8 զարեքու վրայ երկարող ժամանակաշրջանի մը ընթացքին:

Պրուքի թեմագրան «Մահապարապաշի զարմանալի տպագրութիւն կը ձգէ Հանդիսաստեաններուն վրայ: Պատերազմական տեսարաններ, յատուկ յաջումով յարկուած պարեր եւ վերջապատութեան օղէն իմող վիշակներ եւ ճարգացում հիշներ կը ցնցեն եւ կ'առջնցնեն ներկաները: Թատերախաղի վերջապատութեան՝ մեռելներն ու ողբերը կողք կողքի կը նստին թեմին վրայ:

Պրուքի Համար «Մահապարապաշի անուղղակի մէկ զբաւերումն է վիտիւմով պատերազմին եւ 20րդ դարը յառկաննող բրաւութեան: Դեբասանները ընտրուած են ասորիք ապշուիտներէ — յոյներէ, իւսերէ, ափրիկացիներէ, ճափոնցիներէ, զամզոսիացիներէ, լիբանանցիներէ, եւսային, ինչ որ աւելի եւս կը շնչուի «Մահապարապաշի արժարժան հարցերուն Համամարդկային թնայթն ու անժամանակիութիւնը:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԴԱԿ ՀԱԲԱԹՕՐԵԱԿ-ԴՐՕՇԱԿԻ

ՄԻՔԱՅԷԼ ՎԱՐՆՆԵԱՆ

ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԳԱՂԱՓԱՐԸ

1985, Պեյրուք, 108 էջ, Համագրայինի «Վ. Սեքեան» տպարան

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱԶԴԱԿ ՀԱԲԱԹՕՐԵԱԿ-ԴՐՕՇԱԿԻ

ՀՐԱՉ ՏԱՆԱՊԵՏԵԱՆ

Ո՞Վ Է ԴԱՅՆԱԿՑԱԿԱՆԸ

Բ. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1985, Պեյրուք, 62 էջ, Համագրայինի «Վ. Սեքեան» տպարան

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱՆՔ

ՆՈՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Բանաստեղծություն - արձակ - նկարչություն)

Աշխատակից - հրատարակիչներ
ՀՐԱԶԻԱՆ - ՄԻՀՐ - ՍԵՒԱԿ

- Պեյրուք, 1984, 68 էջ

ՆՈՒՆ ԳՈՅՆԸ

(Ուսումնասիրություններ - տպատրուբուններ)

Խմբագիր՝ Մ. Ս. ՀԵՐԿԵԼԵԱՆ
Գեղարվեստական ձեռնարկով՝ ԱԼ. ՊԵՆԱՆԻ
Վարչական պատասխանատու՝ Տաթև Թ. ԹԱՍԼԱՔԵԱՆ

- «ԳՈՒՆԻ» մասնկառուց, քիւ 1, Պեյրուք, 1985, 64 էջ

ՈՒՐԵԼՄ ՍԱՐՈՅԵԱՆԻ ԼԱԹԱՔԻՈՅ ԳԻՇԵՐԸ

(Յուշեր)

ՅԱԿՈՒ ԱԿԱՄԵԱՆ

- Պեյրուք, 1985, 162 էջ:

digitised by

A.R.

ՀԻՔԱՆԱՆ

Հատավաճառ 12 լ. ռ.
Տարեկան բաժնեգին 125 լ. ռ.

ՍՈՒՐԻԱ

Հատավաճառ 15 Ս. Ռ.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

Տարեկան բաժնեգին 40 Ամերիկեան տոլար

بَاكِين
مجلة شهرية ، ادبية وفنية علمية
المدير المسؤول
السيد ارتين كارنيك قرانجيان
PAKINE
REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISTIQUE
Propriétaire
Dr. A. KAZANDJIAN
•
Բ Ա Գ Ի Ն
ԱՄՍԱԳԻՐ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ԱՐՈՒԵՍԻ
Խմբագիր
ԳՕՂՈՍ ՄՆԱԳԵԱՆ
Խմբագրության անդամներ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳԼԻՊԼՐԵԱՆ
ԱՄՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ
Վարչական պառտախանութ
Ա. ՏԵՐ ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ
B. P. 11-8404 - Beyrouth - LIBAN
Tel. 296898

آب ١٩٨٥